EESTI KIRJASTUSE ÜHISUS POSTIMEES

E E S T I
T A G A V A R A
P A T A L J O N

1917—1918

E. MEOS

EESTI TAGAVARA PATALJON

JA TEMAGA ÜHENDUSES OLEVAD SÜNDMUSED

1917—1918

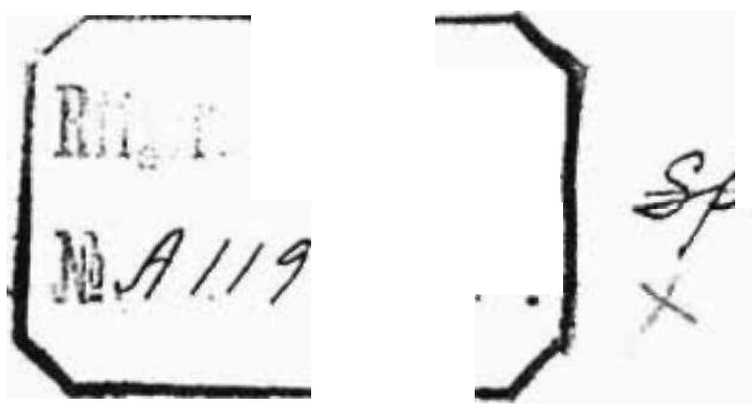

1928

EESTI KIRJASTUSE ÜHISUS POSTIMEES

Postimehe trükk, Tartus

* *Saatesõnaks.*

Meie rahvusväeosade tegevusest on siiani võrdlemisi vähe teateid avalikkuse ette toodud, eriti vähe Eesti taga vara-pataljoni tegevusest ja sellega ühenduses olevaist sündmusist Tartus 1917.—1918. a.

Ajaloo materjale sellest väeosast ja tollest ajajärgust on väga vähe, õigemini — neid *pole peaaegu olemaski. Seda puudust tahab käesolev kirjutis osaliseltki kõrvaldada.*

Kirjutis on mõeldud seks, et päästa Eesti tagavara-pataljoniga seotud ajaloolisi sündmusi unustusest ja aidata koguda mõningaid teri Eesti iseseisvuse võitluse ajaloomaterjali salve. Neid sündmusi tuli nii minul kui ka paljudel teistel Tartus 1917.—1918. a. isiklikult läbi elada.

Töö juures oli mul võimalik kasutada järgmisi allikaid:

1) isiklikke ülestähendusi, mälestusi ja muljeid;

2) endiste kaasvõitlejate isiklikke mälestusi;

3) meie Londoni saadiku dr. O. Kalda poolt mulle lahkesti tarvitada saadetud kirjalikke mälestusi;

4) kindral E. Põdra (Põdder), K. Einbundi ja Joh. Juhtundi mälestusi;

5) vabadussõja ajaloo arhiivis leiduvaid pataljoni päevakäske (osaliselt);

6) pataljoni komitee, komissaride nõukogu ja sõja-revolutsioonilise tribunaali protokolle, resolutsioone ja otsuseid;

7) juurdlusmaterjali kausta polkovnik A. Tõnissoni süüdistuse asjas;

8) mõningaid ametlikke dokumente ja

9) tolleaegset ajakirjandust.

Käesolev kirjutis pole ajalooline uurimus, vaid laiemale lugejaskonnale määratud ülevaade Eesti tagavarapataljoni tegevusest ja sellega ühenduses olevaist sündmusist 1917.—1918. a. Paljude sündmuste kohta puudusid igakülgsed andmed, mis raskendas kirjeldamist. Paiguti on väiksema tähtsusega sündmusi kirjeldatud võrdlemisi põhjalikumalt kui teisal suurema tähtsusega sündmusi, mis jällegi seletatav andmete puudulikkusega. Orienteerimise hõlbustamiseks on juure lisatud tolle ajajärgu kronoloogiline kava.

Et ajajärku tema enese sõnadega edasi anda, olen kirjutises võimalikult algupärandite keelest ja ütelusviisidest, samuti ka tolleaegsetest sõjaväe oskussõnadest kinni pidanud. Kirjutises toodud ametlikkude dokumentide, resolutsioonide, protokollide jne. sisu ja kirjaviis on muutmata.

Tallinna, novembris 1927. a.

E. Meos.

1

Eesti tagavara-pataljoni loomist hakati nõudma kohe peale 1. Eesti polgu kinnitamist, sest kui viimane 11. mail 1917. a. Tallinnast oli sunnitud Rakverre kolima, hakkas siin raskusi sünnitama kaugelt üle polgu koosseisu ulatuva suure arvu meeste toitmine ja varustamine, mille tagajärjel tekkisid sekeldused 1. armeekorpuse intendantuuriga. Seepärast tuli ühe osa ohvitseride ja sõdurite äramahutamiseks, esialgu kodusel teel, polgu juures kutsuda ellu „Eesti polgu tagavara-pataljon", mis 1917. a. mais ka Kerenski poolt kinnitati ja mille ülemaks nimetati alampolkovnik *Kiiker*. See saigi hiljemini aluspõhjaks *Eesti tagavara-pataljonile,* asukohaga Tartus.

8. septembril tegi põhja-väerinna tagavaravägede ülem kindral *Vahrušev* Vägede Ülemjuhataja korraldusvalitsusele (Дегенверх) ettepaneku, et võib alata Eesti tagavara-pataljoni loomist. 11. septembril vastas Vägede Ülemjuhataja staabiülem (Наштаверх), et ülemjuhataja on sellega nõus ja palub nimetada pataljoniülema kandidaati, et anda päevakäsku.

Veel varem, nimelt 20. augustil, saadeti 118. jalaväe diviisi ülema telegrammi nr. 6221 põhjal 1. Eesti polgust Rakverest 20 ohvitseri (staabikaptenid Hugo Jürgenson, Gross, leitnandid Kamal, Laast-Laas, Jaan Unt, alamleitnandid E. Tiits, Adamson, lipnikud Jüri Kalm, Ep1ik, A. Puusepp, H. Kurg, Tomberg, Meindok, E. Leithammel, Mihail Müllerstein, Lukk, Simtman, O. Vokk, Luukas, Västrik) ja kaks arsti (dr. G. Krõll ja dr. H. Per1i) Tartu, sealasuvasse 174. jalatagavarapolku, sealviibivate eesti sõdurite väljaõpetamiseks. Ühes nendega

saadeti ka 1. Eesti polgust 1243 sõdurit, kes seal siis panidki aluse Eesti tagavara-pataljoni le,

2. septembril käskis 118. diviisi staabi ülem oma telegrammiga nr. 8859/6752 1-st Eesti polgust ka seal üle koosseisu asuvad eesti ratsaväelased Tartu Eesti tagavara-pataljoni saata, milline käsk ka 4. septembril täideti. 5. septembril saabus 1. Eesti polgust lipnik Otsman 325 ratsaväelasega Tartu, Eesti tagavara-pataljoni juure ja asus korterisse Kroonuaia tän. nr. 31. 8. septembril käskis aga põhja-väerinna ülemjuhataja eesti ratsaväelased Eesti tagavara-pataljonist komandeerida Tallinna ratsapiirivalve polgu juure, milline käsk ka 11. septembril täideti (staabi-kapten H. Jürgensoni salajane telegramm nr. 34).

Eesti tagavara-pataljoni koosseis oli ette nähtud 8-rooduline (16, aug. kinnitatud koosseis), kuid ohvitsere ja sõdureid tuli pataljoni komplekteerimiseks sedavõrd rohkesti juure, et pataljon novembri keskel 20 roodu suuruseks kasvas. Esimene päevakäsk pataljonile ilmus 18. septembril ajutise pataljoniülema kohustetäitja staabikapten Grossi allkirjaga. Sel päeval oli kohal 40 ohvitseri, arsti ja sõjaväeametnikku, kuna komplekteerimiseks tuli juure 217 sõdurit. Põhja-väerinna tagavara- ja maakaitsevägede inspektori päevakäsuga nr. 122 nimetati pataljoniülemaks polkovnik Jakob Rosenbaum, kes oma kohale asus 15. oktoobril. Sel ajal oli pataljonis üle 4000 mehe. Suurem osa sõdureid saadeti pataljoni XII armee eesti sõjaväelaste täidesaatva komitee energilisel korraldusel. 20. septembril saadeti 1. Eesti polgust pataljoni veel leitnant Hugo Lepp, lipnikud Arseny Efimoff (langes Saaremaa mässus 1919. a.), Abrams ja Reinson, ning arst dr. Aleksander Laipman. 19. septembril nimetati pataljoni majandusülemaks 1. Eesti polgu staabi-kapten Ernst Vilmansen, 23. septembril pataljoni vanem-arstiks samast polgust dr. Gustav Krõll. Pataljoni adjutandiks nimetati sama polgu leitnant Mihkel Tang, kes oli vene väes adjutandiks olnud ja väga hästi asjaajamist tundis.

Staabi-kapten Hago Jürgenson +

Hugo Jürgenson sündis Rakveres 21. septembril 1894, a. Oma üldhariduse sai Rakvere linnakoolis, sõjalise — 2. Peterburi lipnikkude koolis.

Sõjaväeteenistusse astus vabatahtlikuna ilmasõja algul, 6. novembril 1914. a. 15, augustil 1915. a, lõpetas 2, Peterburi lipnikkude kooli, ülendati lipnikuks ja määrati 223. jalgväe Odojevski polku, kus teenis kuni 1917. a. mai alguni. Sai lahinguis põrutada ja gaasimürgituse. Ülesnäidatud vahvuse eest annetati Püha Anna 4. järgu ja Püha Stanislause 3. järgu aumärgid.

17, mail 1917. a. tuli leitnanui aukraadis üle 1, Eesti polku, Rakverre, kus oli rooduülemaks; ülendati staabi-kapleniks. 21, augustil 1917. a. sõitis polgust 19 ohvitseri, *2* arsti ja sõduriga Tartu, kus aluse pani Eesti tagavara pataljonile. Oli Eesti tagavara pataljonis rooduülemaks kuni pataljoni laialisaatmiseni, 23. veebr. 1918. a. 21, märtsil s. a, tuli tagasi 1. Eesti polku, Haapsallu, kus teenis 5. roodu nooremohvitserina kuni Eesti väeosade demobilisatsioonini, 1918. a, 5. apr.

Eesti vabadussõja algul, 21. novembril 1918. a. astus rahvaväkke ja määrati 5. Rakvere jalgväe polgu 1. pataljoni ülemaks. Läks vabatahtlikult väikearvulise sõdursalgaga punaväe pealetungi takistama, kuid tabatuna ühest kuulist kohtu ja teisest pähe, langes 8. detsembri 1918. a. hommikul 6 km kaugusel Jõhvist Narva poole. Surm oli silmapilkne. Kiire taandumise tõttu jäi surnukeha kadunuks.

Vabadussõjas ülesnäidatud sõjaliste teenete eest annetati temale 1, liigi 3. järgu Vabaduse Rist ja ülesnäidatud erilise vahvuse eest — 2. liigi 3. järgu Vabaduse Rist.

Kui Eesti tagavara-pataljoni 1917, a. augustis Tartus hakati kujundama, olid Tartus linnavalimised tulemas ja meeleolu ärev. Revolutsioonilised organisatsioonid — kohalik soldatite ja tööliste nõukogu ja selle täidesaatev komitee — asusid pritsimajas ja „tegid" linnavalimisi. Venes oli tol ajal loodud „ülidemokraatlik" kord — sõjaväelased, kes juhuslikult linna või maakonda sattunud, võisid võtta osa kohapealsetest omavalitsuse valimistest. Tartu oli ärevil. Eesti tagavara-pataljoni vastu, mille vormeerimisele siin asuti, algas enamlaste poolt sama äge võitlus kui sama aasta aprillis 1. Eesti polgu vastu Tallinnas . . .

Eesti tagavara-pataljon polnud kaugeltki see, mida Eesti rahvusväeosalt oleks võinud loota. Enamline agitatsioon oli siin kõva, ohvitserid aga üldiselt tagasihoidlikud ja sõdureile võõrad. Ja kohe pataljoni vormeerimise algpäevil sündis pataljonis vahe juhtumine, mis oleks võinud kujuneda viimasele saatuslikuks. Lugu oli järgmine *) :

11. septembril ilmus pataljoni ruumidesse 1, Eesti polgu tagavara-pataljoni ülem alam-polkovnik Kiiker, Seal puutus temale silma noorem-allohvitser Johannes Pärn**), kes lohakalt riietatult end korravastaselt ülal pidas, AL-polkovnik Kiikri küsimise peale, kes ta on, vastas Pärn lohakalt, et ta on roodu komitee esimees. Sealjuures ütles al.-polkovnik Kiikriga kaasasolev ohvitser viimasele, et noorem-allohvitser Pärn on sõdurite ülesässitamise ja enamuse agitatsiooni pärast 1. Eesti polgust välja heidetud. Pärn vaidles sellele vastu ja tarvitas sealjuures tooreid sõnu, mis vana sõjamehe —• al.-polkovnik Kiikri sedavõrt vihale ajasid, et ta ärritatud meeleolus noor.-allohvitser Pärna kaks korda käega vastu nägu lõi. Et pataljoni komitee veel kokku polnud seatud, siis pööras allohv. Pärn kaebusega Tartu täidesaatva komitee poole, et al.-polkovnik Kiiker

***) Isiklikud mälestused ja ametlikud dokumendid,**

****) 1919. a. algpäevil, olles punaväe komissariks, ilmus sama Joh, Pärn Kudina valda, et seal „valgete" nimekirju kokku seada ja neid siis maha lasta, kuid tabati 3. jaanuaril leitnant Kuperjanovi partisanide poolt ja lasti maha.**

tema vastu vägivalda tarvitanud ja teda toorelt sõimanud. Täidesaatva komitee liige E. Joonas teatas asjast oma telegrammiga nr. 3001 põhja-väerinna ülemale ja komiteele. Oli loota kõige halvemat. Ühtlasi andis kohalik täidesaatev komitee käsu al.-polkovnik Kiikri vangistamiseks, kuid viimane end vangistada ei lasknud, põhjendades seda sellega, et täidesaatval komiteel pole mingit Õigust tema vangistamiseks. 13. septembril käskis kindral-major Lukirski oma telegrammiga nr. 38624/2917 al.-polkovnik Kiikrit pataljonist ära komandeerida ja nimetatud telegrammi põhjal tagandatigi a.-polkovnik Kiiker 118. jalaväe diviisi ülema poolt ajutiselt 1. Eesti polgu pataljoniülema kohalt.

Põhja-väerinna täidesaatvast komiteest saadeti keegi juut kohapeale asja uurima, kes aga mitte pataljoni ei ilmunud, vaid enamlaste juure pritsimajja, kust siis omakord andis käsu al.-polkovnik Kiikri vangistamiseks, ja 19. septembri Õhtul vangistatigi al.-polk. Kiiker.

Kohe korraldati ka pataljonis miiting, kus J. Pärn, E, Joonas ja teised al.-polkovnik Kiikri kohtu alla andmist ja tont teab mis kõik veel nõudsid. Siin astus Tartu Eesti Maleva büroo poolt 1. Eesti polgu noorem-allohvitser Johan Juhtund kõnega üles, juhtides tähelepanu rahva abi peale, milleta pataljon läbi ei saa ja millest ilma võime jääda, kui lubame eksinud ohvitseri kohta revolutsioonilisi karistusabinÕusid tarvitada. See kainestas veidi mõtlejaid mehi, ja kohe pani kõneleja ette resolutsiooni, mis al.-polkovnik Kiikri teguviisi, mis ärritatud meeleolus sündinud, andeks annab ja isegi tema edasijäämist pataljoni soovitavaks peab. See oli äärmus, mis sarnase tormi esile kutsus, et iga silmapilk võis alata lööming. Keegi ohvitser, vist lipnik J. Kalm, tegi kompromiss-ettepaneku. Kuid noor.-allohv. Juhtund jäi kindlasti oma juure, surus vägisi oma resolutsiooni läbi ja enamlaste sõimu saatel lahkus võitjana koosolekult. Seega oli al.-polkovnik Kiikri teguviis andeks antud, ta sai vahialt vabastatud ja võis 1. Eesti polgu tagavara- (pärastise marsi-) pataljoni ülema kehale edasi jääda.

Varsti peale seda komandeeris Tartu Maleva büroo

noor.-allohv. J. Juhtundi, advokaat Klaose, ühe ohvitseri ja ühe sõduri eeltoodud resolutsiooniga Pihkva, põhja-väerinna täidesaatvasse komiteesse *) • Juhtund esitas seal resolutsiooni ja pani ette see vastu võtta. Täidesaatev komitee lükkas aga otsusetegemise edasi, kuni nende esindaja (juut) Tartust tagasi jõuab. Sellega lõppeski see tormiline lugu. Ja mis oligi Pihkva .jSeltsimeester[1] enam otsustada, kui sõdurid juba ise al.-polk. Kiikri õigeks mõistnud.

Pihkvas külastati ka üht kõrgemat sõjaväeasutist, kus eelnimetatud esindajaid keegi I järgu merevä-ekapten jutule võttis. Sellest mehest pidi olenema, kas pataljon jääb Tartu või viiakse ära kuhugi teisale. Nimelt oli enamlaste intriigide tagajärjel otsustatud pataljoni Tartust ära viia. Nagu jutuajamisest selgus, oli pataljoni üleviimine päris kindel asi, kusjuures üheks , motiiviks oli see, et Tartu olevat — läti linn!

Kapten paluti kaardi juure, kus talle ära näidati Eesti etnograafilised piirid. Tagajärg oli see, et pataljon jäi Tartu, kuid saadi ka enamune läti küttide tagavarapolk kaela(!). See läti polk terroriseeris sõna kõige tõsisemas mõttes Tartut. Juba eesti ja läti sõdurite korteritesse mahutamisel tuli eestlaste ja lätlaste vahel käredaid vaidlusi, sest lätlased püüdsid omale paremaid elamuid saada. Kuid eesti sõdurid, kes väerinnal olid pidanud tundma kõiksugu puudusi, leppisid korteriolu-dega ja asi kujunes seks korraks sõbralikuks, olgugi et veel üksikuid vähemaid kokkupõrkeid tuli, nagu kino „Idealis" ja mujal. Lätlased hooplesid avalikult: Saame näha, kas on Tartu läti linn või mitte!" Kohalikkudel enamlastel — lätlastel ja juutidel — algasid pidupäevad.

2.

Suurem osa Eesti tagavara-pataljonist asus endistes *95.* Krasnojarski polgu kasarmuis, kaugel linnast, kuna üksikud roodud ja komandod asusid linnas. Veel mõne aja eest olid siin asunud harilikkude vene polkude me-

***)Joh. Juhtundi kirjalikud mälestused.**

hed. Ei tea, kuidas ruumid siis välja nägid, kuid sügise algul oli üldmulje väga halb. Mitmes ruumis olid aknaklaasid katki, — nende asemele oli midagi Õlemati taolist topitud, kust valgus küll läbi ei pääsnud, tuul aga seda hõlpsamini. Mõnes rooduruumis oli selle tõttu külm kui väljas oktoobrikuu ööl. Ruumes olid kahekordsed laudadest lavad (narid), nagu vene saunades. Mõni ainuke pink oli peale nende istumiseks.

Sõdurid olid tulnud siia küll omal soovil, kuid nende eest hoolitsemine ei kõlvanud sügise algul kuhugi. Selles oli süüdi see, et pataljon oli tagavaraline, või tookordse ülemuse enese hooletus, — ei tea, aga lubamatut korratust oli näha laialt. Mehed pidid käima palja jalu, sest saapaid ei antud. Ka toidu järele käia tuli üle porise või külmanud hoovi pataljoni köökidesse, samuti palja jalu. Sõdurid, kes olid linnas asuvates allüksustes, pidid käima üle versta-poolteise linnast kasarmusse söögi järele. Hiljemini kõrvaldati see puudus sellega, et muretseti linnas asuvatele allüksustele söögikatlad. Enne aga polnud mõnel sõduril riideidki seljas. Pataljoni*) peale oli kaks söögikatelt (novembri keskpaigas oli pataljonil juba neli suurt kööki, igaühes kolm katelt — üks väike ja kaks suurt — peale selle veel väiksemaid katlaid 4., 7. ja 8. roodus ja mõnes komandos. Teevee jaoks oli siis kaks suuremat anumat, kuna teevett keedeti kateldes, mis köökide juures). MÕni rood sai pudru, mõni pidi jääma ilma. Supp, mis keedeti, oli küll maitsev, ehk küll tundus vene sõjaväeosade supina.

Kasarmu hoov oli kaetud paksu poriga, nii kanti jalgadega palju pori kasarmuruumesse, sest jalamatid uste ees puudusid; see ühes paberossiotsade, paberilipakate ja süljega põrandal andis ruumele väga vastiku ilme. Ainult 4. lit. a ja b, samuti 2. ja 3. roodus olid põrandad puhtad, magamisasemed korras ja sõdurid kõik puhtalt riides.

Hobuseid pataljonil algul ei olnud; novembri keskel oli neid 7, riistu aga ainult kahe jaoks. Vett pidid

***) Pataljon oli tookord üle 2-he 1 ahingpolgu suur (20 roodu = umbes 200 ohvitseri ja 8000 sõdurit).**

sõdurid vedama vaadiga üle porise hoovi: rakendasid iseennast ette ja tõmbasid nii. (Veevedamise vaadi oli pataljoniülem saanud pritsimajast laenuks.)

Nagu näha, oli pataljoni elu 1917. a. sügisel tõesti vilets. Kui sõdurid ise olid valmis omal maal oma rahvaväes teenima, oma kodumaad kaitsma ja seal korda pidama, siis oleks pidanud nende eest ka täiel mõõdul hoolt kantama ja neid mitte nii unustusse jäetama.

«Päevalehes" 23. aprillil 1927. a. kirjutab K. A. H. oma artiklis „Tartu Maleva büroo", nagu oleks nimetatud büroo Tartusse koondatud Eesti tagavara-pataljoni mehi varustanud hädatarvilikumaga, nagu kinnaste, käterätikute, kammide, peeglite ja habemenugadega. See kõik võib ju väga Õige olla, kuid sõdurid vähemalt neid asju küll ei näinud. Ka polnud mitte kõik kasarmuruumid renoveeritud, nagu seda K. A. H. oma artiklis nimetab, vaid mõni üksik roodukantselei või varaait. Puudusid õled ja magamiskotid; magamisasemeteks olid paljad lauad külje all. Maleva büroo lubas sõduritele muretseda kirjandust, kuid peale mõne «Postimehe" ja «Eesti Sõjamehe" eksemplari ei näinud keegi midagi. Puudusid isegi sõdurite supi- ja teekatlakesed.

Sõdurite rahulolematust tarvitasid muidugi enamlased kohe oma kasuks. Kuna 1. Eesti polgu asutamise ajal, 1917. a. aprillis, Tallinnas nad valetasid laia suuga, et kogu see ettevõte olevat kodanlaste provokatsioon (!), vormeeritava 1. Eesii polgu maikuul Tallinnast välja ajasid, venelasi tema vastu üles kihutasid ja isegi sõjaministri ning tööliste ja sõdurite saadikute ees samme astusid nende rahvusväeosade laialisaatmiseks, ning nende vormeerimistegelasi kohtu ette nõudsid, käisid nad nüüd, kus Asutava Kogu valimised ees, roodudes kaasa ohkamas ja seletamas, et kodanlased (!) tegevat takistusi pataljoni korraldamiseks.

Mis puutub tolleaegsesse pataljoni meelsusse, siis puudus siin täielik üksmeel, mis nii väga tarviline. Roodudes oli meeleolu rahuldav. Osa nooremaid sõdureid oli enamlaste kihutustööd tähele pannud ja ka alul enamuse jõu näitamisest osa võtnud. Kuid hiljem oli vaimustus juba alanenud. Pataljoni elu juhtisid kolm asu-

tist: pataljoniülem staabiga, pataljoni komitee*) ja rootude komissaride nõukogu * *) . Pataljonis olid ainult mõned üksikud ideelised enamlased, kuid pataljoni sõdurite enamus toetas enamlasi sellepärast, et need rahu ja rahva enesemääramist lubasid. Sõdurite mass oli sarnases arvamises, et enamlaste vaenlased on ka rahu vaenlased, seepärast oligi tekkinud 3 eelnimetatud asutist — igaüks oma programmiga. Pataljoniülem staabiga töötas kindlatel seaduslikkudel alustel, komissaride nõukogu — «revolutsioonilisel", pataljoni komitee aga katsus keskteed leida nende kahe vahel.

See pärast oli sõdurite hulk lahkteel ja läks selle järele, kes seda ammuoodatud rahu rohkem tahtis. Sõdurid kaebasid, et ohvitserid nendega vähe koos asju arutavad, mis rohkem nende silmaringi kodanlistes küsimustes lahendaks. Eelpool nimetatud «Päevalehe" n-ris kirjutab K. A. H., et ohvitserid maganud pataljonis oma rootude juures, — sarnast asja ei mäleta ma küll olnud olevat . Peale selle, kui pataljoni komissaride nõukogu ohvitseridekogu laialisaadetuks tunnustas, — millest allpool pikemalt, — sõjariistad käest ära võttis ja ohvitserid vangistas, ei julgenud paljud ohvitserid, isegi vanad lahingulõvid, rootudesse tükil ajal enam oma nägu näidata(!). Samuti avaldasid sõdurid oma rahulolematust ka selle üle, et maleva büroo seltskonna poolt tulnud annetuste ja rahasummade üle ei esitanud aruandeid.

Kuni novembri keskpaigani sai pataljon rahalist toetust ja abi Tartu maleva büroolt. Alles novembri keskel sai pataljon kroonult 60.000 rbl., palkadeks ja moonamuretsemiseks aga 200.000 rubla. Mis puutub pataljoni

***) Komitee esimeheks oli algul lipnik Simtman, hiljem — sõdur J. Lamba.**

****) Pataljoni komissariks oli algul sõdur A. Jea, pärast — A. Vink; abideks — J. Triipus ja Tiks. Kõik enamlased. Pataljoni päevakäsud kannavad 27-st okt. peale ka pataljoni komissari allkirja. PÕhja-väerinna juhatuse korraldusel ja XII. armee täidesaatva komitee telegrammi nr. 2343 põhjal kaotati väeosade komissaride instituut 1. (14.) veebr. 1918. a, ära; komissarid jäid vaid nende armeede ja korpuste juure, kus seda leiti tarviliku olevat.**

varustusse, siis said sõdurid sügise jooksul pataljoni majandusjaoskonnast 4000 paari nöörsaapaid, 2000 sinelit, 1300 kasukat, 7000 paari pükse, 5700 kampsoni j. m,*). Seda silmas pidades, et pataljonis oli kolm korda üle määra mehi, et siiani kroonult raha ei saadud, et pataljonis talve alul siiski söök, riided, jalatsid ja ruumid olid paremas korras kui mõnes vene väeosas, et meeste varustuse ja söögi eest hakati hoolt kandma, võib öelda, et talve alguks pataljoniülem, majandusülem, samuti pataljoni staap ja komitee olid teinud kõik, mis iganes võimalik.

3.

Vene Ajutise Valitsuse esimese sõja- ja mereministri A. Guckovi kurikuulsa päevakäsu nr, 1 kõrval on samaväärne koht vene sõjaväe lõplikule desorganiseerumisele aluse panemisel veel ka 16. aprillil 1917. a. avaldatud sõjaministri päevakäsul nr. 213 —• valitavate orgaanide sisseseadmise kohta väeosades, roodu-, pataljoni-, polgu- jne. komiteede näol. Viimaste ülesandeks oli muuseas küll ka kogu vene sõjaväe kokkuliitmine ühiseks organisatsiooniks, distsipliini ja korra alalhoid väeosades, väeosade majandusliku tegevuse kontroleerimine, ohvitseride ja sõdurite vahel tekkinud arusaamatuste ja konfliktide lahendamine jne. Nii siis tolle aja kohta võrdlemisi üsna ilmsüütu tegevusväli.

Kuid tegelikult kujunes lugu sootu teisiti. Samuti kui soldatite ja tööliste saadikute nõukogud kogu võimu Venes eneste kätte kiskusid, sündis see kitsamas ulatuses ka väeosade komiteedes. Ettenähtud ülesannetest kalduti varsti kõrvale, korra ja distsipliini alalhoiu asemel hakati seda sihikindlalt lõhkuma. Sõjavägi muudeti politilise klassivõitluse tallermaaks, kui üldse politikast selle sõna kõige otsekohesemas mõttes kirjaoskamatute vene sõdurite juures juttu võib olla. Ohvitseride ja sõdurite vahekord aeti sihikindlalt teravaks. Õppetöö jäeti täiesti ära. Logeleti ja peeti aina koos-

***) Staabi-kapten E. Ahmani aruanne pataljoni revideerimise kohta, avaldatud 1917. a. „Eesti Sõjamehes** nr. 48.**

olekuid, kus vastu voeti resolutsioone üleilmlise ja -riikliku tähtsusega küsimuste lahendamiseks ja revolutsiooni «süvendamiseks". Ka Eesti tagavara-pataljonil tuli kokku puutuda selle «revolutsioonilise korralduse" pahedega, nagu allpool näeme.

Oli parajasti enamluse tõusuaeg. Väerind oli lõplikult murtud ja vene sõjavägi muudetud politilise klassivõitluse tallermaaks. Igasugu komiteesid tekkis kui seeni peale vihma, kus päevad ja ööd ainult koosolekuid peeti, resolutsioone vastu võeti, otsusi sepitseti jne. Ei lepitud mitte üksi sellega, vaid hakati ka segama rahvuslikesse asjusse. See sündis osalt meie oma enamlaste soovil ja kaasabil, kes ainult selles nägid võimalust võimulepääsmiseks.

Komiteede loomisega Eesti rahvusväeosades, muuseas ka Eesti tagavara-pataljonis algas äärmine demoralisatsioon. Ka siin algas koosolekute ja resolutsioonide hooaeg. Pataljoni meelsust kajastavad kõige piklikumalt pataljonis vastuvõetud resolutsioonid, milledes avaldati oma seisukohti mitmesugustes põlevamates päevaküsimustes *) . Oli saabunud ajajärk täis igasugu keerulisi situatsioone ja vahe juhtumusi, mis nüüd, kümne aasta tagant, tunduvad ja kõlavad otsekui muinasjutt.

Oktoobri keskel andi's ajutine pataljoniülema kohustetäitja st.-kapten G r o s s käsu 6, rootu laiali saata, sest tähendatud roodus oli enamlaste mõju kõige suurem. Kohe kutsuti aga 13. oktoobril pataljoni üldkoosolek kokku, kus kask läbi arutati, st.-kapten G r o s s i teguviis vasturevolutsiooniliseks(!) tunnustati ja Tartu täidesaatvalt komiteelt nõuti, et st.-kapten G r o s s tagandataks oma kohalt. Üht kohaliku täidesaatva komitee liiget, kes ühes roodus pataljoniülema vastu sõdureid üles ässitas ja enamlist kihutustööd tegi, ähvardas selle roodu ülem leitnant L a a s t läbi peksa, milline ähvardus siis jälle palju laineid lõi.

***) Koosolekute kirjeldused on oma ülestähenduste ja endiste kaasvõitlejate suusõnaliste mälestuste järele. Toodud resolutsioonid ja protokollid on võetud pataljoni komitee ja komissaride nõukogu protokoüi-raamatutest.**

Samal koosolekul vaidlesid pataljoni ohvitserid 15. oktoobril .täidesaatva komitee poolt korraldatava demonstratsiooni vastu, anti isegi sellekohane kirjalik resolutsioon sisse, aga kõige peale vaatamata otsustas koosolek demonstratsioonist osa võtta . Selle vastu vaidlesid juba eelmisel koosolekul ka kohalikud sotsiaalrevolutsionäärid. Ka pataljoni komitee (mille esimeheks oli lipnik Simtman ja abiks leitnant J. Unt) oli meeleavalduse vastu, seletades, et see on enamlaste ettevõte ja Ajutise Valitsuse vastane. Neile vaidles vastu enamlane .Hindrek -Suuder, seletades, et see on nõukogu ettevõte.

Järgmisel päeval oli jällegi pataljoni üldkoosolek. Arutati pataljoni ohvitseride vasturevolutsioonilisi(!) kalduvusi ja otsustati kõikidest ohvitseridest, kelle juures vasturevolutsioonilist tegevust märgata, teatada täidesaatvale komiteele kohtulikule vastutusele võtmiseks *) . Majanduslikke küsimusi arutades selgus, et sõdurid polnud sauna saanud, palkasid ja päevarahasid polnud välja makstud, samuti oli tubak ja seep välja andmata. Otsustati nõuda nende rahade viibimatult väljamaksmist. Leiti ka tarvidus olevat pataljoni komitee ümbervalimiseks, sest et see sõdurite enamuse nõuetega ei arvestavat. 6. roodu laialisaatmist ei lubatud mingil tingimusel,

15. oktoobril panigi Tartu tööliste ja sõdurite saadikute nõukogu sõjaväe meeleavalduse toime, millest üle 8000 sõduri osa võttis; nimelt läti küttide tagavarapolgust 5000 meest ja eesti tagavara-pataljonist 13 roodu, ning teised vene väeosad. Läti polk oli ilmunud täies koosseisus ühes oma ohvitseridega, eesti pataljoniga polnud aga mitte ühtki ohvitseri. Väeosad, kes punaseid lippe ja plakaate kandsid, kogunesid kella 12-ks täidesaatva komitee (pritsimaja) juure kokku, kus siis kõnesid peeti, milles nõuti kõike riigivõimu nõukogude kätte, rutulist demokraatlikku rahu jne. Eesti keeles kõnelesid tuntud enamlaste kisakõrid Hans Pöögelman, Hindrek Suuder, Jaan Sihver j. t.f ning mõ-

***) Sarnase otsuse tegemise põhjuseks oli see, et pataljoni ohvitserid ütlesid endid lahti enamusest meeleavaldusest ja ei ilmunud mitte enamlaste meeleavaldusele.**

ned enamlised sõdurid, kes oma kõnedes tähendasid, et eesti ohvitseridel pole nähtavasti midagi ühist sõduritega, kuna nad oma sõdurite eesotsas pole mitte meeleavaldusele ilmunud. Selle järele liikusid sõdurid revolutsiooniliste marsside helide saatel rongikäigus läbi linna oma kasarmutesse. Korda pidasid sõjaväe patrullid. Meeleavaldus möödus ilma vahe juhtumisteta, ehk küll levitati ärevaid kuulujutte, et meeleavaldus lõpeb röövimisega ja rüüstamisega.

16. oktoobril jällegi koosolek! Muude päevakorra punktide seas tuli arutusele ka 1. Eesti polgu ülema polkovnik A. Tõnissoni «vägitegu": ta olevat «terroriseerinud"(!) kaht Haapsalus puhkusel viibinud pataljoni sõdurit, sundides neid teda tervitama. Enamlane Suuder seletas, et polk. Tõnisson on kontrrevolutsionäär, sest ta tahtvat Eesti sõjaväes panna maksma tsaariaegset sandarmlikku distsipliini. Teda olevat vaja «taltsutada". Suuder esitas resolutsiooni, milles nõuti, et Eestimaa täidesaatev komitee peaks kohe polk. Tõnissoni vasturevolutsioonilise tegevuse uurimisele asuma ja ta võtma kohtulikule vastutusele. See resolutsioon võeti ühel häälel(!) vastu.

Arutati ka annetuste küsimust. Eesti rahvusväeosade heaks pandavat toime korjandusi, kuid keegi ei tea, kuhu lähevad annetused, sest keegi pole midagi saanud. Toonitati, et korjandusi pole vaja. Kui riigil sõjaväge tarvis on ja ta selle on kokku mobiliseerinud, siis peab ta ka seda varustama. Sõdurid olid aga siia koondatud, kuid neil polnud riideid. Ei saadud kasarmust väljagi, sest paljud olid palja jalu. Ei saadud toiduaineid korralikult kätte, isegi neid, mis kroonu poolt korralikult pidi saama. Otsustati nõuda Tartu maleva büroolt korjanduste üle aruandeid, samuti ka, et täidesaatev komitee Tartu maleva büroos revideerimise ette võtaks.

Eelpool nimetatud «Päevalehe" numbris kirjutab K. A. H. «Tartu maleva büroo" kohta muuseas järgmist:

Aegade jooksul saadi kõike, saadi kogu tagavarapolku relvastada ja toita, olgugi et Konstantin Päts ülemkomitee esimehena telegraafiliste palvete

peale vaatamata alalõpmata uut ja distsipliini unustanud rahvast juure saatis."

Asja selgituseks ja tõeolude jaluleseadmiseks peab siia juure lisama seda, et Eesti tagavara-pataljoni saadetud mehed polnud just mitte kõik ^distsipliini unustanud" sõdurid, vaid siin oli ka väga palju tõsiseid isamaalasi ja läbi-läbi tubleid sõdureid, kes aga peagi said pataljonis enamlaste kihutustöö läbi desorganiseeritud. Meeste juuresaatmine ei olenenud ainuüksi mitte Eesti sõjaväelaste ülemkomitee esimehest K. Pätsist, vaid selle juures olid ka mitmed teised tegurid mõõduandvad, seepärast ei saa mitte K. Pätsi siin selles asjas süüdistada.

4.

15. oktoobril saabus pataljoni polkovnik J. Rosenbaum, kes oli määratud pataljoniülemaks, ja asus oma ametikohuste täitmisele. Senine ajutine pataljoniülem staabikapten Gross nimetati 23. oktoobril 1. lit. a roodu ülemaks.

20. oktoobril avaldas polkovnik Rosenbaum pikema päevakäsu, milles selgitas eesti rahvusväeosade ülesannet ja kutsus üles kõiki pataljoni sõjaväelasi ühiselt Eesti tuleviku ja oma rahvusliku sõjaväe kasuks töötama. Samal ajal juhtus väike vahejuhtumine *) : pataljoni ohvitseride kogu pööras polkovnik Rosenbaumi poole küsimusega, kas vastab see toele, et tema, Rosenbaum, pataljoni' vastuvõtmise päeval tema alla usaldatud pataljoni allüksusi läbi käies ja nendega tutvudes on sõdurite järelpärimise peale 6. roodu laialisaatmise kohta vastanud, et sarnane käsk olevat st.-kapten Grossi poolt poisikeselik temp. Sarnase provokatsioonilise kuulujutu lükkas polkovnik Rosenbaum oma 21. oktoobri -päevakäsuga kindlasti ümber, selgitades sealjuures 6. roodu laialisaatmise põhjusi. Ühtlasi teatas ta ka, et on Eesti sõjaväelaste ülemkomitee ees samme astunud, et 6. rood mitte ei saaks laiali saadetud.

***) Pataljoni päevakäskudest okt. 1917. a.**

Enamlased olid kogu Venes valitsusvõimu oma kätte haaranud. Sel puhul oli 31. oktoobril Krasnojarski kasarmus Eesti tagavara-pataljoni üldkoosolek (juhatas pataljoni komissar 2. lit, a roodu sõdur A. Jea (Hea), protokoleeris sõdur A. Määrits), kus vastu voeti järgmine resolutsioon:

,>Meie, koosolejad, tagavara Eesti pataljoni sõjaväelased, saame kõigi abinõudega toetama tööliste ja soldatite nõukogude valitsust ja nõuame, et ülesseatud nõudmised rutuliselt teostatud peaksid saama. On tarvis kohe sõjariistade vaherahu teha, mille kestusel lõpulik rahu tehakse. Tarvis viibimata maa maatameestele anda ja tööliste kontroll tööstuses elusse viia — ainult selles seisab revolutsiooni võit."

Novembri alul sai pataljonist Tallinna Eesti polgu täienduseks kaks roodu (11. ja 12.) saadetud, ilma et oleks polguülemalt polkovnik E. Põdralt seks nõusolekut küsitud. Tallinna Eesti polku üleminemiseks anti neile luba, kellel >seks tahtmist oli. Kõik roodud said Tallinna üleminekuks loa, kuid ainult 2. roodust ei võetud mingil põhjusel mehi kaasa. Seepärast sõitsid 88 teise roodu sõdurit omavoliliselt eelnimetatud rootudega Tallinna Eesti polku kaasa. Siin ei võetud aga omavoliliselt lahkunuid vastu ja polguülem polk. PÕdder tahtis mehi Tartu tagasi saata. Asi läks polgukomitee kätte otsustamiseks, kus otsuseks tehti, et omavoliliselt kaasa sõitnud 88 sõdurit tuleb 11. ja 12. roodu juure arvata ja jäävad polku. Polk. PÕdder ei tunnistanud polgukomitee otsust seaduslikuks ja asi läks sõjarevolutsioonilisse komiteesse, kus ta jaatavalt omavoliliselt lahkunute kasuks otsustati.

Neisse rootudesse oli koondatud suurem osa politiliselt kõige kõikuvamat elementi ja see lõi polgus ise* äranis soovimatut meeleolu. Sel päeval, kui mehed polku ilmusid, oli neile õhtuks valmistatud supp. Pärast õhtusööki ilmus aga polguülema juure saatkond vastsaabunud rootude komiteede poolt, kes aru päris, mispärast ka neile ei antud putru. Polkovnik PÕdderi seletus, et puder on ette nähtud lõunaks, aga mitte õhtuks, ei rahuldanud sõdureid. Kui nad aga ei loobunud

nõudmisest, ütles polk. Põdder kategooriliselt, et putru ei või anda ka sel põhjusel, et pole seks katlaid, ja kui nad tahavad ka Õhtuks saada putru, siis peaks nad pöörama V. I. Lenini valitsuse poole. Selle peale läksid sõdurid minema ja esinesid kaebusega sõjarevolutsioonilises komitees, mille tagajärg oli see, et polk. Põdder*il tuli pikemalt rääkida kõikvõimsa komissari Viktor Kingissepaga... *).

11. novembril oli Krasnojarski kasarmus jällegi pataljoni koosolek, mis oli kokku kutsutud Asutava Kogu valimiste selgitamiseks. Kõneles enamlane H. Suuder, millele järgnesid läbirääkimised, kus kõnelejale vastu vaidlesid lipnik Pass, üliõpilased Sutt ja Joonas ning linnanõunik J. Lehman; viimast kõnelejat ei lastud rääkidagi, vaid karjuti maha.

16. novembril võttis pataljon oma koosolekul (juhatas sõdur A. Vink, protokoleeris sõdur A. R, Määrita) järgmise resolutsiooni vastu:

„Meie, Eesti tagavara pataljoni soldatid, tunnistame, et üheks kõige suuremaks kurjuseks oli vana seaduse ajal «mitte vastutavus ja isevalitsemine igatsugu ülemate kihtides."

1) Tunnistame, et revolutsiooni ja kodumaa päästmine on ainult siis võimalik, kui korralik kontroll soldatite, tööliste ja vaeste talupoegade poolt rahva elu ja majanduse üle maksev on.

2) Meie protesteerime kindlalt:

meie ülemate vastu, kes ei taha meie rootude ja pataljoni komissaride alla paenutada ja nendega käsikäes töötamast tõrguvad.

3) Õige korra jalule seadmiseks meie pataljonis ja toos ühinemiseks ülemustega, nõuame, et viibimata saaks ülemate valimine ette võetud.

Avaldame põlgtust kõigi valeteadete kohta, mis meie organisatsiooni ja usalduse soldatite ja tööliste saadikute nõukogu kohta kuritahtlikelt iga päev lendu lastakse igasuguste mustade jõudude poolt.

*) **Kindral-mjr.** E. **PÕdder'i. mälestused.**

Teatame, et meie kõige jõuga toetama täidesaatvat komiteed ja sellega ühtlasi Petrogradis asuvat keskkomiteed, ja täidame ainult nende käskusid.

Teatame kornilovlastele ja Kerenski poole hoidjatele, et nende jaoks meie keskel ruumi er ole.'*

Samal kuupäeval oli ka pataljoni üldkoosolek kino „Illusiooni" ruumes, kus arutusel oli ülemate valimise küsimus*). Ülemate valimise vastu rääkisid eesti ohvitserid, kuna koosolekule ilmunud läti ohvitserid valimise poolt rääkisid. Nii viimased kui ka eesti sõdurid ja enamlane H. Suuder, kes ülemate valimise poolt rääkisid, näitasid, nagu oleks ainuke tee loomuliku vahekorra loomiseks ülemate ja alluvate vahel ülemate valimine. Valitakse, keda usaldatakse, ja ainult siis on koostöötamine võimalik, mis loova töö võimaldamiseks väga tarvilik olevat(?!). Pandi ette resolutsioon, mis 6 hääle vastuseismisel vastu võeti. Ja 7. detsembril ilmuski pataljoni komissari A. Vingi allkirjaga , Juhatuskiri ülemate valimiseks Tartu garnisoni väeosades'*.

Samal kuupäeval, s. o. 16. novembril, peeti ka 4. roodu sõdurite koosolekut, kus kõnelesid lipnik J. Kalm ja selle järele linnanõunik J. Lehman enesemääramisest. Neile vastas enamlane H. Suuder**), näidates, mis vahe on enamlaste enesemääramise ja selle enesemääramine vahel, millest kõneles lipnik Kalm, öeldes, et on täiesti vale lipnik Kalmu väide — rahva poolt valitud Eesti maapäev, mille kallal enamlased eelmisel päeval Tallinnas vägivalda tarvitanud. Suuder lõpetas oma jampsimisesarnase kõne lööklausetega:

„Kevolutsioon ei küsi vihast. Kes meie poolt ei ole, on meie vastu. Meie ei aja neid ära, aga kui nad ise meist lahti ütlevad, — siis õnn kaasa! Kui nad meie vastu tulevad — siis purus tarne nad ära!"

***) Novembri keskel andis rahvakomissaride nõukogu välja n. n. „Sõjavae demokratiseerimise dekreedi", mille põhjal kaotati ohvitseride seisus ja kõik ülemad sõjaväeosades pidid olema valitavad.**

****) Tartumaa töörahva nõukogu täidesaatva komitee esimees.**

See koosolek oli kaunis kärarikas, kus keegi kirjutaja alatasa korda rikkuma kippus; kui viimaks aga teda kõnelema kutsuti, siis oli ta jalga lasknud...

Novembri keskel valis Tartu täidesaatev komitee ajutisteks komissarideks Tartus järgmised enamlased: Eestimaa abikomissariks — Hindrek Suuder (eestlane), Lriivimaa läti osa komissariks — Kantovski, Tartumaa komissariks — Aleksander Jea (Hea, eesti.), korterikomissariks — Hirschfeldt (juut), trükiasjade komissarideks — Hirschfeldt ja Suuder, Tartu raudteejaama komissariks — Liiger, miilitsakomissariks — lipnik Strauss, Eesti tagav.-pataljoni komissariks — A. Jea.

16. kuni 19. novembrini viibisid pataljonis XII armee eesti sõjaväelaste täidesaatva komitee esindajad — liige st.-kapten Ed. Ahman (praegu major) ja koopteeritud liige vanem-allohvitser J. Kasemets, et kohapeal pataljoni olusid tundma õppida.

Järgmisel päeval, s. o. 17. novembril enne lõunat peeti pataljoni komitee koosolekut komitee esimehe lipnik Simtmani juhatusel. Komitee arutas „Juhatuskirja ülemate valimiseks Tartu garnisoni väeosades" ja tegi otsuseks:

„Ülemad peavad nimetatud olema, kuid siiski igal allüksusel on õigus mittekohast ülemat pataljoni komitee nõusolekul ametist tagandada."

Koosolekul otsustati ka Tartu Eesti täidesaatvat komiteed asutada, mis ei peaks vaenuliseks asutuseks saama olemasolevale Tartu tööliste, sõdurite ja maatameeste täidesaatvale komiteele. Uue komiteega taheti luua jõudu, mis ühendaks kõiki eestlasi ühte. Tartu täidesaatvas komitees oli asjaajamine vene keeles, millest meie sõdurid hästi aru ei saanud ja milles nad küllalt selgelt omi -mõtteid ei jaksanud avaldada. Samuti oli komitees ka palju võõrast elementi, mis meie kodumaa elu küllalt ei tunnud ja meie kodumaa seisukohalt küllalt välja ei astunud oma uute korraldustega. Need olid motiivid Tartu eesti täidesaatva komitee asutamiseks.

Sellele koosolekule ilmus pataljoni adjutandi abi lipnik Koch ja teatas, et pataljoniülema polkovnik Rosenbaumi järele olevat tulnud komissaride nõu-

kogu poolt kaks sõdurit ettekirjutisega, et polkovnik komissaride nõukogu koosolekule ilmuks; vastasel korral areteerivad ta needsamad kaks sõdurit ja viivad ta vahiall koosolekule. Komitee koosolekul viibivad XII armee eesti sõjaväelaste täidesaatva komitee esindajad, pataljoni komissar Ülemkomitee poolt Ruusman ja kolm pataljoni komitee liiget läksid komissaride nõukokku asjaga tutvunema. Komissarid olid pritsimajas koos. Tegid siin XII armee esindajatega ühise koosoleku. Viimased avaldasid oma seisukoha politilise momendi kohta. Selgus, et komissarid on eesti sõjaväelaste kodumaale koondamise poolt. Samuti lootsid nad, -et eesti väeosad on reaalne jõud, mis kodumaad sõja ajal kaitseb ja pärastises elus Eestis kohase korralduse loob.

Pataljoniülemat polkovnik Rosenbaumi nõuti koosolekule, et ta aru annaks, mispärast ei ilmunud pataljoni päevakäsus „Ülemate valimise instruktsioon" ja mõned muud asjad. Kui XII armee saadikud ära seletasid, et nad polkovnikut hulk aega kinni pidasid, otsustati seda asja lõplikult likvideerida.

Sama päeva Õhtul kell *y₂7* ilmusid XII armee saadikud pataljoni ohvitseride koosolekule. Esimene, mis neile siin silma torkas, oli see, et koosolekul puudusid sõdurite esindajad. Et koosolekul arutati asju, nagu Tartu eesti täidesaatva komitee küsimus, teadaanne Eesti Maapäeva laialisaatmise üle, kuidas sõduritele rohkem selgeks teha, mis ülesanded on eesti väeosadel kodumaal, mis tervet pataljoni puutusid, pidid sõdurid siin olema. XII armee eesti sõjaväelaste täidesaatva komitee politilisest seisukohast seletas siin st.-kapten Ahman:

„XII armee eesti sõjaväelaste täidesaatev komitee tunnustab rahvakomissaride valitsuse Venemaal kõrgemaks võimuks, aga Eestis — Eesti Maanõukogu kuni Eesti Asutava Koguni. Rahu ja rahvuse enesemääramise küsimustes peame enamlaste valitsust seni tänama; lätlaste, samuti ka teiste rahvuste vastu, kes meie maal elavad, tuleb olla sõbralik. Eesti sõdurite ja ohvitseride vahel olgu kõige vennalikum vahekord. Eesti ohvitserid peavad kogu oma hingelise jõu ja teadmised seks pü-

hendama, et Eesti sõjaväes luua üksmeelt, mis kogu rahvale vastuvõetav, mitte ainult mõnele üksikule kihile. Meie sõjameestel olgu alati meeles, et meie koondame mehi kodumaale Eesti ühise kodu kaitsmiseks ja loomiseks."

18. novembril, kui XII armee saadikud pataljoniülema juures staabis viibisid, ilmusid sinna ka rootude komissarid, et selgitada asju, mis viimastel päevadel paksu verd sünnitanud. Sarnane samm oli komissaride poolt astutud lepituseks. Polkovnik Rosenbaum omalt poolt näitas, et ta teeb ainult seda, mis kodumaale kasuks läheb ja mille pärast ta vene väest lahkunud ja Eesti tagavara-pataljoni juhiks hakanudki. Kokkulepe oli sündimas. Seal tungisid aga pataljoniülema kabinetti staabikirjutajad ja nõudsid, et komissarid jalamaid staabi ruumest lahkuksid. Kirjutajate ülesastumine oli taktitu tegu, sest see sünnitas sõdurite hulgas pahameelt ja võis soovimata sekeldusi pataljonis esile kutsuda. *)

18. kuni 25. nov. saabusid Tartule sündmusrikkad päevad: „Postimehe" vägivaldne sulgemine ja lehe konfiskeerimine, toimetuse liigete ja toimetaja Jaan Tõnissoni vangistamine, Eesti tagavara-pataljoni ja seltskondlikkude organisatsioonide rahvuslik protesti-meeleavaldus Eesti Maapäeva laialisaatmise pärast, Eesti ohvitseride ja tegelaste vangistamine, kohus nende üle, piiramisseisukorra väljakuulutamine, terror linnas jne., millest üksikasjalisemalt all järgnevais peatükkides. **)

5.

Nagu seda juba varemalt arvata oli, ei tihanud käputäis Tartu enamlasi, kelle peakorter täidesaatva komitee näol pritsimajas asus, katset tegemata jätta, et eesti vaneimat häälekandjat „Postimeest" vägivaldselt

***) St.-kapten E. Ahmani aruandest pataljoni revideerimise kohta („Eesti Sõjamees" * 1917. a. nr. 43).**

****) 5. ja 6. peatükid on kokku seatud ..Postimehest" ja Tallinna Teatajast" 20.—25. okt. saadud andmete varal.**

oma kätte võtta, sest sarnane «vabadus" ja «ülevõtmine" käisid ju V. I. Lenini programmiga (kui korralagedusel üldse programmi on) täiesti kokku.

18, novembril, enne lehe ilmumist liikusid linnas mitmesugused kuulujutud ringi, üks omapärasem kui teine. Igatahes oli aga toimetuse otsusest — Eesti ajutise Maapäeva poolt vastuvõetud seisukoha peale toetudes lehte kohalikust enamlaste pesast hoolimata vaba sõna vääriliselt ühes kuulutustega j. m. ilmuda lasta — aegsasti täidesaatev komitee teateid saanud, sest parajasti, kui leht trükivalmis oli ja trükkimine algama pidi, ilmusid kell 4 p. 1, trükikotta kaks läti sõdurit ja juudi üliõpilane M. Faerman (Furman) nõudmisega lehte enne mitte trükkida, kui nemad lehe sisu «tsenseerinud" ei ole. Toimetuse liige J. Viik, kes trükikojas viibis, küsis neilt orderit või mingisugust kirjalikku tõendust, kas ja kelle poolt neil tsenseerimiseks luba on antud. Selle peale võttis üks sõdur taskust mingisuguse kaardi välja, millel seisis «Leepin, täidesaatva komitee liige". Ühtlasi ruttasid isehakanud «tsensorid" seletama, et sellest kaardist olevat küllalt, et «Postimeest" tsenseerida või koguni konfiskeerida, sest nagu nad kuulda saanud, tahetavat lehes «kurat teab mis" ära trükkida.

J. Viik seletas kindlalt, et niisuguse kaardiga kaugeltki veel õigust pole lehe kallal vägivalda tarvitada, kui neil paremat volitust pole. «Tsenseerijad" arvasid siiski heaks rotatsiooni-ruumi minna, kus nad lehe trükkimise «viibimata" seisma jätta käskisid. Kohalekutsutud „Postimehe" ärijuht A. Bachman nõudis meestelt dokumente ehk volitusi. Üliõpilane Faerman, kes ennast sÕjaväemiilitsa ülema kohustetäitjaks nimetas, seletas, et mingit volitust neil ette näidata tarvis pole, sest et tema täidesaatva komitee poolt «kõige peale" volitatud on, A. Baclimani kategoorilise nõudmise peale «Postimeest" trükkima hakata pani masinameister rotatsiooni käima ja lehe trükkimine algas täie hooga. Sellepeale läks üks sõdureist nähtavasti orderi järele, kuna teised ka peagi sunnitud olid lahkuma.

Põhjuseks, miks täidesaatev komitee tormijooksu «Postimehe" peale ette võttis, oli see, et «Postimees"

kohalikust nõukogust möödudes avalikult deklareeris, et kõik võim Eestis ainuüksi Eesti Maavalitsuse ja Maapäeva käes olgu, kuna mingisuguste surrogaatlikkude nõukogude vahelesegamist eesti omavalitsuse tegevusse mitte sallida ega lubada ei tohi. «Postimehes" ilmusid ka Eesti Maapäeva 15. novembri otsused sel kujul, et nende kui seaduslikkude aktide peale vaadata tuleb. Ühes sellega astus «Postimees" kohaliku nõukogu vägivalla vastu avaliku ja terava protestiga välja, millele kogu toimetus, talitus, trükikoda j. t, alla kirjutasid. Ka kuulutused, millede avaldamine Tartu nõukogu poolt ette võetud survel mõned päevad seisis, ilmusid uuesti. Kuulutuste «dekreet" , pandi üle kogu Venemaa alles 23. novembril maksma, kuna aga enne seda täidesaatev komitee kuulutuste vastuvõtmise ära oli keelanud, mille alla niihästi ka «Postimees" ennast paenutama pidi. Nii oli Tartu ainuke linn Venemaal, kus oma seadused maksvad olid.

Kui «Postimees" trükist ilmus, hakati teda ajaviitmata välja saatma. Samal ajal olid „Postimehe" ruumesse paari Eesti tagavara-pataljoni ohvitseriga mõned eesti sõdurid ilmunud, kelle kaitsel esialgu lehte välja saadeti- Vahepeal oli aga sõjaväemiilitsast paar läti sõdurit „Postimehe" hoovivärava juure saadetud, kes lehekandjaid takistada püüdsid lehte välja viia. Eesti sõdurid tõrjusid kutsumatud külalised eemale, nii et korda läks lehte mõni aeg välja saata.

Teade „Postimehe" talus ette tulnud sündmusest levis linnas kulutulena laiali. Asjast anti Eesti tagavara-pataljoni staapi teada ja sealt saadeti mõned sõjariistus sõdurid «Postimehe" toimetusse vahi peale, et korratusi ära hoida, sest lahkuma sunnitud läti sõdurid olid lubanud varsti tagasi tulla. Rüütli ja Gildi tänavale kogus varsti suur rahvahulk, kes küsivalt ootas, mis siis Õieti lahti on.

Järsku sündis rahva seas liikumine, inimesed põgenesid eemale, kuhu aga keegi sai. Hüüti läbisegi, et salkkond sõjariistus lätlasi tuleb ja et siis laskmine hakkab. .. See oli kella 5—6 vahel p. 1. Ja tõepoolest tormas üks läti rood Gildi tänavale, tungis «Postimehe"

trükikotta ja sõjariistu laskevalmis hoides sundis eesti sõdurite protestist hoolimata, kes tõsisemate kokkupõrgete eest tahtsid eemale hoida, neid sealt lahkuma. Käputäis eesti sõdureid ei saanud muidugi nii suurele ülejõule vastu panna ja taganes. Sissetungijad panid kohe lehe trükkimise ja talituse seisma.

Lätlaste juhiks oli keegi lipnik, kes revolvriga «Postimehe" ruumes sõjariistus sõdurite saatel ümber kolas ja kõik vangistas, kes aga ette juhtus. Nii rändasid miilitsa staabi poole kõigepealt trükikoja juhataja K. Onny, kes vangistajaile vastu panna püüdis, keda aga kas või surnult ära viia ähvardati, trükitöölised, lehekandjad ja teised.

Kui trükikojas enam kedagi vangistada polnud, liikusid sissetungijad toimetuse ruumesse. Seal viibisid teataval viisil sissepiiratult ärijuht A. Bachman, toimetuse liige J. Viik, üliõpilased Krull ja Grünberg ja veel mõned ajakirjanikud. Revolvrit neile nina alla seades põrutas lätlaste ninamees lipnik:

„Kus on toimetaja?"

Vastati, et toimetajat siin ei ole.

„Ajalehte trükitakse ometi!"

«Iseenesest mõista trükitakse!" vastati temale.

«Kes teie niisugused siis olete?" müristas nüüd lipnik.

Öeldi, et need ja need.

«Vangistada!" põrutas nüüd lipnik, ja silmapilk asusid sõdurid sealolijaile külge. Protesteeriti, küsiti, missuguse õigusega tungivad võõrad isikud eesti lehe toimetusse ja vangistavad seal inimesi. NÕuti vähemalt vangistamis-orderi ettenäitamist.

«Siin on teile order!" käratas äge lipnik, revolvriga vangistatute nina all vehkides.

Alistudes vägivallale lasksid sealolijad ennast vangistada ja miilitsa staapi viia. Tänaval võtsid läti sõdurid neid sõimusõnade ja kisaga vastu, neid «neetud buržuideks" sõimates. Kallaletungimist ei tulnud aga mitte ette.

Kui «Postimehele" vägivallaga kallale tungiti, polnud peatoimetajat Jaan Tõnissoni mitte kohal. Kui ta aga teada sai lehe vastu tarvitatud vägivallast, tõttas ta kohe toimetusse. Vahepeal oli Eesti tagavara-pataljonist esimene abi vägivalla vastu kohale jõudnud ja «Postimehe" talituse kui ka trükikoja uksed kaitseks oma alla võtnud, et uut pealetungi ära hoida. Sellepärast lahkus J. Tõnisson toimetusest. Natukese aja pärast tagasi tulles leidis ta tänaval läti sõdureid ja erariides isikuid eest, kes ei lasknud inimesi lehe väljaandmise koha poole minna, vaid neid laiali ajasid. Takistati ka J. Tõnissoni edasi minemast.

Selle vastu protesteerides seletas Tõnisson, et temal kui «Postimehe" peatoimetajal ja väljaandjal ometi Õigus peab olema lehe ruumidesse pääseda. Seda kuuldes ruttas juudi üliõpilane Faerman jaole ja karjus suure ägedusega:

„H eac **apecTVfO"!** (Mina vangistan teid.)

«Millise õigusega? Kes teie olete?" küsis J. Tõnisson vastu.

«Mina võtan teid kui «Postimehe" toimetajat vangi täidesaatva komitee nimel. Siin on minu volitus..." Ja selle peale näitas juut «Jurjevski IspolniteljnÕi Komiteti" nimel välja antud väikese paberilehekese ette, mille peale kirjutusmasinaga oli kirjutatud, et selle ettenäitajal Faermanil*) on Õigus ajalehte «Postimeest" aresti alla panna.

Nüüd vastas J. Tõnisson käredalt:

«Teie täidesaatvat komiteed mina ei tunnusta ja protesteerin kõige valjumalt kuulmatu katse vastu avalikult tänaval ilma mingisuguse põhjuseta minu vabadust kitsendama tulla. Kui teil minu kui «Postimehe" toimetaja ja väljaandja vastu mingit nõudmist on, siis tooge see tarvilikus kohas ette. Mind tuntakse Tartus küllalt laialiselt, et selgesti teada, kuidas mina kellegi eest

***) Juudi üliõpilane M. L. Faerman (Furman) oli tookord täidesaatva komitee korteri-komisjoni komissar.**

Jaan Tõnisson

kõrvale ei puikle. Ärge tulge minule teed vägivaldselt kinni panema!"

Nende sõnadega tahtis J. Tõnisson edasi astuda,, aga juut ühes paari sõduriga asus temale teele ette, isegi tema käsivarrest kinni haarates. Juut käsutas valju häälega:

„Ära viia, miilitsa staapi!"

Üks sõdureist kiskus J. Tõnissoni käsivarrest kinni hoides, mille vastu see ägedasti protesteeris, kuni sõdur tema kae lahti laskis.

Ülal miilitsavalitsuse ruumes olid juba ees hrad A. Bachman, J. Viik, K. Onny ja teised, kes juba varem siia kinni olid toodud. Siin protesteeris J. Tõnisson uuesti kõige kindlamalt vägivalla ja kodaniku vabaduse kitsendamise vastu, mida tema ja teiste vastu ilma mingisuguse põhjuseta tarvitati. Jaole tuli veel teine täidesaatva komitee liige gruusia üliõpilane Gignadse, kes ette pani sojaväemiilitsa ülema kabinetti astuda, kus terav mõttevahetus J. Tõnissoni ja tema vangistajate vahel edasi kestis. Juut Faerman seletas J. Tõnissoni nõudmisest hoolimata, et teda viibimata vabastataks, Õige upsakalt, et teda, J. Tõnissoni, peetakse kinni, kuni täidesaatev komitee seda heaks arvab, ehk revolutsiooniline tribunaal tema kohta oma otsuse teeb. Sest tema, Jaan Tõnissoni, vastu võidavat väga rasket süüdistust tõsta, et ta täidesaatva komitee esindajad «Postimehe" «tsenseerimisel" välja ajanud(l), üht rahvakihti teise vastu üles ässitavat, mille tagajärjel oleks võinud verised kokkupõrked tulla...

Nende ähvarduste peale vastas J. Tõnisson käredalt:

„Teid, noort inimest, ega teie ähvardusi ei karda mina mitte! Kahjuks ei olnud mind sel ajal, kui täidesaatva komitee poolt oli tuldud «Postimeest" vägistama, mitte toimetuses. Aga ma ütlen, et kui mina oleksin seal olnud, siis oleksin ma sedasama teinud, mis «Postimehe" ärijuht tegi. Nii kiidan mina tema teo heaks. Kuid teie ähvardused täidesaatva komitee ja revolutsioonilise tribunaaliga ei heiduta mind mitte põrmugi!

Mina ei taha ühest ega teisest midagi teada, vaid ütlen teile ette, et teil tuleb selle vägivalla pärast, mida teie, võõrad inimesed, võõraste püssitääkide abil meie omas kodus meie kallal julgete tarvitada, vastust anda!"

Järsk pööre tuli täidesaatva komitee esindajate ülesastumisse alles siis, kui käskjalad ärevuses sisse jooksid teatega, et eesti pataljoni sõjariistus sõdurid tulevad... Kohe käidi tungivalt läti ohvitserile peale, kes sÕjaväemiilitsa ülemaks oli, tema andku viibimata käsk sõjaväe karauli, mis lätlastest koosnes, ära viia, sest muidu võiks kokkupõrked juhtuda... Anti vastav käsk.

Sündmuse kohale oli eesti pataljonist **3**—4 roodu sõjariistus sõdureid saadetud, kes kohe suure mürinaga miilitsa staabi ruumesse ohvitseride juhatusel astusid.

„Kas siin on vangistatud? Kas on siin kinni «Postimehe" toimetaja Jaan Tõnisson? Kes on julgenud eesti ajalehe kallal vägivalda tarvitada ja eesti avalikke tegelasi vangistada?" kõlasid valjud hääled läbisegi.

Neid rahustades astus üks läti sõdur üles, kes täidesaatva komitee juhatuse nimel lubas selgust muretseda. Täidesaatva komitee «õigustatud" volinik M. Faerman-Furman oli korraga imetaltsaks läinud. Vaevalt kuuldava häälega katsus ta täidesaatva komitee esindajale seletada, nagu ei oleks siin mitte kedagi vangistatud, vaid Jaan Tõnisson kutsutud(?!) ainult seletust andma, miks ei ole lubatud täidesaatva komitee esindajail lehte «tsenseerida"...

«See pole tõsi!" kõlasid protestid J. Tõnissoni ja teiste vangistatute suust, «meid on vangi võetud ja tahetakse kinni panna!"

«Nüüd olete teie vaba, härra toimetaja! Ja ka kõik teised vahistatud kodanikud on vabad!" kõlasid uhkelt eesti ohvitseride ja sõdurite hääled, keda järjest suuremal hulgal miilitsa staabi ruumidesse tungis. Juuresolijate suust kõlasid rõõmsad tervitushüüded. Pigistati südamlikult vabastajate — eesti ohvitseride ja sõdurite — kätt.

Selle järele rivistusid eesti roodud täies sõjaväelises korras miilitsa-staabi esisele platsile. Sügavas liigutuses pööras Jaan Tõnisson eesti sõjameeste poole lü-

hikese, kuid sütitava kõnega, rääkides võimsal sõnal umbes järgmist:

„Eesti sõjamehed, sõbrad ja vennad! Teie mehine vaheleastumine on toore vägivallakatse võõraste inimeste poolt eesti avaliku häälekandja vastu tühjaks teinud ja kodanikkude vabaduste kaitse loonud. Eesti sõjamehed, olgu kellegi politiline seisukoht meie hulgas milline tahes, mingu meie oma vaadete poolest kui lahku, kuid ühe asja poolest oleme kõik üksmeeles: eesti rahvas tahab oma asjade ja oma inimeste üle ise otsust teha!

Eesti politilise enesemääramise nimel nõuame meie, et võõrad mitte ei pea meie asjadesse segama, ei ka katsetki tegema vägivalla abil meil hirmuvalitsust maksma panna! Eesti Maanõukogu kui eesti maa ja rahva seadusliku esituse ümber koondudes tahame meie kui üks mees välja astuda Eesti vabariigi loomise hüüdsõna all! Ja sellejuures toetagu eesti rahvuslikud väeosad kui tõsine jõud eesti politilise enesemääramise põhimõtet ja vabadust Eestis, nagu see täna on hiilgavalt sündinud!"

Selle peale lauldi vaimustusega eesti hümni ja hüüti vaimustatult «hurraa![1]* eesti sõjameestele.

Jaan Tõnissonile vastas Eesti tagavara-pataljoni lipnik Luukas kinnitades, et eesti sõjamehed oma politiliste vaadete lahkuminekust hoolimata kõik üksmeelselt Eesti politilise enesemääramise eest välja astuvad. Edasi toonitasid eesti sõdurid, et Eestis eesti sõjamehed ise korda tahavad pidada ja ei luba, et võõrad rahvad end meie asjadesse segavad.

Tunnustati tarvilikuks kas või järgmisel päeval üldist meeleavaldust Eesti politilise enesemääramise mõtte heaks toime panna. Ometi leiti sama päeva õhtusel erakorralisel linnavolikogu koosolekul, kus möödunud sündmusi ja seisukorda arutati, et meeleolu on linnas sedavõrt ärev, et meeleavaldusel soovimatuid tagajärgi rahvuslikul alusel võiks juhtuda. Sellepärast lükati meeleavaldus 21. novembri peale edasi.

Kella 7 ajal õhtul tulid ka relvus läti sõdurid tänavale ja pidasid endid väljakutsuvalt ülal. Täidesaatev

komitee (pritsimaja) oli läti ratsavahisalkadest ümber piiratud ja sinna kuulipildujad üles seatud. Meeleolu oli ärev, õhk raske. Iga silmapilk võis verevalamine alata...

Kell *1/2* 8 Õht., kui ärevus kõrgeimale tipule oli tõusnud, oli linnavalitsuse koosolek määratud. Et aga väljas iga silmapilk kahe rahvuse vahel verine kokkupõrge võis sündida, siis otsustati koosolek edasi lükata ja komisjon valida, kes täidesaatvasse komiteesse ja Eesti tagavara-pataljoni läheks teateid koguma sündmuse kohta ja vahekorda lahendama. Komisjoni valiti linnapea J. Kriisa, linnavolikogu juhataja L. Olesk, linnanõunik J. Lehman, linnavolinikud Raudsepp, Landmann ja Russis. Kell *1/2* **12** õht. jõudis komisjon tagasi ja teatas, et täidesaatval komiteel on korda läinud läti sõdurid rahustada ja kokkupõrget ära hoida. Läti ja eesti pataljonides tehti vastutamata isikute poolt rahvuslikku kihutustööd ja Õhutati natsionalismi. Eesti pataljonis olid kõik roodud väljaastumiseks valmis ja igal sõduril seks 30 lahingupadrunit tagavaraks. Eesti sõdurid ei võinud sallida, -et lätlased end eestlaste sisemistesse asjadesse segama tulevad.

Nii läks see vahejuhtumine kaunis kergelt ilma tõsisema kokkupõrketa mööda, kuid on sellepärast tähelepanu vääriv, et siin eesti sõdurid esimest korda eesti huvide kaitseks välja astusid. Tänavail kestsid lendavad miitingud kuni hilisööni.

Enne kui edaspidiseid sündmusi kirjeldada, toon lühikese ülevaate eestlaste ja lätlaste vahekorrast Tartus.

7.

Ilmasõja kestel kogus Lätimaalt hulk läti pagulasi Tartu. Eestlased võtsid neid siin lahkesti vastu ja tegid neil võimalikuks .peavarju saada. Lätlaste ja eestlaste vahel oli alul sõbralik vahekord ja nad elasid rahulikult üksteise kõrval.

Kui kõiksugu puudused igapaevseteks nähtuseks said, hakkas lätlaste ja eestlaste vahel tekkima hõõrumisi. Lätlased, kes külalistena siin asusid, püüdsid endid ka kü-

lalistena maksma panna. Nad arvasid, et külalised peavad üht ja teist saama, kuna oma inimesed vähemaga läbi võivad ajada. Selle läbi tuli turul ägedaid sÕnavahetusi ette, eriti maainimestega, kelle käest läti naised tihti poolvägisi toiduaineid ära kiskusid. Sarnaste nähtuste peale juhiti tolleaegse ajakirjanduse poolt tähelepanu» kuid hoiti tasa ja targu lätlaste nimetamisest kõrvale, et ei tõuseks mitte rahvuslikku vihavaenu.

Selle peale vaatamata hakkas vaesema klassi esitajate vahel väiksemaid kokkupõrkeid tulema ja just tööliste keskel näis tihti arusaamatusi koguvat. Kodanlised klassid niihästi ühelt kui teiselt poolt olid teineteisega sõbralikud, sest et neil nii tihti ei tulnud üksteisega kokku puutuda.

Asi muutus aga suuresti, kui 1917. a. augustis läti küttide tagavarapolk Tartu asus. Siis saadeti läti sõjaväelaste poolt kohalikku sõdurite, tööliste ja maataiheeste saadikute nõukokku ja täidesaatvasse komiteesse saadikuid, kusjuures täidesaatva komitee esimeheks läti lipnik Bruneneek valiti *). Ajutise Valitsuse ajal polnud selles midagi erilist, sest et komiteel polnud kuigi suurt võimu. Kuid pärast seda, kui enamlased võimu oma kätte kiskusid, muutus asi.

Enamlased hakkasid täidesaatvas komitees liiga parte ilikult asju ajama, nii et osa mõistlikumat elementi selle tagajärjel pidi komiteest lahkuma. Lahkumine sündis just selle pärast, et lahkujail midagi komitees, kus enamus enamlaste käes, teha ei olnud. Täidesaatvasse komiteesse jäid suuremalt jaolt lätlased, juudid ja teised rahvused — mitte-eestlased; ülekaal oli lätlaste käes. Varsti hakkas ka täidesaatev komitee oma võimu maksma panema ja see ei võinud kellelegi meeldida, et võõras ollus eestlaste üle hakkab valitsema sel ajal, kui Eesti Maapäev 15. novembril Maanõukogu ainukeseks võimuks Eestis tunnustas.

Eriti teravaks muutus vahekord eesti ja läti sõdurite vahel pärast eelkirjeldatud 18. novembri sündmusi,

***) 1917. a. detsembrist kuni 1918. a. veebruarini oli täidesaatva komitee esimeheks lätlane D. P l a u.**

siis kui läti sõdurid täidesaatva komitee käsul läksid «Postimeest" konfiskeerima, kusjuures Jaan Tõnisson ja teised «Postimehele" lähedalseisvad isikud areteeriti. See juhtumus sünnitas rahvuslikku viha. Lätlased ajasid pärast tagasi, et nad ei ole «Postimehe" konfiskeerimisest osa võtnud, sedasama toonitas ka keegi Skuja Fridis «Rishski Vestnik'us" (22. nov. 1917. a., nr. 265), kuid tõsiasjaks jääb ikkagi, et lätlased väevõimuga 18. novembril «Postimehe" ruumesse tungisid ja toimetaja J. Tõnissoni tänaval vangistasid.

Kes 18. novembri hilisõhtul tänaval peetavate lendavate miitingute iseloomu tähele pani, märkas, et just töölised-eestlased lätlastele võimu kättepüüdmises etteheiteid tegid. Just tööliste ja eesti sõdurite poolt tähendati ägedalt, et lätlased soovivad eestlaste üle valitsema hakata. Sõdurite hulgas oli veel sellepärast pahameel, et lätlased nende seas kaheotsaga kihutustööd tegid: annavad nõu, et sõdurid oma ülemate käske ei kuulaks, kuna siis hiljemini komitees kaebavad, et eesti pataljonis igasugune distsipliin puuduvat. Ka tahtsid lätlased kord Eesti tagavara-pataljoni staapi üle võtta ja staabis teenivaid sõjaväelasi vangistada. Kui palju viimastes kõnedes tõtt, ei tea, kuid sarnaseid kõnesid rääkisid tol Õhtul eesti sõdurid üliõpilastele, kes neile seisukorra kohta selgitavaid teateid püüdsid anda.

Kui need teated põhjenesid kuulujuttudel, siis võisid need tekkida ainult enamlaste eneste läbi, sest et enamlased — H. Suuder ja Ko. — ammugi eesti sõdurite hulgas kordahävitavat kihutustööd tegid. Need jutud ei loonud eesti ja läti väeosade vahel mitte sõbralikku pinda.

Eelmise nädala alul oli eestlaste ja lätlaste vahekord õige terav. Mõlemal pool kuuldus ähvardusi, mis jäid täide saatmata, sest arusaaja ollus suutis kokkupõrgete eest hoida. Kuid midagi tumedat jäi siiski kahe naaberrahva vahele, kellel palju ühist niihästi ajalooliselt kui majanduslikult. Ja lätlastele jääb ikkagi häbi, et nad eesti vaba sõna hävitamisele tegelikult alguse panid.

Lipnik Bruneneek seletas, et täidesaatev komitee annab võimu eesti sõdurite poolt valitud komiteele üle

ainult siis, kui valimine lätlastele näib olevat meelepärane. See oli aga ainult lubamine. Edasi süüdistas Tartu «ametlik" ajakirjandus («Edasi" j. t.), et kodanlased «Postimehega" eesotsas rahvuslikku vihavaenu olevat Õhutanud, Sellel väitel puudus igasugune alus. Rohkem tööliste hulgas liikudes võis tähele panna, et just neis ringkondades kuulujutud, nagu läti abivägede toomine Tartu, eesti sõdurite kinnipidamine Valgas, Tartumaa koloniseerimine lätlaste poolt jne., alati tekkisid ja neid heameelega üksteisele edasi anti. Kust need jutud alguse said, millised tumedad jõud neid välja mõtlesid, jääb selgusetuks, kuid igatahes olid nende allikad neis ringkondades, kus loodeti rahvuslikust vihavaenust saada kasu.

Kuidas läti ringkondades eestlaste peale vaadati, ei tea, kuid mõistlikumad arvasid, et mõlemad rahvad, niihästi eestlased kui lätlased, kes täielikult enesemääramisele püüavad, rahulikult üksteise kõrval võivad elada_ Hariduse poolest madalama kihi hulgas polnud aga mitte nii ja seal liikusid kõiksugu kuulujutud eestlaste ja lätlaste vahekorra kohta.

Nende ridade kirjutaja kuulis, kuidas keegi läti naine julgesti seletas, et ei oleks tarvis vihavaenu eestlaste ja lätlaste vahel õhutada, sest on teadmata, kas lätlased saavad omale Tartut. Seda näidet ei tahaks mitte üldistada, ta olgu siiski kujutuseks, missugused jutud Tartus läti lihtrahva hulgas liikusid.

Läti lihtrahvas talitas aga Tartus enam-vähem sarnaselt, nagu mõistuloos siil muti juures. Sarnane teguviis sünnitab tahtmatult vihavaenu. Seda vihavaenu poleks aga sugugi tarvis olnud, sest et mõlemal rahval seisis tähtsamaid toimetusi ees kui üksteisega tülitsemine-

Kui 18. novembri ärevus möödus, hakati aru pidama, mis teha, et linnas seisukorda selgitada, ja milliseid abinõusid seks tarvitusele võtta, et võõrad, rahva enamuse poolt tunnustamatud võimud, eesti rahva enesemääramise õigust jalge alla tallata ei saaks. Lõpuks jõuti

otsusele Tartus 21, novembril üldist meeleavaldust toime panna Eesti politilise enesemääramise mõtte teostamiseks. Meeleavalduse hüüdsõnaks pidi olema:

«Eesti Maanõukogu kui seadusepärane rahva ja maa esitus Eestis olgu ainsaks võimukandjaks Eestimaal kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni!"

Meeleavaldusest pidid osa võtma kõik iseteadlikud eesti kodanikud ühes kohalikkude eesti organisatsioonide ja eesti sõjaväelastega. Kohalikkudele kaupmeestele pandi ette seks päevaks oma ärid sulgeda. Et aga Tartu garnisonis kaks voolu avaldus, seepärast kaheldi ja kardeti meeleavalduse kordamineku suhtes. Ja kahtlemisel oli ka põhjust.

Meeleavalduse algataja oli Eesti tagavara-pataljon, millega ka Tartu Eesti Liit ühines, kes 20. novembri Õhtul rohkearvulisel koosolekul tegi otsuseks meeleavaldusest osa võtta.

18, novembri Õhtuse vahe juhtumise järele «Postimehe" juures jäi kõik vaikseks. , 19, novembril oli linnas täiesti rahulik. Arutati päevasündmusi ja peeti kommertskooli ruumes suurem rahvakoosolek ära, kus suure rahvakogu meeleolu kõikumata selle poolt oli, et meil kõrgemaks võimukandjaks ainult Eesti Maapäev peab olema. Selle seisukohaga ühinesid ka Eesti sõjaväelaste Ülemkomitee esindajad.

20. novembril ilmus «Postimees" korralikult, veel käredamas toonis nõudes, et võõrad ollused ennast eesti rahvuslikesse asjusse ja omavalitsusse, mis meie omale kätte võidelnud, mitte ei segaks. Ühtlasi ilmus lehes järgmise päeva meeleavalduse kava ja kord, mis täiesti rahulikku iseloomu pidi kandma. Tartu täidesaatev komitee oli lubanud, et temal meeleavalduse vastu midagi ei ole. Komitee abiesimees oli seks koguni oma «ausõna" annud.

Õhtul oli Eesti Liidu täiskogu koosolek, mis esitas 24.000 kodanikku ja kus otsuseks tehti, et kõik seltskondlikud organisatsioonid meeleavaldusest osa võtavad. Kõigil oli tunne, et Tartu seisab suure ja ajaloolise päeva eel, kus Eesti iseseisvusele alus rajatakse.

Kokkupõrkeid teisest rahvusest sõjaväega polnud ka mitte karta, sest et läti polgu esindajad olid eesti ohvitseride kogule teatanud, et nad eestlaste meeleavaldust ainult tervitada võivad.

Kuid õhus tundus sel õhtul nagu midagi liikuvat. Ometi oli meeleolu täidesaatvas komitees eneses ja ka Eesti tagavara-pataljoni 6. roodus, kus enamlased enamuses, palju ärevam. Seal hakati nimelt kartma, et Eesti iseseisvusega ja võimu üleminekuga Eesti Maapäeva kätte tema, s. o. Tartu täidesaatev komitee likvideeritakse. Selle ärahoidmiseks tahtis osa komitee ninamehi — juudid M. Faerman, K. Rimsha, Htrschfeldt, lätlane Bruneneek, gruusialane Gignadse j. t. — kõik teha, et võimu enese käes pidada. Seks seati mõlemaile Emajõe sildadele kõvendatud patrullid läti sõduritest, kes ülekäijailt nõudsid tunnistuste ettenäitamist. Öösel liikusid läti sõdurite salgad tänavail, tungisid muuseas ka linnavolikogu koosolekule nõudmisega, näidatagu, kas raekoja tornis ehk kuulipilduja ära peidetud ei ole. Linnavolikogu protesteeris ägedalt sarnase häbematuse vastu ja ei lasknud mitte läbiotsimist tornis ette võtta. Alles selle järele lahkusid läbiotsijad raekojast, kui linnapea J. Krii&a vastutuse enese peale võttis, et tornis tõepoolest kuulipildujat ei ole.

Varsti tuli ka teade, et täidesaatva komitee käsul lätlased linna elektri vabriku, posti-telegraafi kontori ja mõne muu ametiasutise oma alla on võtnud. Neisse tunginud läti sõduritel polnud mingit kirjalikku tõendust kaasas, vaid nad talitasid suusõnalise orderi järele. Ka tegid enamlased ja nende sabarakud kasarmus eesti sõdurite keskel kihutustööd, et sõdurid mitte 21. novembril meeleavaldusele ei läheks.

Nõnda oli siis täidesaatval komiteel oma «lubadusest" ja «ausõnast" Õige ruttu kahju hakanud. Ometi ei pandud nähtuse peale suurt rõhku. Meeleavaldus oli otsuseks tehtud ja, eesti sõjaväelased kui ka seltskond tahtis seda kindlasti läbi viia Üksikute sõjariistus isikute tegusid ja enamlaste mõõgatäristamist loeti naeruväärt katseks püüda meeleavaldust nurja ajada.

Nagu pärast selgus, olid enamlased in corpore kõik rattad seks tõepoolest käima pannud, et meeleavaldust segada, olid sellekohaseid agitaatoreid saatnud eesti sõdurite sekka, linnas kõige hullemaid ja pahatahtlikumaid kuulujutte levitanud, et meeleavalduse ajal laskmine tulevat jne. 'Ja nende tegevusel oli teataval viisil ka tagajärgi. Igatahes ei võinud aga keegi uskuda, et käputäiel enamlastel Tartus on julgust terve eesti seltskonna ja eesti pataljoni vastu vaenulikult välja astuda.

Samal päeval oli veel üks väike vahejuhtumine. Nimelt läksid kaks eesti pataljoni roodu ja võtsid «Bürgermusse" oma alla, kuhu pidi asuma asutatav Eesti täidesaatev komitee. («Bürgermusse" oli täidesaatva komitee poolt Riia ringkonna-kohtu kantselei väljatõstmisega vabastatud.) Silmapilk kutsus aga täidesaatev komitee läti karauli ikohale, kes eesti roodud ilma ühegi vastutõrketa ära saatis. Ühtlasi võeti tarvitusele kõik abinõud, et sarnase loo kordumisele enam pinda ei jääks. Sel puhul tõi «Edasi[4]* teate, et need kaks eesti roodu «olevat tõnissonlaste poolt korraldatud ja kõige tumedamate kihutustega ja seletustega vasturevolutsioonile üles kihutatud".

Samal ööl oli ka täidesaatva komitee poolt linnas rida läbiotsimisi, mis pidi olema ühenduses meeleavaldusega, mida pidada taheti.

21. novembri hommikul olid patrullid ikka veel sildadel ja mõni üksik pauk kostis hommikuses vaikuses. Tänavail liikusid sõjariistus töölised — punakaartlased — kellel punane side varuka ümber, j Suuremal osal punakaartlastest olid sõjariistadeks sõjaväe vintpüssid; neid anti pritsimajast välja. Pritsimaja saal klÕbises püsside laadimisest ja lukkude naksutamisest.

Umbes kella 8 ajal homm. tungis salkkond läti ja eesti pataljoni 6. enamlise roodu sõdureid osalt kohalikkudest töölistest ja isegi kahtlasest elemendist kokku seatud punakaardi toetusel «Postimehe" toimetuse ruumidesse, kus toimetaja Jaan Tõnisson kõige toorema vägivallaga oma töökabinetist kinni võeti, teda toorelt käsutades, pekstes, tõugates ja revolvriga ähvardades. Revolvrit nina alla pannes sunniti J. Tõnissoni pa-

litut selga panema. Selle järele viidi ta trükikojast läbi. Kui ta, siin oma senistele kauaaegsetele kaastöölistele mõne isõna tahtis öelda, anti talle seljatagant rusikatega hoopisid ja sunniti ruttu ees minema, nii et ta trepist peaaegu alla tõugati ja läbi hoovi sõjaväemiilitsa staapi (endisesse politseihoonesse) kinni viidi, kus vangitoa ukse ette kuulipilduja üles seati. Peale selle vangistati veel mõni Eesti tagavara-pataljoni ohvitser ja paar staabi kirjutajat.

Ühtlasi aeti ka kõik toimetuse liikmed, trükitöölised ja teenijad kõigist ruumest toorelt välja. Uksed suleti ja eesti enamlised sõdurid ühes punakaartlastega võtsid kõik ruumid täiesti oma alla. Nagu hiljem selgus, pandi trükikoja ruumes rüüstamine toime, mille kahju 50.000 rubla peale ulatus.

Nõnda valvasid siis «Postimehe" surnukeha need, kelle kodumaale tulekuks see leht enne «mahamatmist" nii palju kaasa oli aidanud, et eesti vendi välja tuua vene polkudest võõra allohvitseri karmi rusika alt, kus teenistus neile, kes veel vene keelt ei osanud, otse koeraeluks oli. Jaan Tõnissoni aitasid kinni viia need. keda ta 'seni' võimsalt väljast külmadest, surmatoovatest kaevikutest kodukolde äärele oli kutsunud, oma omaste, naise ja laste, isa ja ema lähedusse.

Ühes «Postimehega" pidi kinni jääma ka Eesti Kirjastuse Ühisuse trükikoda, kus peale «Postimehe" veel viit eesti ajalehte trükiti, samuti muid trükitöid tehti» hädatarvilikke sõjaväe tellimisi täideti, samuti suleti peale muude äriruumide ka Eesti Kirjastuse Ühisuse raamatukauplus, 97 trükitöölist ja äriteenijat ühes perekondadega olid tänavale heidetud, ilma teenistuseta tol raskel majanduslikul ajajärgul, ilma et neilt keegi oleks küsinud, mis kurja rihmad, kes oma päevatööst elavad, siis teinud on, ning mis ühendus on neil ajalehe «Postimehe" sihi' ja vaimuga.

Äriühisuse juhatuse esimees dr. O. Kallas, kes äriasutiste ja -ruumide kinnipaneku põhjust küsis, viidi täidesaatvasse komiteesse kinni, kust ta küll varsti vabastati, aga põhjusi siiski ei nimetatud*).

***) Andmed «Postimehest" 1917, a„ nov.**

Abisaamiseks tehti otsekohe katseid, kuid et keegi sarnast röovkäiku, oodata ei teadnud, ei olnud võimalik nii vara ka ühtki eesti pataljoni allüksust kätte saada, kes oleks tulnud korda jalule seadma. Sündmus tekitas, linnas suurt ärevust ja kirjeldamatut meelepaha. Taheti hakata otsekohe tagavara-miilitsat organiseerima, mis varemini täidesaatva komitee poolt laiali aeti ja sõjariistad käest ära võeti. Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Terrori mõju näis olevat nõnda suur, et kellelgi polnud julgust temale otsekohe vastu hakata. Lootus jäi vaid eesti tagavara-pataljoni peale, kuid ka siin olid Tallinnast välja tellitud enamlased öö jooksul sünnitanud palju segadusi, nii et ükski rood enam oma jõu peale julge polnud. Ja nõnda jäigi abi ka sealtpoolt tulemata.

Sarnane vahe juhtumine halvas meeleavalduse Õige hoo ja tuju. Inimesed lõid kahtlema, paljud kaotasid julguse tänavale ilmuda, kui pealegi punakaartlasi püssidega tänaval nähti.

9.

Kella 12 ajal ilmus Krasnojarski kasarmuist Eesti tagavara-pataljon oma ülema polkovnik J. Rosenbaumi ja tema abi leitnant J. Kuperjanoviga eesotsas. Pataljon oli sõjariistus, igal mehel 30 lahingupadrunit kaasas. Täiesti puudus pataljoni 20-st roodust enamline 6-s rood. 6. roodule jääb ka see häbiplekk, et ta eesti rahvuslikus sõjaväes oli esimene, kes oma rahva kodanliste vabaduste kitsendamiseks enamlastele kaasa aitas, nagu «Postimehe" vägistamine, oma ohvitseride vangistamine j. m. Pataljon kandis eesti sini-must-valget ja punast revolutsioonilist lippe, üksikud roodud plakaate (arvult 7) pealkirjadega: „Elagu Eesti Vabariik!", «Elagu Eesti Maapäev!", „Elagu Eesti Asutav Kogu!", «Vaba enesemääramise Õigust väikerahvastele", «Rutulist demokraatlist rahu!", «Elagu Eesti soldatite, tööliste ja maatameeste nõukogu!" j. t. Need pealkirjad näitavad juba, kas meil siin «vasturevolutsiooniga" tegemist või mitte.

Kui rongikäik «Porilaste marsi" helidel kivisillale lähenes, panid sillal seisvad läti kütid sellele püssitäägid ette. Polkovnik Rosenbaum, kes ees ratsa sõitis, hüüdis: «Edasi!" Orkester sammus selle peale jälle julgesti edasi — ja silla peal olijad olid sunnitud vastu tahtmist tee lahti tegema. Rongikäik kasvas järjest ja ulatus raekoja platsile jõudes juba kaugelt üle 15.000.

Meeleavaldusest võtsid osa ka kohalikud eesti seltsid, esimesena «Vanemuine", üliõpilasseltsid jne., kuna üks osa seltse ärevate kuulujuttude mõjul ilmumata oli jäänud. Suurel arvul oli kohalik Eesti Naisselts ilmunud, kelle liikmed oma lipu all tihedates, korraldatud ridades rongikäigus käisid. Au Tartu vahvatele, südidatele naistele!

Raekoja ees pidas polkovnik Rosenbaum lühikese kõne ja luges Eesti Maapäeva 15. novembri otsused avalikult ette, kui kogu Eesti tõsise rahvaesituse tunnistuse, et kõik võim Eestis ainult meie Maapäeva kätte peab minema. Meeleavaldajaid 'tervitas linnapea J. Kriisa kui kohalik rahva esindaja ja LÕuna-Liivimaa komissari kohustetäitja ja maakonnavalitsuse esimees J. Jans ning mõned üliõpilaskonna esindajad pidasid kõnesid silmapilgu tähtsusest. Selle järele lauldi vaimustusega eesti hümni, mille juures Eesti tagavara-pataljon eesti rahvuslipule sõjaväelist au andis. Raekoja torni tõmmati eesti rahvuslipp ja punane revolutsiooni lipp üles.

Hümni teine salm jõuab lõpule. Seal kõlab korraga Barklai platsi lähedalt luust-lihast läbilõikav sireeniliääl ja Küüni tänava poolt kihutab meeleavaldajate hulka täidesaatva komitee soomusauto ja sõidab kuulipildujaid tornides ringi käia lastes... — Sarnase meeletuse tagasihi seletamise pean siinkohal ülearuseks.

Kogu meeleavaldus tardub hetkeks. Esimesele soomusautole järgneb teine, milles täidesaatva komitee liikmed ühes juudi üliõpilastega- Neid lasti' rahulikult läbi, kuid neil vagivallatarvitajail näis heameel olevat veel kaks korda meeleavaldajate rahu oma läbisõiduga tülitada. Polkovnik Rosenbaumi poolt varem antud korraldused ja meeleavaldajate külm rahu hoidis aga

selle eest, et sarnasel metsikul provokatsioonil mitte kurbi tagajärgi ei olnud.

Selle järele seadsid autod endid ähvardavalt vastu Küüni tänava nurka üles, kust meeleavaldajate rongikäik pidi «Vanemuise" ette liikuma. Kuid see meeletu manööver ei pannud meeleavaldajaid kohkuma ja kõik jäid kohale, kuni kõned peetud ja isamaa- ning revolutsiooni-laulud lauldud, f

Raekoja eest liikus rongikäik Aia tänavale, «Vanemuise" ette, kus meeleavaldajaid direktor Ants Simm tervitas. Ka siin tõmmati eesti lipp üles. Siit liikus rongikäik Aia, Pepleri ja Maarjamõisa tänavaid mööda üle Toomemäe ja puusilla Krasnojarski kasarmute õuele tagasi. Täidesaatev komitee oli meeleavaldajaile Maarjamõisa ja Vallikraavi tänavate nurgale jälle soomusautod vastu saatnud, kuid siin ootasid autod nii kaua, kui rongikäik möödus, ja sõitsid siis oma «kindlusse" tagasL Need soomusautod peeti lätlaste poolt eelmisel Õhtul kohalikus raudteejaamas 12. soomusautode salgalt vägi* vallaga kinni ja «võeti üle".

Kasarmuõuel peetakse suur rahvakoosolek ära- Rahvast on murdu, umbes 20 tuhat. Üle koosolijate peade paistavad eesti sõdurite plakaadid pealkirjadega: «Elagu Eesti Vabariik!" j. t. Kõneleb polkovnik J. Rosenbaum, kellel kuuseokstest pärg eesti rahyuslintidega kaelas, siis prl. Miina Herman ja Tartu Eesti Maleva büroo liige — 1. Eesti polgu noorem-allohvitser Joh. Juhtund. Selle järele läheb rahvas erutatud meeleolus laiali. Sõdurid asusid pataljoniülema kindla käsu peale kasarmuisse, samal ajal aga tungivalt Jaan Tõnissoni ja teiste vangistatute vabastamist nõudes. Rootudes oli meeleolu (peale enam li se 6-da roodu) täiesti rahuldav ja isamaaline vaimustus suur. Sõdurid olid selle poolt, et eestlased ise oma asju Õiendavad, ilma et võõrad neile vahele segavad. Saatkond, kes Jaan Tõnissoni vabastamiseks täidesaatvasse komiteesse saadeti, tuli tühjalt tagasi. Saatkonnale oli seletatud, et Jaan Tõnissoni milgi tingimisel vabaks ei lasta, vaid kohtu alla antakse «vasturevolutsioonile õhutamise pärast". Täidesaatev komitee

•oli läti sõdurite ahelaga ümber piiratud, kuna läti ratsurid ümberringi sõitsid. Pritsimaja ette oli soomusauto üles seatud,

10.

Õhtul kella 7 ajal, kui 10 Eesti tagavara-pataljoni ohvitseri oma kasiinos Laial tänaval (kooliÕpet, seminari ruumes) viibisid, tungis sinna sama pataljoni 6. rood, mis enamlastest üles kihutatud, ja kuulutas kõik sealviibivad ohvitserid vangistatuks. Sellest teatas alamleitnant G, Roosmari Tartu Maleva büroo liikme n.-allohvitser J. Juhtundile, kes siis sama pataljoni ustavama (4-da) rooduga vangistatud ohvitsere vabastama tõttas. Kui vabastajad seminari juure saabusid, toodi kinnivõetud ohvitserid parajasti välja, et neid sõjaväemiilitsa staapi viia. N.-allohvitser Juhtund andis oma meestele käsu «laskevalmis" ja ähvardas enamlaste peale tuld anda, kui nad vangistatuid mitte ei vabasta. Vangistajate seas tekkis hetkeline segadus, -kõlasid hüüded: «Eesti vennad, ärgem valagem üksteise verd!...** See viis omakord 4. roodu sõdurid eksitusse ja ilma 'käskluseta lasksid nad otsekui sõnakuulelikult püssid jalale. Nüüd tekkis vangistajate ja vabastajate vahel äge sõnavahetus. Selle kestel piirasid vangistajad vabastajad ümber. Nüüd oleks peaaegu aset leidnud verine kokkupõrge, kuid suure vaevaga läks vangistatud ohvitseridel korda seda ära hoida, seletades, et nad ei soovigi vabastamist, vaid nõuavad, /et neid viiaks täidesaatvasse komiteesse. Vabastajaist nõudis n.-allohv. J. Juhtund seletust, mis põhjusel on eesti ohvitserid vangistatud. Vastati, et seletust antakse miilitsa staabis, tulgu ta sinna kaasa. Sealjuures anti Juhtundile .i,ausõna", et ta staabis vabaks jäetakse. Juhtundi nõudmise peale, et antagu ka seks ausõna, et kõik kinnivõetud eesti ohvitserid miilitsa staabis vabastatakse, seletasid kinnivÕtjad, et seda täidetakse,

i Samal ajal, kui vangistajad vabastajaid manitsesid üksteise verd mitte valada, tõstsid nad vabastajaile revolvrid nina alla ja käratasid: «Teie olete vangistatud!'* Konda vangistati muude hulgas ka alam-leitnandid

Leitnant Georg Roosman f

Kui Tallinnas esimest Eesti rahvaväeosa — 1. Eesti polku — vormeerima hakati, oli lipnik Georg Roosman üks esimesi, kes 12. aprillil 1917. a. 81-st jalatagavarapolgust Tallinna, 1. Eesti polku üle tuli, kus õppekomando ülemaks nimetati. 28. septembril 1917. a. viidi üle Eesti tagavara pataljoni, Tartu, kus teenis kuni pataljoni laialisaatmiseni, 23. veebr. 1918. a. Ülendati leitnandiks.

Vabadussõja algul astus rahva väkke ja läks 21. detsembril 1918. a. 1,-r. soomusrongi nr. 3. peale, kus määrati dessantroodu 2. rühma ülemaks ja 6. jaan. 1919. a. sama rongi dessantroodu ülemaks. 23. jaan. 1919. a. sai lahingus V.-Kirepi kõrtsi juures surmavalt haavata ja suri samal päeval.

Vabadussõjas ülesnäidatud erilise vahvuse eest annetati temale 2. liigi 3. järgu Vabaduse Rist.

Roosmari ja Sederov ning noor.-allohvitser Juhtund. Viimane pääsis rahvamurrus jälle vabaks ja põgenes raudteel Haapsallu oma polku tagasi*). Vangistatud ohvitserid viidi „Bürgercnussesse", kuhu järgmisel päeval ka teised vangistatud eesti ohvitserid (üldse 38) toodi. Siin peeti nad 46 tundi kütmata ruumis ilma söömata kinni, kust neist üks osa 22. novembri ööl ja teine osa 23, novembri hommikul vabaks lasti, ilma et neile keegi selgemalt Öelda oleks teadnud, milles nende süü õige seisab. Ühel osal ohvitseridel voeti vangistamise juures sõjariistad, dokumendid ja viimane rahakopik ära, mida nad enam kätte ei saanudki. Ohvitseride kasiinost viisid enamlased kõik toiduained ära ja lõhkusid sööginõud puruks.

Umbes kella 10 ajal õhtul tuli teade, et 4. rood olevat enamlaste poolt sisse piiratud ja talt tahetavat sõjariistad ära võtta. Kuidas asi lõppes, kahjuks enam ei maleta, kuid sõdurid magasid riietatult ja laetud püssid kõrval. Õppekomandolt ja mõnelt teiselt roodult võtsid enamlased siiski püssid ära ja viisid täidesaatvasse komiteesse.

Korra jaluleseadmiseks asutati samal Õhtul Tartu eesti sõjaväelaste nõukogu, kes enese ainumaks võimuks Tartus tunnustas. Nõukogust võtsid teised kohalikud rahvused fraktsioonidena osa.

Ööl oli linnas mitmes kohas läbiotsimisi ja vangistamisi. Arvati, et sõjariistu on ära peidetud. Muuseas otsiti ka botaanika-aed läbi, kuhu kaks koormat sõjariistu öeldi olevat peidetud. Sealt ei leitud aga midagi. Selgus, et kaks puu koormat, mis aeda toodud, püssikoormateks peetud. Raekoja tornist kõrvaldati eesti lipp.

Tartu oli langenud läti küttide ja enamlaste hirmuvalitsuse alla. Linn oli läti ratsavahisalkadest sisse piiratud. Ilma revolutsioonilise komitee loatäheta ei lastud kedagi ei raud- ega maanteed kaudu linnast välja. Linnas kuulutati piiramisseisukord välja ja erakorraliseks garnisoniülemaks nimetati enamune sõdur A. Jea,

) Joh. Juhtundi kirjalikud mälestused.

adjutandiks — Ukraina leitnant S. Tõshkuni*). Kodanikkude elu oli surnud, ajalehed suletud. Igasugused koosviibimised olid nii sees kui väljas keelatud. Elanikkudelt oli võetud võimalus erapooletuid teateid saada, mis ilmas sünnib, vaid pidid ainult sihilikkude valeteadetega leppima. Meeleolu oli rusutud, ärevus kasvas, sest hirmuvalitsus hakkas linnas täiel määral maksma. Läti sõdurite võim rõhus täidesaatva komitee käsul kõiki oma saapakanna alla. Läbiotsimised ja vangistamised olid nii sagedased, et neid juba loomulikkudeks nähtusteks peeti. Tänavail hulkusid läti sõdurid ja punakaartlased, kes õhtuti inimesi, eriti aga eesti ohvitsere püüdsid. Peksmisi ja muu toore vägivalla nähtusi tuli igal sammul ette. Kunagi ei tunnud Tartu kodanikud ennast nii seotud, nii vabaduseta olevat, kui siis. Homse päeva eest ei võinud keegi julge olla: kas on ta juba surnud või vanglas.

Sõjarevolutsioonilise komitee poolt löödi kuulutused seintele, milles teatati, et maksma pandud sõjaseisukorra tõttu igasugused miitingud, kogumised, koosolekud, peod jne. sees kui väljas ära keelatakse, kella 10 õ. kuni kella 5-ni homm. tänavail liikuda ei tohi, linnast ära sõita ei lubata jne., — ühe sõnaga — terve linn on sisse piiratud, ja lõpus ähvardatakse SÕjarevolutsioonilise tribunaaliga.

Sarnase metsiku omavoli ja igasugu kodanlise vabaduse jalge alla tallamise vastu, mille sarnast eesti rahvas kõiges oma kurvas minevikus tunda pole saanud ja mis mitmesugusest rahvusest tumedate jõudude kaasabil palju kannatanud Eestit vasturevolutsiooni ning rahvusliku surve alla viib, avaldas Tartu Eesti liit, kelle seljataga 24.000 liiget, 24. novembril kõige valjumit protesti **).

***) Esimene keelas oma päevakäsuga nr. 101 sõjaväelastel relvus tänavale ilmumise, ükskõik mis otstarbel, samuti olid Tartu garnisoni sõjaväelased kohustatud vangistama kõiki üleskihutajaid ja ässitajaid, ning neid sõjarevolutsioonilisse komiteesse toimetama, kus neid kõige valjem karistus ootas.**

****) Protest avaldatud kõigis eesti ajalehtedes peale enamlise „Edasi".**

21. novembril sai täidesaatvas komitees surma läti küttide tag.-polgu 3. roodu kirjutaja Bunša, Teine sõdur, samuti lätlane, oli püssiga ettevaatamatult ümber käies ta maha lasknud. Kuid „Edasi" kirjutas kohe järgmist:

„————Olgu meil kindel teadmine, et kui ei oleks olnud kodanlaste poolt provotseeritud rahvuslist vihavaenu-meeleavaldust, elaks meie unustamata seltsimees veel tänapäev ja võitleks ühes meiega rahvavaenlaste vastu——**

Nii siis oli ka siin, läti sõduri Õnnetus surmas, süüdi eesti sõdurite rahulik mccluavaldus-paraad, kus kohalikud eesti sõdurid näitasid oma korraarmastust ja arusaamist selle läbi, et nad provokatsiooniliste püssipaukude ega nende sekka kihutavate soomusautode läbi endid segadusse ei lasknud kiskuda. Kui aga nüüd iga Õnnetut surma, mis läti sõdurit tabas, eestlaste arvele hakati kirjutama, siis polnud see muud, kui just rahvusliku vihavaenu õhutamine.

«Otstarve pühendab abinõu", ütles inkvisitsiooni asutaja Loyola. Sedasama ütlesid ka enamlased.

11.

Täidesaatev komitee ei arvanud oma jõudu küllalt olevat, sellepärast telliti Tallinnast punakaartlasi abiks. Tartus polnud punasesse kaardiväkke astujaid kuigi palju.

20. novembri Õhtul saabusid Tallinnast Tartu 300 punakaartlast enamlase Blaufeldi eestvedamisel ühes kõikvõimsate komissaride Viktor Kingissepa ja Ernst Meistriga kohale. Viimane oli mulluaastane Treffneri gümnaasiumi Õppur ja kuulus sama aasta kevadel es-eride (s.-r.) parteisse, kuid sörkis nüüd enamlaste sabas ja andis nüüd Tartus es-eridele tegevusest aru, kuid ei leidnud enam siitpoolt kuigi palju teotust. Esimeseks asjaks oli vastsaabunud „korrakaitsjail" sõjariistade äravõtmine mõnelt Eesti tagavara-pataljoni roodult, paar tormijooksu suuremate kullasepaäride peale, kus «konfiskeerimise" põhimõte tegelikult maksma pandi.

Samuti piirasid punakaartlased ka Eesti tagavara-pataljoni õppekomando Küütri tänaval sisse ja võtsid komandolt relvad (umbes mõnisada püssi) ära.

Tartu saabumisel saatis Viktor Kingissepp kohe Tallinna alljärgneva telegrammi:

„Sõjarevolutsiooni-komiteele. Tallinn.

Punase kaardiväelaste 4-jas eshelon jõudis kohale ilma vahe juhtumiseta. Eilsest marurahvuslisest meeleavaldusest võtsid osa kodanlised seltsid Nais-ühisusega eesotsas ja kahe roodu ümber Eesti soldatisi. Eila hommikul võeti Eesti tööliste miilitsa poolt Jaan Tõnisson kinni, õhtul võtsid Eesti soldatid üle neljakümne Eesti polgu ohvitseri ühes polgu komandöri Rosenbaumiga kinni.

Sõja-Revolutsioniline Kohus teeb täna kinnivõetute edaspidise saatuse kohta otsuse. Täna korraldatakse rahvakoosolekut. Tallinna punasekaardiväelased vennastavad Eesti soldatitega. 5361. 22. novembril.

Eestimaa Sõja-Revolutsioonilise
Komitee komissar Kingissepp."

. Samal õhtul peeti „Bürgermusses" 38 vangistatud eesti ohvitseri üle „kohut"*). ,,Kohut" juhatas alul Viktor Kingissepp, pärast E. Meister. Kohtuliigeteks oli kolm asemikku Eesti tagavara-pataljoni poolt ja kolm asemikku punakaardi poolt, viimaste hulgas tuntumad enamlased Blaufeldt, Mällo j. t. Kohtulaua taga ei puudunud isegi üks endine politseinik. Süüdistajaiks olid enamlased H. Suuder, A. Jea, läti lipnik Bruneneek, rätsepad Luha, MÕttus ja Leopas, j. t. Kaitsid sõjaväelane Beljajev (venelane), advokaat M. Edelhaus (sakslane) ja adv. J. Kriisa (eestlane).

See oli esimene kohus, mida siinne täidesaatev komitee eesti keeles pidas. «Kohtupidamine" oli väga

***) Tolleaegse „Päevalehe" ja "Tallinna Teataja" andmetel ja isikl. mälestuste järele.**

algupärane: „kohut" peeti kõige uuema süsteemi järele — igasugused seadused ja igasugune loogika jäeti kui tsarismi iganenud tundemärgid kõrvale. «Kohtusaal** muutus mingisuguseks miitinguplatsiks ja värsked «kohtunikud** ei suutnud kuidagi korda pidada. Ja kui selgus, et üks «kohtunik** on endine politseinik, tõusis kohtus suur lärm ja kisa. Selle peale käratas eesistuja abi Meister väga iseloomustava lause vene keeles:

„*Я* заставляю вас молчать, за мною сила!"

(Ma sunnin teid vaikima, minu seljataga on jõud). Nagu ikka vägivallamaal!,..

Selle ähvarduse peale vaatamata sündis «kohtupidamine" alalise kära all. Üldse puudus «kohtul" igasugune lugupidamine, nii et rahva hulgast ja süüdistatavate poolt Õige teravaid ja pilkavaid tähendusi «kohtupidamise" kohta tehti. Isegi kinoga võrreldi.

Mõnigi süüdlane kaitsis ennast õige tabavalt, nii näiteks lipnik Koort, kes, kui temalt «kohtu" eesistuja küsis, milles teda süüdistatakse, vastas;

«Minu süü seisab selles, et ma eesti ohvitser olen!"

Sealsamas viibivad vene sõdurid aga ütlesid:

„Mei1 on tõepoolest häbi kuulda ja näha, milles ja kuidas eestlased ise oma ohvitsere süüdistavad I"

Üks eesti sõdur, kes kohtualuse leitnant T-ga üheskoos vene väes teeninud, ütles:

,,Kui need vene sõdurid, kelle roodu leitnant T. varem juhatas, teaksid, kuidas temaga ta suguvennad praegu siin ümber käivad ja kui nad siia pääseksid, siis———", — ma jätan selle parem kirjutamata.

Publik sai mulje, et «kohtumõistjate" seisukord on Õige piinlik, kuna sageli nad vastajad pidid olema, kaebealused ja publik aga arupärijad. Neilt, kelle kohta süüdistust ette tuua ei olnud, küsis «prokurör" Suuder, kas nad tunnustavad nõukogude valitsust ja sõjarevolutsioonilist komiteed jne. Selle peale vastati eitavalt. Et süüdistused liiga nõrgal alusel seisid, fakte ette tuua ei olnud, paljud süüalused isegi meeleavalduselt puudunud olid, siis ei saanud „kohus" neilt süüdi leida

ja samal õhtul vabastas kümmekond süütut ohvitseri. Ohvitseride vabaksmõistmisele mõjus muidugi ka see kaasa, et mitmed roodud saatkondade läbi oma ohvitseride vabaksmoistmist kindlasti nõudsid. Lõpuks nõuti, et ka teised vangistatud ohvitserid vabastataks, sest et nad on samuti süütud. Seda aga „kohus" ei täitnud, seletades, et nende saatuse üle peagi teatatakse. Nad lubati Valka, XII armee sÕjarevolutsioonilise kohtu kätte saata.

Teine osa ohvitsere vabastati järgmisel hommikul, kuid polkovnik Rosenbaum peeti kohalikus vanglas kinni kuni 24, novembri õhtuni, mil tema üle «Vanemuises" kohut peeti, millest aga allpool pikemalt.

Kui polkovnik Rosenbaumiga paar eesti seltskonnategelast Õhtul enne meeleavaldust juttu ajades muuseas temalt küsisid, mis ta eelseisvast meeleavaldusest arvab ja kas pataljon meeleavaldusest osa võtab, vastas ta:

„Mina ei ole politikamees, vaid sõdur. Kui pataljon välja läheb, on ka minu püha kohus temaga kaasa minna, kui mitte, ei käi ma kellelegi peale."

Kui üks koosolijaist meeleavalduse kordaminekus kahtlust avaldas, sai polk. Rosenbaumi abi — leitnant J. Kuperjanov ägedaks ja ütles:

„Arad jäägu koju!"*)

Seega oli küsimus jaatavalt otsustatud.

Pataljon otsustas aga meeleavaldust toime panna ja polkovnik läks kaasa, nagu eelpool nägime. Selle eest pandi ta 21. novembri õhtul vanglasse, millisest asutisest ta, nagu ta pärast ise seletas, kogu oma elu ajal alati kaugelt mööda minna oli katsunud. Neljapäevase vangistuse järele peeti siis tema üle „Vanemuises" kohut.

Enne kui asuda ka tolle halenaljaka kohtujandi kirjeldamisele, vaatame, millised sündmused leidsid aset vahepeal Eesti tagavara-pataljonis, milliseid alatuid otsusi seal vastu võeti ja mis seal sepitseti.

***) K. Einbundi mälestused J. Kuperjanovist.**

19. novembril pidas pataljoni sÕjarevolutsiooniliste komissaride nõukogu oma koosolekut, kus võttis vastu alljärgneva drakoonilise resolutsiooni:

„Komissaride nõukogu tunnistab praeguse segaduse kodanlaste ja ohvitseride kihutusviijaks, ja võtab kõik abinõud tarvitusele kodanlaste võimulepääsemise ärahoidmiseks.

Koosolek leiab tarvilise olema:

I. Soldatid võtavad pataljoni asjaajamise oma kätte.

II. Ohvitseride kogu saab ametist tagandatud ja sõjariistad käest ära võetud.

IIL Ohvitserid, kes tahavad ametisse edasi jääda, võivad endid üles anda kuni tähendatud päevadeni.

IV. Süüdlased ohvitserid ja eraisikud, kes kihutusetööd tegid, sõjariistus soldatid uulitsale kutsudes, võetakse vastutusele.

V. „Postimees", kui avalik üleskihutaja, võetakse vastutusele.

VI. Linnavalitsus, kui avalik kontrrevolutsiooni pesa, tuleb laiali saata ja uued valimised välja kuulutada.

VII. Eesti maapäev tuleb laiali saadetuks tunnistada ja ainukesteks võimuallikateks on praegusel ajal nõukogud.

VIIL Eestlased asutavad täidesaatva komitee juure oma sektsiooni, kes teiste rahvastega ühiselt kohaliku ülema võimu sünnitab, *

IX. Maleva büroo tuleb likvideerida.

X. Komissaride nõukogu protesteerib staabi kirjutajate alatuse üle, kes roodude esitajad kommissarid vägivaldselt staabist välja ajasid, neid sõjariistadega ähvardades.

XI. Tuleb roodude komiteede, pataljoni komitee ja kommissaride nõukogu kokku kutsuda.

XII. Koosoleku korraldamine jääb nõukogu eestseisuse hooleks/*

22. novembril oli Krasnojarski kasarmuplatsil Eesti tagavara-pataljoni koosolek, kus kõnelejatena üles astusid Viktor Kingissepp ja Ernst Meister, kes

möödunud sündmusrikaste päevade tähtsust selgitasid. Kõnelejad said rohkete kiiduavalduste osaliseks. 24. novembril avaldas Tartu tööliste, sõdurite ja maatameeste saadikute nõukogu häälekandja «Edasi" oma 5. numbris kõrgema kohaliku sotsiaaldemokraatliku esituse —• sõjarevolutsioonilise ja täidesaatva komitee pikema teadaande eesti sõduritele, pöörates üleskutsega viimaste poole mõttes läbi kaaluda käsukirja põhimõtte sihti, mis ajalehe «Postimehe" kui eesti töörahva söödikute lehe (!) kinnipaneku kohta avaldatud, ning revolutsiooniline demokraatia lugevat väga tarvilikuks kõike «Postimehe" poolt kokku röövitud (?!) kapitali ja varandust konfiskeerida töörahva kasuks, üle andes seda tegevust eesti töölisklassile. «Postimees" suletigi, vaatamata tema tööliste ja teiste tegelaste valju protesti peale, varandus konfiskeeriti «eesti töörahva kasuks" ja tema trükikojas hakati trükkima enamlaste häälekandjat «Edasi".

Tartu töölised hoidusid, peale mõne üksiku, väärtegudest täiesti eemale. «Postimehe" trükitöölised, peale paari, avaldasid ühes teiste teenijatega «Postimehe" trükikoja «ülevõtmise" ja lehe sulgemise vastu valjut protesti. Tööliste nõukogust jäid ka töölised eemale, sest et nad enamlaste taktikat ära seedida ei suutnud. Selle asemel olid aga tegevuses kõigi oma «jõududega" n. n, «puudustkannatajate[11] ja «vabatööliste" ühingud, mis kokku nõukogusse oma veerandsada esindajat saatsid, ja need seal siis tooniandjaks olid.

23. novembril kaotati Tartu sõjarevolutsioonilise päevakäsuga sõjaseadus Tartus ära, mis 21. novembril maksma pandi. Samas päevakäsus anti teada, et «Tartu linnas ja maakonnas ainuke kõrgema valitsusvõimu esindaja on Tartu tööliste, sõdurite ja talupoegade(!) saadikute nõukogu täidesaatev komitee". Järgmisel päeval voeti ka «Postimehe" trükikoja pealt sekvester faktiliselt ära, kuid osaühisus ei saanud trükkimist alustada, sest trükikoda, toimetus ja talitus oli tublisti rüüstamise all kannatanud. Muuseas oli peale purustamise palju asju lihtsalt ära varastatud; nii olid kadunud omavahelised kõneaparaadid, kannatada oli saanud rahakapp ja lukud jne. Isegi trükitööliste paremad tööriided ja saapad

olid ära viidud. Käsikirjad, mis parajasti ladumisel olid, hävitati ära; nii oli näiteks Niggoli suurem käsikiri „Eesti asundustest" puruks rebitud.

,.Ustavad revolutsioonilise komitee ihukaitseväelased" olid endile peale selle veel nimekaarte trükkinud ja muid «trükitöid" teinud. Ühesõnaga — trükikoda pakkus täielikku rüüstamise pilti. 27. novembril algas trükkimine uuesti. *) Suletud „Postimehe" asemel hakkas ilmuma „Uus Postimees", mille esimene number ilmus 29. novembril.

13.

„See ei ole enam organiseeritud sõjavägi, see on vaid sÕdurmass, kelle juures igasugune demagoogia oma halvavaks tööks vastuvõtlikumat pinda leiab. Nii ei või see enam edasi kesta, ohvitserid peavad oma kohtadele asuma, muidu võib Eesti tagavara-pataljon eesti jõust tema rüüstajaks muutuda, sest nälg ajab paari päeva pärast viimase kui sõduri tänavale leiva j ähile. Kuhu jääb siis pataljoni distsiplineeritud tahe oma kodumaad ja rahvast kaitsta? Staap on sõjaväeosa peaaju, tema juhtiv aparaat, tema iseloomustaja. Ühe enamlise roodu haiglane tahe ei tohi tervet pataljoni hukata."

Niisugused umbes olid mõtted, mis pataljoni 24. novembril pärast kahepäevalist kahevahelolekut «Vanemuisesse" üldkoosolekule juhtisid. Koosolekust võtsid umbes 300 sõjaväelast osa, kuna eraisikutele luba anti pealtkuulajatena seal viibida. Koosoleku avas kell 2 p, **1.** pahempoolse sotsiaairevolutsionääri E. Meistri juuresolekul keegi Tartu täidesaatva komitee liige. Koosoleku juhatajaks valiti hääletamisel pataljoni adjutant leitnant M. Tang, kes sõdurite nõudmisel tund aega enne seda alljärgneva allkirja vastu vahialt vabastati:

> „Mina, allakirjutanud Eesti tagavara-pataljoni adjutant Tang, kinnitan oma allkirjaga, et olen nõus töötama pataljonis edasi, pataljoni kommissari kontrolli all ja ei sega ennast pataljoni politilise elu sekka/' (Allkiri.)

***) Tolleaegse „Päevalehe" ja „Tailinna Teataja" andmeil.**

Koosolekul selgub, et mingisugune äraandlik jõud sÕdurmassi psühholoogiaga kuritahtlikult on mänginud, et seda ühendavat sidet lõhkuda, mis mitmesuguse politilise ilmavaatega inimesi ühiseks tugevaks jõuks — rahvuslikuks sõjaväeks — liitis. Üheks lõhkumiskatseks oli ohvitseride kogu vangistamine 21. novembri õhtul ja ainult sellepärast, et ta vabas Eestis julges eesti oma sõjaväe ees Eesti vabariigi mõtte ja eesti lipu austamiseks 21. novembril koos sõduritega tänavale tulla. Ohvitseride süü seisis nähtavasti selles, et nad julgesid endid avalikult eestlasteks tunnustada, kes oma kodumaad ja rahvast palavalt armastavad ja valmis on selle eest surema. Ohvitserid vabastati peaaegu kõik, kuid kes vastutab selle eest, et nende peale mõne päeva pärast jällegi „jahti" pidama ei hakata. Vangistatakse võib olla jällegi, ilma et süüdistamiseks põhjusi oleks.

Koosolekul saavad sõdurid sellest aru ja otsustavad ohvitseride kogu vangistamise asjus põhjalikku uurimist ette võtta ja ühtlasi pataljoni sisemist elu niiviisi korraldada, et igasugu komiteede ja ohvitseride kogu tegevuses ühine pind oleks, mis edaspidi kurbi juhtumeid ära hoiaks. Et staap jällegi korralikult oma tegevust võiks jätkata, otsustab koosolek peaaegu ühel häälel paluda, et kõik ohvitserid oma kohtadele tagasi tuleks, ja 'nõuda, et need, kes veel vahi all, vabastataks. Muuseas otsustati suure hääleenamusega tribunaalkohtule nõudmist avaldada, et pataljoniülem polkovnik Rosenbaum vabastataks, ja teda paluda, et ta oma senisele kohale tagasi tuleks. See otsus tehti umbes 250 häälega 15 vastu, kuna paarkümmend häält andmata jäi. Sündmuste uurimiseks ja pataljoni sisemise elu korraldamiseks otsustati erilised komisjonid asutada.

«Peasüüdlasi ei tule mitte üksikuis sõdurite poolt valitud enamustes komissarides näha, vaid peasüüdlasi tuleb kuskilt mujalt otsida, kes provokatsiooni mõttes sÕdurmassi psühholoogiaga kuritahtlikult mängivad ja esimesi ainult pimedateks tööriistadeks teevad. Nii siis muudkui tööle, — igaüks oma ametikoha juure!" räägiti koosolekul.

Rõõmustav oli näha, et küsimused enam-vähem üksmeelset, rahulikku selgitust leidsid. Enamlaste arv, kes ennast tunda andis, kadus teiste hulka sootuks ära.

Koosoleku lõpul andis keskrevolutsioonilise komitee abiesimees E, Meister Eesti Maapäeva laialisaatmise kohta aru. Aruandja nimetas end küll sotsiaalrevolutsionääriks, kuid «mõtles" ja «vaatles** asju enamlase pilguga. Koosolijate hulgast kostsid sagedased hüüded: „Ärge demagoogiat tarvitage!** ^Palume ilma lööksõnadeta!*' jne.

Meister rändas oma kõnes küll terve vene revolutsiooni läbi, kuid jättis Eesti Maapäeva laialisaatmise põhjendamata. Meister näis hingeline revolutsionäär olevat, kuid ka temagi oli nähtavasti mingisuguste tumedate jõudude pime tööriist, ja asjata püüdis ta enamlaste tegevust Eestis ja Eesti Maapäeva laialisaatmist iseäranis põhjendada. Koosolijad panid temale liiga otsekoheseid küsimisi ette ja nõudsid samuti otsekoheseid vastuseid. Meister, kes läbi-läbi eestlane ja kellele kavalate võtted võõrad, jäi vastuseandmises kimpu. Meeleheites karjus ta siis:

«Revolutsiooniline rahvas, revolutsiooniline sõjavägi tahtis seda, revolutsioonilise rahva tahe on püha!"

Kuid enamlased polnud veel kÕik revolutsiooniline rahvas, ning Meister vilistati maha; saali täis sõdureid sulges tal suu ja ei lubanud tal enam rääkida,

Koosoleku ajal tuli «Vanemuise** suures jalutusruum mis järgmine vahejuhtumine: üks vahikorral seisev läti sõdur oli heaks arvanud, — pärast seda, kui ta oma püssilukku ajaviiteks küllalt oli klÕpsutanud, — postamentidel olevaid eesti tegelaste gipskujusid paberossiotsadega «ehtida**, sest et need mitte «jumalakujud" ei olevat. Selle vastu tõstsid eesti sõdurid ja teised, kes sarnast alatut eesti rahvustunnet haavavat teguviisi nägid, valjult protesti. Ei puudunud palju, siis oleks asi koosolekul arutusele tulnud. Asi lõppes aga sellega, et lätlane oma teo häbematuks ja rumalaks tunnustas ja vabandust palus.

Kell 5 p. 1. lõppes koosolek. Seda lõpetades teatati, et kohe pärast seda tribunaal «Vanemuises** polkovnik

Rosenbaumi ja lipnik Alver II süüdistusasja arutama hakkab. Sõdurid jäid kõik saali „kohut" oma ülemuse üle ootama, keda revolutsiooniline komitee «vasturevolutsioonis" süüdistas*).

14.

Varsti selle järele asub „tribunaal" näitelavale, mis metsa kujutab. „Kohtu" eesistuja kohale asub sama Meister, kelle mõni minut varem ,.revolutsioonilised" sõdurid maha karjusid. «Kohtunikkudeks" on tööliste ja sõdurite nõukogu, revolutsioonilise komitee ja sõdurite esindajad üksikuist rootudest.

Meister teeb eelkorraldusi, «kohtunikud" sosistavad üksteisele kõrva. Saalis valitseb sügav vaikus. Oodatakse põnevusega süüaluseid. Meister teatab, et see ei ole mitte kohtupidamine, vaid ainult avalik asja selgitamine.

Siinkohal pean juure tähendama, et sekelduste ärahoidmiseks, sest sõdurite keskel oli käärimist märgata, oli revolutsiooniline komitee polkovnik Rosenbaumi vabastada otsustanud. Nii et polkovniku „tribunaali" ette toomine oli vaid vormitäitmine ja selleks, et rahvale näidata, missugune revolutsiooniline jõud «kohtupidamist" toetab.

«Tuuakse", käib korraga saalist kõmin läbi.

Samal hetkel ilmub näiteseinte vahelt tüse sõjamehe kogu lihtsas sÕdurisinelis, kepi najale toetudes, sõjariistus saatjate vahel näitelavale. Nägu tõsine, kurb. See on -polkovnik Rosenbaum. Tema järel sammub noor lipnik Alver II, kelle üle ka kohut hakatakse mõistma.

Kuid mis see tähendab? Kogu saalitäis sõdureid tõuseb kui üks mees oma polkovniku ilmumisel püsti ja hakkab kõrvulukustavalt „ta elagu!" hüüdma. Samad sõdurid, kelle nõudel ja tahtel polkovnik Rosenbaum kui „vasturevolutsionäär" vangistati, ei taha käteplaginat oma polkovniku auks, mis tormiliseks kiidu-

***) Tolleaegse «Päevalehe" andmeil ja isiklikkude mälestuste järele.**

avalduseks muutub, lõpetada! Umbes veerand tundi kestab sõdurite tormiline auavaldus oma polkovnikule, kes sõjamehelikult oma sõdurite ees nagu paraadil valvelhoiakus seisab.

Asjata rabeleb ja karjub Meister, et see pole mitte näitelava, vaid tribunaalkohus. Sõdurid vaikivad vaid oma polkovniku käeviipel, kes sellejuures toolile istub, et ..revolutsioonilise kohtu" ja oma sõdurite ees oma tegevusest avalikult aru anda.

Järgneb polkovnik Rosenbaumi ülekuulamine, mis stenogrammide järele järgmiselt käib:

— Mispärast tuli polkovnik Rosenbaum sõjariistus sõduritega 21. novembril tänavale, selle peale vaatamata, et talle Eesti sõjaväelaste Ülemkomitee ja 12. armee täidesaatva komitee telegrammiliste teadaannetega sõjariistus demonstratsioon ära keelati?

Polkovnik Rosenbaum: „See ei olnud mitte demonstratsioon, vaid manifestatsioon (meeleavaldus) Eesti iseseisvuse auks!"

— Kas see demonstratsioon ei olnud mitte teatava partei vastu sihitud?

Polk. Rosenbaum: „SÕjamees ei seisa mitte ühegi partei, vaid ainuüksi rahva teenistuses ja austab neid püüdeid, mis kogu rahvale pühad!"

— Kas ei olnud see mitte tööliste vastu sihitud?

Polk. Rosenbaum: „Mina ise olen ka tööline! Karjapoisi elust peale, viiskusid kandes kuni siiani olen ma eestlaste piinaelu tegelikult läbi elanud. Ma ei võinud töörahva vastu üles astuda!"

— Eesti vabariiki oleks ka ilma sõjariistadeta austada võinud.

Polk. Rosenbaum: „Au anda oli tarvis Eesti lipule, ja Eesti sõjavägi pidi au andma sellele lipule, mis kõiki eestlasi, nende politilise ilmavaate peale vaatamata, rahvusliselt ühendab, sõjariistadega, millega ta seda lippu kaitseb!"

— See ei olnud ometi mõni polgulipp?

Polk. Rosenbaum: „Ei, see oli Eesti lipp!"

—^Kas polkovnik ka nende tagajärgedega arvestas, mis sõjariistus sõdurite tänavale ilmumine tuua oleks

võinud? Kas polkovnik kokkupõrget eesti ja läti sõdurite vahel ei kartnud, sest see oleks väga kergesti juhtuda võinud?

Polk. Rosenbaum: „Ei kartnud, sest ma tulin tänavale eesti sõduritega! Ja peale selle teatasin ma enne sellest läti polgu staapi, kust mulle öeldi, et läti polk eesti sõjaväelaste meeleavaldust segama ei saa.*'

— Kas polkovnikul oli teada nende telegrammide sisu, mis Eesti sõjaväelaste Ülemkomitee ja XII armee täidesaatev komitee temale saatsid?

Polk. Rosenbaum: „Neid telegramme pole ma näinud Г

Mis telegrammidesse puutub, siis seletab siin pataljoni adjutant leitnant M. Tang, et XII armee täidesaatva komitee telegramm, mis Tartu jaamast Tartu oli saadetud, oli allakirjutanud ainult komitee sekretär, kuna komitee ise Valgas asub; Tallinna Eesti sõjaväelaste Ülemkomitee telegramm oli saadetud aga Tapalt; ka sel telegrammil puudus korralik allkiri. Kui leitnant Tang neid telegramme 21. novembri õhtul polkovnik Rosenbaumi1e isiklikult kätte viia tahtis, võeti ta tee peal kinni, nii et polkovnik neid telegramme ei näinudki. Telegrammid ise aga sattusid Tartu täidesaatvasse komiteesse.

Edasi seletab polkovnik Rosenbaum, et Eesti vabariigi austamine saadeti pataljoni komitee algatusel täide ja selle komitee otsused peavad igale sõdurile, kelle hulka iga ohvitser, samuti ka tema, pataljoniülem, ise kuulub, olema pühad. Lippude ja plakaatide pealkirjad (mis 9. peatükis toodud) andsid väga head tunnistust sellest, missuguse iseloomuga meeleavaldus oli.

Tunnistajate abil tehakse lippude pealkirjad kindlaks. Sellega lõpeb ülekuulamine ja algavad süüdistus- ja kaitsekõned. «Kohtunikkude" mõttetud küsimised ja abitu seisukord sünnitas pealtkuulajate hulgas tihti väga lõbusat tuju ja naeru. „Kohtunikkude" seisukord läks nii täbaraks, et nad «meelelahutuseks** ajalehti lugema hakkasid, mille eest nad kaitsjatelt teravat arvustust ja käredaid etteheiteid said.

Süüdistuskõnega esines enamlaste «kuldsuu" H. Suuder. Ta tuletas oma kõnes möödunud 3.—5, juuli sündmusi Petrogradis meele, kus sõjariistus väljaastumine õige kurvalt lõppes. Nii oleks võinud ka Tartus juhtuda. Midagi „vasturevolutsioonilist" ta polkovnik Rosenbaumi tegevuses ei leia, kuid vangistuse nõudmise seab siiski üles(!).

Kaitsjatena astusid üles tuntud Tartu õigusteadlased — adv. M. Edelhaus, prof. N. Štšukin, sõjaväelane J. Beljajev, leitnant M. Tang ja lipnik Päss. Kaitsjad peavad süüdistusi niivÕrt naiivseteks, et vaevalt neist kõnelda maksaks. «Paberossi suitsetamise läbi võiks õige palju õnnetusi juhtuda, tuhandeid inimesi peavarjuta ja ihukatteta tänavale saata, aga sellegipärast suitsetatakse. Võib juhtuda — pole veel juhtumus ise! Lippude pealkirjad näitavad isegi, missuguse iseloomuga meeleavaldus oli, nii et on asjatu sellepärast hallis sinelis polkovnikut-sÕjameest vasturevolutsioonis kahtlustada."

Kaitsja sv.-õigusteadlane Beljajev algab oma kaitsekõnet märkusega „tribunaali" kohta, mida ta austab kui revolutsioonilise rahva kohut. Ka praegune kohus, kuigi halb, on siiski revolutsioonilise rahva kohus, kes elava inimese üle kohut mõistab. Samuti nagu tsaarivalitsuse ajalgi, mil kohtunikud isekeskis juttu ajasid, ajalehte ja raamatuid lugesid ja kaitsja hüüet Õigluse järele tähele ei pannud, samuti teevad seda ka praegused «kohtunikud".

«Kuigi ma teid siin õieti kohtunikkudeks tunnustada ei saa", jätkab kaitsja Beljajev, «peate vähemalt aru saama, et siin elava inimese üle kohut peate, ja sarnasel korral on see lubamatu hoolimatus, kui kohtunikud loevad ajalehti ja tähelepanelikult pealt ei kuula.

Kaitsja kõneleb teiega, aga mitte seintega! Teie peate kaitsjat kuulama, aga mitte isekeskis sosistama ja ajalehti lugema!.." käratas kaitsja Beljajev «kohtunikkude" peale.

Vaevalt sai kaitsja Beljajev seda lauset lõpetada, kui korraga näitelava tagant kolinat kuulda oli ja sisse

astusid kaks eesti sõdurit, kes jooksmisest veel ähkisid ja pühkisid, ning laususid ara häälega:

«Kõik eesti ohvitserid siin ruumis tunnustatakse vangistatuks ja ei lasta ümberpiiratud «Vanemuisest" mitte välja!"

Kogu «kohtupidamine" katkestatakse, sest näitelavale tungivad sõjariistus eesti sõdurid ja teatavad, et terve «Vanemuine" on sõjaväe poolt ümber piiratud ja et sõdurid ise polkovnik Rosenbaumi üle «kohut mõista" tahavad. See oli sama enamline 6-es rood, mis 21. novembri õhtul oma ohvitserid vangistas ja «revolutsioonilist kohut" revolutsiooniliste kohtunikkude poolt nõudis.

Polkovnik Rosenbaumi Õigeksmõistmine oli juba ette teada. Sarnane otsus ei meeldinud aga maruenamlasele — 6. roodu komissar-sõdur Triipusele ja seepärast ilmus ta 50 mehega kohut piirama.

Sõjariistus sõdurid ähvardasid ka «kohtunikke" vangistada, kui nad «kohtupidamist" ei lõpeta ja vangistatud ohvitserid vabastavad, sest see kõik olevat ainult buržuide mäng.

«Kohtu" eesistuja ja «kohtunikud" on kahvatud ja nõutud, — Meister ja toöliste-sõdurite nõukogu esindajad korraga buržuid!

„Suuder, sina mine seleta neile seal väljas, et siin revolutsioonilise sõjaväe ja revolutsioonilise rahva tahte järele revolutsioonilised kohtunikud koos on ja kohut peavad. Ja mina olen", — tähendab Meister sõjariistus sõdurite poole, — «keskrevolutsioonilise komitee esimehe abi, keda Tartu asju korraldama ja uurima saadeti. Minge ja ütelge seda oma seltsimeestele!"

Sõdurid ei võta aga Meistri manitsusi kuulda, vaid nõuavad, et kohtupidamine kohe seisma pandaks, muidu nemad tagajärgede eest ei vastuta... Midagi pole teha. Meister pöörab kahjatseva näoga pealtkuulajate poole ja tähendab, et ta toore jõu vastu seista ei saa ja sõjariistus salgale alistudes kohtupidamise lõpetama peab. Süüalused viib ta jälle kinni.

„Ma ei tea, mis te ometi mässate?! Kas teil peaajusid ka on? Kas niiviisi saab ka mõnda korda luua?

Ma viskan kogu selle prahi peale käega ja kaon! Teie roodu komissar Triipus on täitsa hull, muud midagi 1" hädaldab Meister.

„Kas on roodu komissar siis päris hull, kui seltsimehed-enamlased tema näpunäidete järele talitavad? Nii siis vangistamised ja tribunaal pole lõpuks muud midagi kui ainult praht?!'* kuulduvad hääled pealtkuulajate hulgast.

Saalis sõdurite keskel tõuseb hirmus müra ja nõudmine, et kas Meister vastutab selle eest, et polkovnik Rosenbaumile midagi halba ei juhtu. Polkovnik Rosenbaum, keda ilma kohtuta juba varem vabastada taheti, ei võtnud «armuandi" vastu ja nõudis ise kohut. Ta on väga ärritatud ja laseb sõduritele öelda, et tema saatuse pärast ei maksa mures olla, sest tema sõdurid peavad oma polkovnikut tundma.

„Mina olen vana sõdur ja olen täiesti rahul sellega, kui minu üle sõdurid kohut mõistavad!" lõpetab ta, ja selle peale, kui ta veel tähendab, et ta revolutsioonilise kohtu esimehe saatel vangi tagasi läheb, lubavad sõdurid polkovnikut ära viia. Muidu näis kokkupõrge möödapääsmatu olevat.

Polkovnik Rosenbaum viidi ära. «Kohtupidamine** jäi pooleli ja «kohtunikud" vahialla. «Revolutsiooniliste! juhtidel" tuli enne palju vaeva näha, kui sõjariistus enamlased «Vanemuise" vabastasid ja «kohtunikkudele" loa andsid takistamatult lahkuda.

«Kohtupidamine" jäi pooleli ja seda tegi seesama «revolutsiooniline" eesti pataljoni 6. rood, kes revolutsioonikangelastele-enamlastele julgust andis lausuda, et «nende seljataga seisab jõud". Arutused ja vaielused kestsid veel hulk aega. Enamlased olid kui puuga pähe saanud, sest «revolutsiooniline** sõjavägi, kelle «tahte** teostajaks nad endid uhkusega nimetasid, pööras sõjariistad nende endi poole. Sest millegagi peab ometi õnnemäng lõppema!,.

Ka saalitäis pealtkuulajaid, kelle hulgas arvamist avaldati, et nüüd Tartus tööliste ja sõdurite valitsus kukutatud ja selle asemele mingisugune uus võim asunud, läks laiali.

Pataljoni sisemist elu tahtsid ka enamlased läti enamlise kütipolgu eeskujul korraldada. Seks katsusid nad 22. novembril pataljoni staabis ohvitsere asendada oma komissaridega, kuid kogu staabi ametnikkude-kogu ühes kirjutajatega kuulutas protestistreigi välja. Pataljoni ähvardas nälgajäämine. Nüüd kutsusid pataljoni staabi kirjutajad 25. novembril koosoleku kokku, kus küsimust arutati: mis teha, et pataljon nälga ei jääks, ja kuidas võimalik tööle asuda. Koosolekust võttis osa ka pataljoni komissar sõdur A. Vink oma abiga. Staap oli valmis tööle asuma, kui temale lubatakse, et ta tööd komissaride poolt ei segata ja isikuid ei puuduta, ning kui pataljoniülem polkovnik Rosenbaum vahialt jalamaid vabastatakse. Kirjutajad omalt poolt lubasid politikasse mitte segada.

Nende tingimustega lepiti vastamisi kokku, kirjutati kokkulepe alla ja pataljoni abikomissar Triipus lubas polkovnik Rosenbaumi vabastada, kuna staap st.-kapten Vilmanseni juhatusel jälle tööle asus. Pataljon oli seekord näljast ja lagunemisest päästetud. Sama päeva p. 1. vabastas revolutsiooniline komitee polkovnik Rosenbaumi ilma kohtuta alljärgneva allkirja vastu:

> ,,Mina, allakirjutanud Eesti jalaväe tagavara pataljoni komandör, polkovnik Rosenbaum, tunnistan oma allkirjaga, et olen nõus töötama pataljoni kommissaride nõukogu kontrolli all. Kõik minu käsud ja korraldused peavad olema alla kirjutatud minu ja pataljoni kommissari poolt. Ilma kommissari allkirjata ei ole ükski käsk ega korraldus maksev."

25. novembril 1917. (allkiri).

Sedasama tehti ka lipnik A 1 v e r H-ga.

Sõjarevolutsioonilise tribunaali protokoll, mille põhjal vangistatud ohvitserid ühes polkovnik Rosenbaumiga vahialt vabastati, käis järgmiselt: *)

***) Tolleaegse „Edasi" järele.**

„S. R. Tribunal, läbivaadates 21. novembri kuupäeval toimepandud demonstratsioonist osavõtjate Eesti tagavara pataljoni ohvitseride asja, tunnistas neid süütaks ja vabastas aresti alt. Polguülem Rosenbaum ja lipnik Alver 2. on vabastatud pataljoni kommissaride isiklisel vastutusel. Ülemalnimetatud ohvitserid lubasid kommissaride kontrolli all töötada.

Sõja-Revolutsioonilise Tribunali esimees
E. MEISTER/'

Mis puutub eesti ohvitseride vangistusse, siis käidi nendega selle poolest õige toorelt ümber, et neid 46 tundi kütmata toas nälgida lasti. Vangistajate poolt toodi neile „kehakinnituseks" vaid pang vett, ilma mingisuguse nõuta, millega vett oleks pangist kätte saadud. Juhtumisi muretsesid vangistatutele mõned tuttavad söögipoolist, Nii on siis lihtsas vanglas istumine viletsa vangitoidu juures palju väiksem karistus kui „ilmauuendajate" enamlaste näljutamiskongis...

Mis muidu polkovnik Rosenbaumi puutub, siis olid sõdurid kogu pataljoni kestusel, üksikud maruenamlased välja arvatud, temaga enam-vähem rahul. Ta oli vastutulelik ohvitser, vana ärapõdenud ja vaevatud lahingumees, kes seitse korda haavatud ja selle tagajärjel kepi najale toetudes käima pidi.

Rusikahoopide all, sõimu ja needmiste saatel viidi Jaan Tõnisson, kes tsaarivalitsuse ajal võitluse pärast politiliste vabaduste eest, sellepärast et ta kõikide 1e ühesuguseid õigusi nõudis, kuude kaupa vanglates istus, kes viimaks politilistest ja harilikkudest kodaniku-õigustest ilma jäeti, et seega teda politiliselt surnuks teha, — 21. novembri hommikul sÕjaväemiilitsa staapi, nagu eelpool nägime, ka seekord võitluse eest demokraatlikkude põhimõtete pärast, et vabad olgu kõik ja vaba olgu eesti rahvas. Ümberkäimine nii vangistamise juures kui ka vangikambris oli väljakannatamatult toores ja haavav. Isegi ta abikaasat lastud temaga eemalt, koguni läbi ukse, nagu mõne kardetavaima kurjategijaga, rääkida. Kohe pärast Jaan Tõnissoni vangistamist käisid Eesti liidu esindajad täidesaatvas

komitees nõudmas, et J. Tõnisson vabastataks. Seal ütles aga enamlane H. Suuder, et seda milgi tingimusel ei tehta.

Ühes toimetaja J. Tõnissoni vangistamisega võeti ka vahialla Tartu Eesti Maleva büroo liige H. Tõnisson ja prl. H. MÕ**11**us. H. Tõnissonil oli arvatavasti küll «kõige rohkem süüdi" selles, et ta isaisa kord enesele sama nime oli valinud kui toimetaja J. Tõnissonil. Preili Mõ**11**ust süüdistati aga selles, et ta erakondade vahekorda seletades sõnavabadusest teisel viisil aru saanud kui „püssitäägi võimumehed".

Ühel ajal toimetaja J. Tõnissoni vangistamisega võeti ka samal päeval „Petrogradi" võõrastemajas kinni **1.** Eesti polgu ülem polkovnik Tõnisson, kes eelmisel õhtul Tartu puhkusele oli sõitnud ja kellega läti ning eesti enamlased samuti väga haavavalt ümber käisid.

22./23. novembri ööl kella 3 paiku toimetati mõlemad Tõnissonid kinnises autos raudteejaama, kus neid kogu Tallinna punakaardivägi saatmas oli, kes jaamas „hea saagi" üle uhkustas. Erarongiga sõitsid «rahustajad" ühes oma «saagiga" ja kõikvõimsa komissari V, Kingissepaga Tallinna. Vagunisse astudes lõppes ka haavav ümberkäimine ja teel Tallinna olid punakaartlased vangistatute vastu päris viisakad. *)

Tartu sündmuste arenemine Tallinnas kujunes järgmiselt: * *) Vangistatud Tõnissonid jõudsid Tallinna 23. novembril pärast lõunat, umbes kella 5 paiku. Siin toimetasid punakaartlased nad läbi linna end. ringkonnakohtu-maijja, kus sÕjarevolutsiooniline komitee asus. Saatjate punakaartlaste meeleolu oli nähtavasti ülev, sest viimased tänavad ringkonnakohtu-maja juure mindi lauluga(!). Kohe päralejõudmisel läksid advokaadid J. Teemant ja A. Birk «võimumeeste" juure.

***), **) Tolleaegse «Postimehe", «Tall. Teataja" ja «Päevalehe" andmeil.**

et vangistatutega kokku saada. Kell 6 p. 1. saadigi Jaan Tõnissoniga kokkusaamise luba. Tallinna seltskonnategelaste nõudel sai ta ka esmakordselt võimalust nägu pesta ja vähe inimlikumalt ennast sisse seada. Ka polkovnik A. Tõnissoni peeti siin J. Tõnissoniga ühes toas kinni.

Tartu elanikkude poolehoiust vangide vastu võiks ehk seda ära märkida, et vangistatuile igalt poolt hakati söögikraami tooma, mis aga kõik pidi maha jääma, sest ärasõidukäsk tuli ootamatult ja sealjuures toimiti asja nii kiirelt, et mõnda muudki tarvilikku asja ei saadud kaasa võtta. Ka tekki ja patja ei lubanud Tartu enamlased J. Tõnissonile anda, vaid ta pidi palja põranda peal magama.

Ka polkovnik A. Tõnissoniga tahtsid advokaadid J. Teemant ja A. Birk kokku saada, kuid siin olid enamlased polkovnik Tõnissoni vastu karmimad kui J. Tõnissoni vastu. Igatahes oli polkovnik Tõnisson „tähtsam" vang, sest ta võis kaitsjatega ainult sõjariistus sõdurite juuresolekul rääkida.

Selgus, et polkovnik Tõnissoni vangistamiseks oli juba varem Tartusse käsk saadetud XII armee kongressi otsuse täitmiseks, kus polkovnik Tõnissoni vangistamist nõuti.

Viimane ei teadnud enesel mingit süüdi olevat ja ei mõelnud end kuidagiviisi varjata, ja mispärast ta vangistada kästi, jäi arusaamatuks. Igatahes olid selleks vist põhjust andnud 1, novembril Haapsalus aset leidnud sündmused, kus asjaolud järgmiselt olid arenenud ja kujunenud (polk. Tõnissoni süüdistusmaterjali akti, 45. diviisi komitee ja 1. Eesti polgu komitee protokollide järele):

Enamlaste võimulepääsemisel Petrogradis ilmusid Haapsallu Kozelski polgu lipnik Perno (Kuramaa lätlane) ja vene madrus Sujetin salkkonna Kozelski polgu sõdurite ja madrustega, kes organiseerimatu salgana linna tormasid ja, juhesid läbi lõigates, telegraafi oma alla võtsid, missugune teguviis: 1) oleks võinud sakslastele kasuks tulla ja 2) välja kutsuda verise kokkupõrke linna garnisoniga. Selle järele tahtis lipnik

Polkovnik Aleksander Tõnisson,
1. **Eesti polgu ülem.**

Perno Haapsalus mingisugust „sõjarevolutsioonilist komiteed" asutada, nõudis omale mitmetoalisi ruume ja korraldas anarhistlikke kihutuskoosolekuid.

Sarnane teguviis sundis Haapsalu garnisoniülemat ja 1. Eesti polgu ülemat polkovnik Tõnissoni mõjuvaid abinõusid korratuste ärahoidmiseks väerinna piirkonnas (Haapsalu loeti väerinna piirkonda kuuluvaks) tarvitusele võtma. Ühtlasi oli ka polkovnik Tõnisson sunnitud oma otsekohese ülemuse — 45. diviisi ülema — käsku täitma, mis järgmiselt käis:

> „Enne kui sõdivate poolte kohta mujalpool kõik asjaolud pole selgunud, ei või mingisuguseid uusi organisatsioone väerinnal lubada."

Sarnase teguviisi ja eeltoodud käsu põhjal laskis polkovnik Tõnisson lipnik Perno **1.** novembril kell 7 p. 1. vangistada ja päris 45. diviisi komiteest järele, mis teha. Kuigi hiljem lipnik Perno jälle vabastada tuli, käisid Tallinna enamlased järjekindlalt ja mitmekesi 1. Eesti polgus polkovnik Tõnissoni vastu kihutustööd tegemas, olgugi et 45. diviisi komitee ja 1. Eesti polgu üldine rootude ja komandode koosolek 8. novembril polkovnik Tõnissoni teguviisi õigeks tunnustas. Ja enamlaste kihutustööl 1. Eesti polgus oli teataval viisil ka tagajärgi...

Haapsalu sündmuste järeluurimiseks määrati kohe 45. diviisi ülema kindral-major Vihirevi poolt päevakäsuga vastav komisjon, kuid samal ajal tegi XII armee kongress otsuseks polkovnik Tõnissoni vangistada. Selle täitmiseks saadeti salkkond vene madruseid ja sõdureid Haapsallu.

«Käsutäitjad (siin polkovnik Tõnissoni süüdistusmaterjali-akti sõnu tarvitades) võetud aga Haapsalu jaamas 1. Eesti polgu sõdurite poolt ülesseatud kuulipildujatega, mitte kaines olekus, vastu (süüdistusmaterjali aktist pole näha, kes nimelt olid joobnud, kas sõdurid või kuulipildujad). Sõdurite juhataja eesti ohvitser (leitnant V. Pint — Autori märkus), kelle naol olnud hullumaja ikne(!), vastanud käsutäitja küsimise peale rusikaga."

Samal ööl kaaluti **1.** Eesti polgus järele, kas reageerida venelaste polku tungimise peale või mitte. Olukorda hinnates loobuti sellest.

Varsti pärast seda võttis polkovnik Tõnisson 5-nädalase puhkeaja ja sõitis Tartu, aga umbes samal ajal tegid enamlased kuskil ja mingisugusel põhjusel otsuseks teda vangistada. Vangistamisel Tartus temale keegi põhjusi ei öelnud, ja milles asi seisis, seda ta ei teadnud.

Igatahes oli polkovnik Tõnissoni teguviis sõjamehelikult **ja** inimlikult korralik, ja vangistuseks põhjust ei võinud anda. Tallinnas pärast mitmekordset ülekuulamist ja juurdlust lubati ta Kroonlinna madruste kohtu kätte saata, kuid Eesti sõjaväelaste Ülemkomitee ja **1.** Eesti polgu nõudmisel vabastati ta vastutuse peale detsembri keskel vangistusest. Selle järele määrati ta **1.** Eesti diviisi brigaadiülemaks.

25. novembril kell 12 p. vabastati ka J. Tõnisson Tallinnas vahialt, ilma et teda üle kuulatud või tema üle „kohut mõistetud" oleks, ilma et keegi oleks teadnud temale mingisugust süüdi ette panna, ära näidata, mis ta kurja on teinud, et ta vangistamise, toore ja alandava ümberkäimise ja vahiall ühest linnast teise vedamise osaliseks sai... *)

Allpool toon ka ühe huvitava dokumendi, mis eesti üliõpilaste «põrandaaluse salalepinglaste täidesaatev komitee" samal kuupäeval saatis enaml. sõduritele Jeale ja Vingile. Nimetatud dokument on kirjutatud eesti keeles ja käib sõnasõnalt järgmiselt:

Eesti-ÜHõpilaste
Põranda-Aluse salalepinglaste
«Täidesaatev Komitee".
Tartus, 24. nov. 1917.

Nr " 37 *

*

Seltsimehed Jea ja Vink!
(Terve Bürgermusse pesa).

Teadaanne.

Ühel häälel otsustades teie teguviisi üle, mida teie sääl tiranni kombel teostate, meie avalikka tegelasi vangistades ja m. palju...

***) Tolleaegse „Uue Postimehe" andmeil.**

Veri ihkab vere hinda!

Meil, Eestlastel pole sest ajast saadik äraandjaid olnud, ei pea neid ka edaspidi olema. Teid mõlemaid saab salalepinglaste poolt ära hävitatud üks kõik mida moodi. Juba meie arstiteadlased seda oskame, aga mitte sina seakarjapoiss, kes sa meie Eesti talumehel hää seapoiss ka veel ei kolba olla. Teie häbematad, kes teie Eesti pojad ise olete, kes teie oma Eesti paremid seltskonna tegelaisi ära müüte juudide käest saadud raha eest. Teie olete, terve see pritsimaja pesa, kes kui meie vagune demonstratsioon Raatuse ees Eesti lippu üles panid, soomus autod meid hirmutama saatsid — juuda meeste hõbe seeklite eest. Häbi! Teie saatsite huliganisid Eesti lippusid maha võtma Raatuse ja Vanemuise päält juuda meeste raha eest, mis teile tasku voolab. Teie roojased, jõledad äraandjad, kellel mitte püha pole terve rahva sümbool, mida 60-ne tuhandaline Eesti rahvahulk üles pani. Teie äraostetud juudid! Roojased on teie teod ja roojane saab palk olema, mis teie saate.

Meie ei lähe ja ei taha minna valama, ehk küll suur sõjaväe hulk tahab minna ja teid purustada, aga me taltsutame neid ja teeme otsuseks ühel häälel: Teid Eestlasi, kes teie Enamlaste nimel sääl Juudi raha eest kasutate ja toonitate, tingimata ära tappa, üksi haaval, tasa hiljukesi, nii et keegi ei näe ega kuule.

Salalepinglaste komitee nimel:

Esimees: (allkiri).
Sekretär: (allkiri).

Kahjuks jäi see ähvardus täide saatmata ja enamlaste ninameestel läks Õnneks korda terve nahaga ööl vastu 21. veebr. 1918. a. Tartust põgeneda.

Need on tähtsamad sündmused 1917. a. novembris Tartus, täpsalt ja asjalikult jutustatud, ilma et ma omalt poolt veel eraldi seisukohta siinkohal avaldaksin. Pealegi räägivad need tõsiasjad sedavõrt iseenese eest, nad näitavad nii päevaselgelt, millega eesti rahval tookord tegemist oli, et igasugune arutamine ja seletamine on ülearune. Vähemalt üks osa meie rahvast, ja kahtlemata suurem, mõtlev osa, oskab isegi lõppotsust teha. —

Elu Eesti tagavara-pataljonis läks harilikkudes roobastes edasi. Kuid enamlased ei maganud, — nad urgitsesid väsimatult ja vahetpidamatult edasi.

Ka Tartu sõjarevolutsiooniline komitee *) esines aegajalt ikka imelikumate nõudmistega. Nii anti detsembris sealt välja käsk, et Eesti tagavara-pataljoni ohvitserid ilma komitee loata üldse relvu ei tohi kanda. Kes komiteelt luba ei saanud, sel ei tohtinud üldse relvu olla. Kui aga eelkirjeldatud Tartu sündmuste järele meeleolu veel ärev oli ja tänavail sõjaväelastelt revolvreid ja mõõku ära kisti, oli kohalik sõjarevolutsiooniline komitee sunnitud teatama, et sarnase vägivalla tarvitamine on keelatud. Nagu näha, oli «ülemvõimu" seisukoht jällegi muutunud. Pealegi tehti omale risti vastu, sest V. Lenini ja «glavkoverh" lpn. Krõlenko sellekohase dekreedi järele sõjaväelaste üheõigusluse kohta oli ohvitserideseisus kaotatud, nii et kõik olid ühesugused sõdurid. Kui sõjarevolutsiooniline komitee oleks tahtnud olla järjekindel, siis oleks pidanud ta ka igalt sõdurilt nõudma, kui see näiteks vahipostil seisab, kas tal püssikandmiseks luba taskus on.. , Lõpuks oleks pidanud sama komitee meelestama, et tal eesti sõjavägede asjus mingisugust käskimisvõimu polnud. Eesti sõjaväelaste kongress kinnitas veel kord, et eesti sõjaväeosade ülemvõimuks on Eesti sõjaväelaste Ülemkomitee.

6. detsembril võtab pataljoni komissaride nõukogu oma koosolekul vastu järgmise resolutsiooni:

«Tähele pannes, et Eesti pataljoni staabi juhatus, kes ennast eesti ohvitseridega «bataljoni intelligentsiks" nimetab, ütlevad endid Eesti huvide ja rahva eest võitlemiseks olevat, sellepärast nõuame meie, et nad oma sõnu ka tegudega näitaksid. Ühtlasi juhime ka nende tähelepanemist selle peale, et need Eesti rahva armas-

***) Sõjarevolutsiooniline komitee, mis Tartus 1917. a. novembris asutati, kaotati 1918. a. jaanuari keskel ära. Tema asemele asutati Tartu täidesaatva komitee juure sõjaline osakond, mille liigeteks sõdurite sektsiooni ja maakonna töörahva nõukogu esindajad olid.**

tajad Eesti bataljoni asjaajamise Eesti keelde seaks ja käskusid Eesti keeles välja annaksid."

Eeltoodud resolutsiooni selgituseks oleks niipalju juure lisada, et kirjalikke korraldusi Eesti tagavara-pataljonis tuli teha vene keeles, samas keeles oli ka kogu raamatupidamise sisseseade, sest allus ju pataljon XII armeele, ning ärakirjad käsukirjadest tuli esitada vene sõjaväe-võimudele. Pataljoni komissaride eelnimetatud resolutsiooni põhjal võetigi kirjavahetuses osaliselt tarvitusele eesti keel. (1. Eesti polgus võeti eesti keel tarvitusele alles 1918. a. veebruaris, saksa okupatsiooni algul.)

Et omavolilist lahkumist pataljoni sõdurite hulgas ohtrasti ette tuli, siis võeti pataljoni sõdurite, rootude komiteede ja komissaride ühisel koosolekul kino «Illusiooni" ruumes 16. detsembril järgmine resolutsioon vastu:

„KÕik soldatid peavad rootudes olema kella 9—11 homm., kus roodu komitee esimees ehk vsvoodu (rühma) ülemad nad nime pidi läbi hüüavad ja ülesse tähendavad; kes puuduvad ja keda kahekordsel ülelugemisel ei ole ja oma kohust korratult täidavad, saavad vastutusele võetud ja pataljoni kohtu kätte antud, ja kõikide karistuste läbiviimist, mis kohus määrab, saavad teised seltsimehed toetama."

Väejooksikute suhtes võttis ka 7. pÕhirood oma üldkoosolekul 19. detsembril (juhatas leitnant J. Unt, protokoleeris noor.-allohvitser Possu 1) järgmise resolutsiooni vastu:

«Pöörata vallavalitsuste ja miilitsa jaoskonna ülemate poole palvega, et kõik ilma dokumentideta kodus olevad Eesti soldatid saaksid ülemaltähendatud võimude poolt kinni peetud ja oma teenistuse-kohtadesse tagasi, tagavara pataljoni saadetud.

Rood pöörab ka majaelanikkude poole, et kõik selleks kaasa aitaksid, et seda kahjulikku ja häbistavat nähtust lõpulikult ära hävitada ja Eesti soldatid oma seisuse kõrgusele tõsta. Kui need seltsimehed, kes omavoliliselt roodust on lahkunud, siiski tagasi ei ilmu, siis saab nende nimekiri avalikult ajalehtedes avaldatud."

Ühtlasi tegi ka pataljoni koosolek otsuseks, mille järele ükski majaperemees maal ega linnas ei tohi eesti sõjaväelasi omas majas pidada, kellel mitte seks, et ta mõneks ajaks teenistusest vabastatud on, tunnistust ei ole.

9. detsembril teatas XII armee staabiülem Tartu garnisoni ülemale oma telegrammiga nr. 1364 (O. S.) aukraadide ärakaotamise ja õlakute (pagunite) kandmise keelu maksmapanemise üle. *) Samal päeval peale lõunat hakkasid läti sõdurid tänavail sõjaväelaste õlakute mahakiskumist toimima: pussid ja noad käes, jooksid nad tänavail ja „nülgisid" vastutulevatelt sõjaväelastelt õlakuid maha. Mahakiskumist toimetati äärmise toorusega, mispärast ka sõjaväelaste vahel veriseid kokkupõrkeid oli. Maharebijad tõendasid oma teguviisi sellega, et olevat päevakäsk välja antud, mis keelab õlakuid kanda. Hiljem ilmus ka Tartu erakorralise garnisoniülema A_ Jea sellekohane päevakäsk nr. 106 majaseintele nähtavale,

9. detsembri sündmusi tähele pannes, kus eesti ohvitseridel ja sõduritel vägivaldsel teel õlakuid maha rebiti, sain mulje, kui oleks meil valitsemas rusikavõim, mis, ilma et valitseva organisatsiooni poolt seks käsku oleks saanud, omapead talitab. Kujutagu igaüks enesele ette, kuidas see mõjub, kui eesti ohvitser või sõdur läheb tänavat mööda ning temale äkki hirmsa kisaga, mis hirmu värina peale ajab, — „maha õlakud!", — noa või pussiga kallale asutakse ja Õlakud maha „nülitakse", mis isegi rahvusvärve kannavad. Tõepoolest oli sarnane tundmus, kui ei elaks meie mitte ,,vabal" Venemaal, vaid kusagil Papuaasias hotentottide seas. Mis kõigile neile «vägitükkidele" krooni pähe pani, oli see, et õlakute maharebimise juures ka taskuid „revideeriti". Ühel osal ohvitseridel ja sõduritel võeti selle juures relvad, dokumendid ja viimane rahanatuke taskust ära, mille kättesaamiseks mingit lootust polnud... Kui garnisoniülem Jea tarvilikuks leidis Õlakuid maha võtta, miks ei an-

***) See sündis Vägede Ülemjuhataja telgi juures asuva sõjarevolutsioonilise komitee 30. novembri otsuse põhjal.**

nud ta sellest siis varem sõjaväeosadele teada? Siis oleksid kokkupõrked ära jäänud ning poleks vaja olnud mingit vägivalda tarvitada. Nüüd aga ilmusid õlakute mahakiskujad tänavale, kuna päevakäsk alles mitu tundi hiljem ilmus.

Õlakute mahavõtmise käsk käis vaid ohvitseride kohta, sõdureist ei olnud garnisoniülema päevakäsus midagi öeldud. Kuid tänavail rebiti ka sõdureil õlakud maha. Viimases päevakäsus teatas garnisoniülem J e a, et sõdurid rahvuslikke õlakuid *) kanda ei tohi. Teiste kohta polnud sõnagi Öeldud.

Detsembri keskel tahtis Nõukogude Vene sõjavägede juhatus sõjaväe demobilisatsiooni sel teel läbi viia, et kõik väeosad väerinnalt kõigepealt oma sõjaeelsetesse asukohtadesse tagasi saadetakse ja alles siis demobiliseeritakse. 17. detsembril tuli sarnase teatega üks 95. Krasnojarski jalaväe-polgu polkovnik (see polk asus teatavasti enne sõda Tartus) Eesti tagavara-pataljoni staapi ja palus sealt luba kasarmuruume üle vaadata, sest polgul olevat kavatsus tulla lähemal ajal Tartu tagasi.

Pataljoniülema poolt vastati polkovnikule, et otsigu Krasnojarski polk omale teine demobiliseerimiskoht. Ühtlasi pöörati Eesti sõjaväel. Ülemkomitee poole palvega nii ruttu kui võimalik astuda samme, et sarnane demobiliseerimise kava ei puutuks mitte eesti linnasid, sest ka Tallinna kindluse staabile oli antud käsk Belomorski, Dvinski ja Oneega polgu kasarmud vabaks teha, sest need polgud tulevat kõige lähemal ajal väerinnalt Tallinna tagasi. Õnneks ei puutunud aga sarnane demobiliseerimise kava meie kodumaa linnasid.

Veel üks juhtumus, mis näitab, kuidas Tartu taheti vene polkusid tuua. Detsembri keskel oli pataljon vahiteenistust ja töökohustust natuke korratult täitnud. Asi

***) Eesti rahvus väeosade ohvitseride õlakud sarnanesid tapsalt vene ohvitseride õ laku tele: hõbedased, musta kandiga, keskel sinine joon; õlaku peal kuldtäpid, millede asetus sama kui vene ohvitseride õlakuil. Sõdurite õlakud sarnanesid ohvitseride omadele, kuid olid valgest kalevist, musta kandiga, keskel 1 cm laiune sinine joon. Aukraadide paelte asetus sama, mis vene sõdurite õlakuil.**

tuli sellest, et vanemate aastakäikude sõdurite kojulaskmine oli käsil, teiseks saadeti pea iga päev pataljonist kaitsesalku maad mööda laiali, kaitseks röövsalkade ja rüüstajate vastu, mis tõi pataljoni ellu tunduvaid sekeldusi ja ei lubanud kõiki kohustusi korralikult täita. Pealegi polnud kõigil sõdureil korralikke riideid ja jalatseid. Kui see oleks korraldatud olnud, oleks ka pataljonis kord vähe paranenud.

Seda aga ei teadnud nähtavasti kohalik täidesaatev komitee, või ei tahtnud teada, ja ta saatis Eesti tagavara-pataljoni ülemale järgmises toonis vahekirja:

> „Et viimasel ajal Eesti tagavara-pataljon väga korratult karauliteenistust kannab, siis palub Tartu tööliste, soldatite ja maatameeste nõukogu täidesaatev komitee teilt kategoorilist vastust, kas teie suudate oma pataljoniga korralikult karauliteenistust kanda. Vastasel korral on Tartu täidesaatev komitee sunnitud Tartu karauliteenistuseks vene polgud sisse tooma/'

Asi lahendati, pataljon hakkas korralikumalt vahiteenistuse ja muid kohuseid täitma, ja vene polgud jäid seekord tulemata.

Umbes samal ajal tuli ka Vägede Ülemjuhatuselt pataljoni nõudmine, kas leiduks sõdureid, kes oleks valmis vasturevolutsiooniliste (näiteks kindral Kaledini j. t.) vastu võitlema minema. Minu teada eesti pataljonist küll ükski eesti sõdur sinna kodusÕtta ei läinud, läti tagavara kütipolgust läks aga nii mõnigi.

Et eesti sõjaväe-osades distsipliini langust laialt ette tuli, siis avaldas 1. eesti diviisi ülema ajutine kohusetäitja •— kindralstaabi-alampolkovnik J, Soots oma päevakäsus nr. 3 muuseas järgmist:

„Seda tähele pannes, et paljud eesti sõjaväes teenijad selle sõjaväe korraga, mida eesti väeosades kavatsetakse, rahul ei taha olla ja nähtavasti võõraste väeosade korra järele igatsevad, tuletan meele, et eesti sõjaväeosadesse kedagi pole vägivaldselt üle viidud ja et see

võim, kes need mehed eesti väeosadesse üle tõi, ka soovitaval korral nad võõrastesse väeosadesse tagasi saadab/*

Ühtlasi käskis diviisiülem omale esitada nende sõdurite nimekirjad, kes võõrastesse väeosadesse soovivad üle minna, et nende soovi siis täita. See päevakäsk ei avaldanud aga Eesti tagavara-pataljoni sõdurite peale kuigi suurt mõju, ja korralagedus kestis edasi.

18.

Väliste takistuste juure, mida enamlased tegid, tulid ka sisemised, mis samuti end enamlaste mõjul ilmutasid. Samuti kui pataljoni vormeerimise juures end politika maksma pani oma erakondlikkude lahkhelidega, samuti katsus end pataljonis ohvitseride ja sõdurite keskel vene mõju maksma panna omas täielikus korralageduse poole nihkumises. Vene enamlastelt laenatud ja omaks voetud mõisted, nagu ohvitseride valitavus, komissaride osavõtt sõjaväelistest korraldustest, iga erihariduse halvakspanemine jne., leidsid mõne demagoogilise kalduvusega ohvitseri ja suure hulga sõdurite seas poolehoidu. Õlakute mahavõtmise poolt kõnelesid komissarid, ja tähelepanuvääriv on 15. detsembril Tallinnas ärapeetud eesti sõjaväelaste kongressi otsus, milles nõuti, et ohvitseridel ja sõduritel ühesugused õlakud oleks. See otsus on tähelepanuvääriv veel sellepärast, et ta pidi sõdurite enesearmastust kõditama ja juba väliseltki tähendama, et ohvitseride ja sõdurite vahel ei ole vahet, kuna ometi igal inimesel, .kel aju korralikult töötab, selge olema peaks, et ohvitseri ja sõduri vahel nimelt see vahe on, et ohvitser juhtimiseks ja juhatamiseks oma erihariduse on saanud, sõdur aga oma erihariduse täidesaatmises nimelt ohvitseri juhatuse all on saanud.

Et sarnaseid «seadusi" ja «korraldusi" mehed teadsid, kel sõjaväest aimugi polnud ja kes ainult väe seljataga «tarkusi" välja mõtlevad, seda näitab nimelt järgmine ettekujutus: mis oleks siis lahingus, kui näiteks roodu ülem on langenud ja kui järgmise nooremohvitseri

kohuseks oleks roodu juhatamist oma kätte võtta? Ühesuguste õlakute juures ei saada lihtsalt aru, kes ohvitser, kes mitte, pealegi kui see järgmine ohvitser alles päev varem väeossa on ilmunud, või kus naaberüksuse ohvitser äkki otsustaval silmapilgul sunnitud oleks juhatamist enese kätte võtma.

Kui Tartumaal vene väeriismete ja riisujate rüüstamisinstinktid äärmiselt lõkkele olid löönud, siis seisis kogu maakond kõige suuremas hädaohus, nii et oldi sunnitud abi ja kaitset rüüstajate vastu Kesti tagavarapataljonist paluma. Kuritegevus maal ja linnas kasvas kohutavalt. Röövimised, mille kannul ühtlasi tapmised käisid, olid harilikkudeks nähtusteks. Linnas leidus maju, kus enam kui pooled korterid olid tühjaks röövitud. Elanikud olid hädas, sest abisaamiseks polnud peaaegu kellegi poole pöörata. Linna miilits oli väikearvuline ning sellepärast ka teguvõimetu. Röövlid olid sedavõrt julged, et röövisid isegi päise-päeva ajal. Enamasti kandsid nad sõjaväe mundrit, mis oletada laseb, et röövimisest peaasjalikult sõjaväelased osa võtsid. Ajutise valitsuse ajal oli kodanikkude julgeoleku kaitseks tagavaramiilrts asutatud, kuid enamlaste valitsus, kes igasuguse korra vastu, ajas selle laiali, seda vasturevolutsiooniliseks tembeldades. Viimase laialisaatmisega hakkas ka kuritegevus lopsakalt Õitsema.

Seda kõike arvesse võttes tegi Eesti tagavara-pataljoni komissaride nõukogu otsuseks maale rahva julgeoleku kaitseks röövsalkade vastu sojaväesalku saata ning linna tänavaile sõjaväe patrulle välja panna.

Detsembri keskel revideeris Tartu punakaardivägi täidesaatva komifee ülesandel kohalikus raudteejaamas reisijaid, et linnast spekulatsiooni otstarbel toiduaineid välja ei veetaks. 15. detsembri õhtul ilmus 30-meheline punakaardi salk raudteejaama, et rongile minna ja toiduainete väljavedu takistada. Vaguneis olevad sõdurid, suuremalt jaolt lätlased ja venelased, kes väerinnalt sõitsid, võtsid punakaartlasi vaenulikkusega vastu ja ei lubanud neid üldse mingit revideerimist hakata toimetama. Punakaartlaste juht eesti sõdur O t t e r nõudis jaamas asuvast eesti pataljoni patrullist sõdureid kaasa, kes siis

uuesti vagunitesse läksid. Kuid see ei parandanud asja, vaid vastuoksa — kallas Õli tulle. Kohe algas tüli. Kuuldus ähvardavaid hüüdeid punakaartlaste kohta. Mõnele viimastest kargasid rinde-sÕdurid juure, rebisid püssid käest ja peksid punakaartlased armetult läbi. See oli lahingu alguseks. Punakaartlaste ja rinde-sÕdurite vahel algas kohe tuleandmine. ..

Esimesed paugud käisid jaama ooteruumis. Väljasolevad punakaartlased avasid omakord jaamahoone pihta püssitule, kus «vaenlased", omad mehed, eesti patrullisÕdurid ja eraisikud sees. Inimesed põgenesid kuhu said. Iseenesestki mõista sünnitas laskmine reisijate hulgas kabuhirmu, inimesed püüdsid kuulide eest põgeneda kuhu iganes võimalik...

Hulgal ajal polnud lahingumöllul aru ega otsa. Igaüks, kel sõjariist käes, pÕmmutas kus juhtus! Lahingu tagajärjed olid aga õige kurvad: paljud punakaartlased said tõsiselt läbi pekstud, paljud raskesti haavatud. Kõige rohkem kannatada said aga need, kes lahingust üldse osa ei võtnud ja ainult juhtumisi tulevahetusse sattusid. Rongilviibivad rinde-sõdurid olid ka eesti sõjaväe patrulli peale väga vihased ja ähvardasid ka eestlasi maha tappa...

Samal Õhtul toodi Punase Risti haigemajja neli raskesti haavatut: 1 punakaartlane ja 3 sõdurit, kellede hulgas Eesti tagavara-pataljoni sõduri Georg T o 1 - p a t s i seisukord väga raske oli ja kes 18. detsembril seal ka suri. Viimane oli kolmest kuulist (neist ühe kõhtu ja ühe selga) haavata saanud. Ta oli tahtnud lubatud puhkusele sõita ja oli laskmise ajal vagunist välja tulnud, seal oli aga keegi rindesõdur teda eesti patrullisõduriks pidanud ja temale kolm kuuli kehha lasknud. Punakaartlaste juht O 11 e r sai raske hoobi püssipäraga pähe ja lamas tükk aega Maarjamõisa tänaval lumes, kust ta pärast omal jalal koju komberdas. Jaamas asuvast eesti patrullist sai üks sõdur puusast raskesti haavata, ühele sõdurile oli aga täägiga kõhtu torgatud.

Mõni päev hiljem leidis aset veel teine verine kokkupõrge, seekord eesti tagavara-pataljoni õppekomando ruumes sõdurite ja röövlite vahel.

Ööl vastu **21.** detsembrit tuli salkkond sõduririides isikuid pataljoni õppekomando maja ees seisva öövahi juure ja soovitas temal ära minna, sest et õppekomandos varsti tulevat laskmine. Öövaht teatas sellest õppekomandosse, kus parajasti väikest perekonnaõhtut peeti, ja läks siis ise ära. Natukese aja pärast ilmuski salk võõraid sõduririides mehi, arvult **7,** tungis õppekomando ruumesse ja kiskus kolmel vahipeal seisval sõduril püssid käest, sealjuures püssitääkidega hoope jagades, ning tahtis ruumist, kus komando püssid asusid, ka neid kaasa võtta.

Müra peale jooksid õppekomando sõdurid peoruumist välja koridori ja lasksid, enne kui kallaletungijad sõjariistu tarvitada said, kaks neist maha, kolmandat surmavalt haavates. Kolm kallaletungijat said põgeneda, kuna üks vangi langes ja teisel hommikul peavahti saadeti. Hiljem selgus, et kallaletungijad olid osa röövsalgast, kes enesele romantilise nime „PÕhi" oli võtnud ja kes püssidest puudust tundes neid lootsid saada Eesti tagavara-pataljoni Õppekomandost, teades, et ülemisel korral on õppekomando perekonnaõhtu, kuna alumisel korral asub komando püssideruum.

MÕni päev varem avaldas pataljoni komissar A. Vink alljärgneva üleskutse pataljoni sõduritele;

«ÜLESKUTSE EESTI SOLDATITELE!

Et omal ajal rahva komissaride poolt sõjaväe demokratiserimise dekret välja on antud, on juba enamasti kõigis väeosades ülemad valitud. Kuid meie Eesti bataljonis on ohvitseride vastuseismisel ülemuse valimine alles läbiviimata. Nad toonitasid,, et siis lasevad endid valida, kui muudes väeosades ülemad juba valitud on, ja kui ülemkomitee selleks takistusi ei tee. Nüüd aga peab neile teada olema, et suuremalt osalt kõigis väeosades on ülemad valitud ja ülemkomitee meile takistusi teha ei või, sest ta peab rahva nõuetele vastu tulema. Sellepärast avaldan nüüd ülemuse valimise juhtkirjad ja

panen ette, kui meie mitte ei taha kõigi revolutsiooniliste sõjavägede põlgtuse alla langeda, kõigis rootudes ja komandodes, eesti tagavaraväe pataljonis, ülemuse valimine ette võtta, ja valida ülemad, kes tõesti meie nõuetele vastavad. Sest 12. armees, kelle alla ka meie käime, on juba ohvitseride seisus ära kaotatud, kõik on üheõiguslised soldatid.

Sellepärast seltsimehed üles, — valimisele!"

Edasi järgnes juhatuskiri ülemate valimiseks Tartu garnisoni sõjaväeosades.

Et enamlaste kihutustööl pataljonis mitte pinda ei oleks, seks asusid arusaajad sõdurid vastukihutustööle, mida harilikult hommikuse loenduse ajal tehti. Ühel hommikul pärast loendust astusid mitmed ustavad sõdurid 1. roodus kõnedega üles, milles toonitasid, et meie eestlased peame ise oma maad valitsema ja kaitsma, sest maa riisutakse paljaks, võim on juutide ja lätlaste käes, eesti ajalehed suletud, ohvitsere vangistatakse, süüdistades neid vasturevolutsioonis, jne. Üks enamune sõdur istus kõnede ajal ülemise nari äärel ja sõi leiba. Keegi sõdur hüüdis enamlase peale näidates:

„Näe, seal istub üks lätlaste nuuskur! Näe, kui meie püssidega 18. novembril lätlaste vastu välja läksime, siis ütles ta, et tal selle jaoks püssi ei ole, — see jäänud tal Austriasse kaevikusse! Ajame ta kotti!"

„Tõmmake ta narilt alla! Löögem ta maha! Pangem ta pokri!" hüüdsid vihased sõdurid läbisegamini.

Vastupanu ei aidanud. Enamlane seletas küll, et kallale kippu j ad tema söögiisu ära rikuvad ja et nad oma viha mingi muu võtte läbi kustutada võiksid, — kuid see ei mõjunud. Enamlane kisti väevõimuga narilt alla ja hakati teda peksma. Samal ajal juhtus pataljoni komitee esimees kohale ja päris konflikti põhjust. Enamlane seletas lühidalt ära, milles asi seisab, mille peale komitee esimees teda lahti lasta käskis. Kuid esimeest ennast oleks samasugune saatus tabanud, kui ta mitte vihale aetud sõdureid revolvriga eemale poleks peletanud. Kasarmust välja joostes lasti talle püssidest veel tagant järele... , i

Asja millegipärast uurima ei hakatud, kuid enamlane ja pataljoni komitee esimees ei julgenud tükil ajal 1. roodu ilmuda.

Detsembri algusest peale hakkas pataljoni orkester (29. XI. peale oli kapellmeistriks R. Ertis) ühes rootude näiteseltskonnaga maal pidusid toime panema, mis rahva poolt sooja vastuvõttu leidsid. Ühe suurema segaeeskavaga piduõhtu pani orkester ühes 1. roodu näiteseltskonnaga 10. detsembril Voldi tuletõrjeseltsi saalis toime. Pidu algas lipnik A. Liiv'a kõnega ,,Politilised voolud Eestis", kus kõneleja toonitas, et meil on tarvis luua tugev, ühine Eesti ja alles siis teda jagama hakata ning rühmades ja klassides võidelda. KÕne lõpul lauldi ühiselt eesti hümni. Sellele järgnes orkestrikontsert, näitemäng, ilulugemine ja eesti rahva- ning karaktertantsud ja kupleed. , Meeleolu peol oli ülev, kord eeskujulik. Peo üldsissetulek oli 900 rubla.

19.

1918. aasta jaanuari keskel oli pataljoniülema valimine. 20. jaanuaril seadis endine pataljoni komitee abiesimees leitnant J. Unt pataljoni komitee koosolekul kandidaatideks pataljoniülema kohale polkovnik J. Rosenbaumi ja staabi-kapten E. Vilmanseni, kellede kandidatuur oli maha voetud 19. jaanuaril pataljoni üldkoosolekul sel põhjusel, et nad polnud mitte üldkoosolekule ilmunud. Eelnimetatud ohvitseride kandidatuuri ülessandmise vastu protesteerisid 2. lit. a ja b rootude sõdurid oma 21, jaanuari koosolekul. Hiljem valiti pataljoniülemaks siiski polkovnik Rosenbaum.

Nagu eelpool nägime, hakkas Tartu garnisonis 9. detsembrist peale maksma Õlakute kandmise keeld. Eesti tagavara-pataljoni ülema abi leitnant J. Kuperjanov ei teinud sellest väljagi, et teistel sõjaväelastel õlakud kadunud, ja käis rahulikult oma Õlakutega mundris edasi, mille ta alles 3. jaanuaril 1918. a. pataljoni komissari A. Vingi nõudmisel maha võttis. Õlakute kandmise pärast anti leitnant Kuperjanov kohtu alla ja teda ootas raske karistus.

12, jaanuaril oli „kolius". Kuperjanovit kaitsma olid ilmunud paremad Tartu advokaadid. Oma kaitsekõnet pidades rääkis Kuperjanov:

„Teie olete proletaarlased või tahate vähemalt proletariaadi nimel kohut mõista. Ka mina olen proletaarlane ja ei taha seda uskuda, et teie võite mind karistada sellepärast, et ma paguneid kannan, kuna ma need olen ära teeninud!"

Ka kaitsjad kaitsid Kuperjanovit niipalju kui võimalik, ja Kuperjanov pääsis „kohtust" ainult märkusega *) ning pidi allpool toodud «andekspalumise" allkirja andma:

„Mina allakirjutanud, endine 5-da Grenaderide Kiievi polgu leitnant, Tartus Eesti tagavara-pataljonis teenistuses olles, kandsin peale garnisoni ülema keelu avaldamist endise polgu pagunid, mis ma ainult 3. jaanuaril bataljoni kommissari sm. Vinki nõudmisel maha võtsin. Tunnistan oma allkirjaga, et omas teguviisis seadusevastaselt olen toimetanud ja palun vabandust.

End. leitnant J. Kuperjanov.

Tartus, **12.** jaan. **1918.** a." • ,

1918. a. jaanuari lõpul või veebruari esimesel poolel (hästi enam ei mäleta) olin tähtsate paberitega saadetud Tartu Eesti Maleva büroo koosolekule, et neid sinna ära anda. Koosolekust, mis Õige kinnist laadi kandis, võtsid mitmed eesti ohvitserid osa, kes sisse astudes istusid, ilma et üksikult end oleks tutvustanud. Nähtavasti olid nad büroo tegelastele juba varemalt isiklikult tuntud.

Asuti mingisuguse komisjoni valimisele, mille ülesandeks pidi olema juhtnööride ülesseadmine, eeskirja projekti valmistamine, teadete kogumine jne. Seati üles kandidaate, nimetati ka Kuperjanovi nime. Seal tõusis korraga kärmesti ehtsa kasaka välimusega, läikivate silmadega ja hulk aumärke rinnal kandev ohvitser — meie pataljoniülema abi leitnant J, Kuperjanov

) K, Einbundi mälestused J. Kuperjanovist.

Leitnant Julius Kuperjanov

Julius Kuperjanov sündis 29. septembril 1894, a. Pihkva kubermangus. Üldhariduse sai Tartu õpetajate seminaris ja sõjalise —• Vlad-miri sõjakoolis.

Pärast viimase lõpetamist määrati ta teenistusse 5. Kiievi grenadeeride polku ialaluurajate komando ülemaks, kus ta oma hulljulgete luurkäikude eest leitnandiks iilerrdati ja 6 ohvitseri lahingumärki annetati. Muuseas annetati temale 1917. a. suvel sõdurite ettepanekul 4. järgu Georgi rist palmidega. Samal ajal sai ühel luurkäigul mõlemast jalast haavata. Pärast

paranemist tuli 1917. a. sügisel üle Eesti tagavara pataljoni, Tartu, ja 29. nov. s. a. nimetati pataljoniülema abiks. Sakslaste tulekul korraldas Tartus omakaitset ja Saksa okupatsiooni ajal — põrandaalust kaitseliitu.

Saksa okupatsiooni langemisel nimetati ta Tartumaa kaitseliidu ülemaks. Kaitses 1918. a. detsembris Tartu linna punaväe pealetungi vastu. 23. detsembril s. a. pani aluse Puurmani mõisas oma partisanide pataljonile, millega vabastas Tartu linna 14, jaan. 1919. a. Juhatas pataljoni kõigis lahinguis, ja 31, jaan. 1919. a. pataljoni Paju mõisa peale rünnakule viies, sai surmavalt haavata. Suri 2. veebr. 1919. a. Tartu haigemajas.

Vabadussõjas ülesnäidatud eriliste sõjaliste teenete eest annetati temale 1. Higi 2. järgu Vabaduse Rist ja erilise vahvuse eest 2. liigi 2. ja 3. järguVabaduse Ristid.

— püsti ja lausus kindla kõlava häälega lühidalt: „Mina pole mitte politika- ega kirjamees, seepärast ei lase ma end ka mitte valida. Kui vaenlasele tarvis kuuli rindu saata või teda peajagu lühendada, siis olen ma igal ajal valmis!"

See Kuperjanovi vastus tuli nii ootamatult, oli nii järsk ja iseäralik, ning jättis kõigisse koosolijatesse Kuperjanovist iseloomustava ettekujutuse, mis iialgi ei unune.

Eesti Asutava Kogu valimiste eel avaldas pataljonide komissaride nõukogu alljärgneva üleskutse:

„EESTI TAGAVARA BATALJONI SÕJAVÄELASTELE.

Seltsimehed, Kodumaa kutsub teid! Kodumaa tarvitab vilunuid tegelasi, tarvitab haritud tööjõudu. Seltsimehed, kellele oma rahva tulevik kallis, kes teie valmis olete rahva tuleviku eest elu ohverdama, andke ka rahvale oma tööjõudu, andke oma teadmised. KÕik, kooliõpetajad, kirjutajad ja muud haritlased andke endid viibimata oma roodu komiteesse üles,, et võiksime Teid töö juure asetada, mis rahvale kasu tooks,"

Eesti Asutavasse Kogusse kandideerisid pataljonist järgmised sõjaväelased: Eesti s.-d. tööliste partei — Rudolf Überbach (2. roodust); enamlaste partei — Aleksander Jea (2. lit a. roodust); Eesti s.-r. partei — lipnik Jüri Kalm, Jaan Jaska (staabist), Georg Rebane, Ferdinand Leinbock, Juhan Laugis, Ferdinand Lokk, Karl Koger, Nikolai Vene ja Joosep Metsalo; Eesti iseseisvuse liit — staabi-kapten Ernst Vilmansen. (Viimases parteis kandideerisid meie rahvusväeosade nimekamad juhid ja eesti sõjaväelaste organisatsioonide tegelased.)

Asutava Kogu valimistel anti Eesti tagavara-pataljoni sõjaväelaste poolt hääli*): vähemlastele 9, rahvussotsialistidele 109, sotsiaalrevolutsionäaridele 28, ukrainlastele 621, enamlastele 1623 ja kadettidele 26 häält.

***) „Edasi" andmeil.**

Alam-leitnant Nikolai Piip *f*

Nikolai Piip sündis 29. augustil 1896. a. Viljandis. Üldhariduse sai Tartu Aleksandri gümnaasiumis, mille lõpetamise järele astus Tartu ülikooli. Sõjalise hariduse sai Peterburis, Pauli sõjakoolis, mille lõpetas 1916. aastal.

Läti kütipataljonide moodustamisel läks üle 9. Tukkumi kütipolku, millega osa võttis hulkadest lahingutest Riia juures, kus ka haavata sai; ülendati alam-leitnandiks ja annetati Püha Anna 4. järgu ja Püha Stanislause 3. järgu aumärgid.

1917. a. sügisel tuli üle Eesti tagavara pataljoni, Tartu, kus teenis kuni pataljoni laialisaatmiseni, 23. veebr. 1918, a. Vabadussõja algul astus Tartu kaitseliitu ja 23. dets. 1918. a. — Kuperjanovi partisanide pataljoni, kus teenis adjutandina kuni 31. jaan. 1919 .a., mil Paju lahingus lõhkkuuliga käest raskesti haavata sai. Parast paranemist läks pataljoni tagasi ja võttis seal 4. roodu ülemana osa lahinguist landesvehri vastu, kus haavata ja põrutada sai. Langes 1919. a. 19, juuli varahommikul Porhovi sihil.

Vabadussõjas ülesnäidatud erilise vahvuse eest annetati temale 2. liigi 3. järgu Vabaduse Rist.

19. veebruaril võttis pataljoni komitee vastu huvitava resolutsiooni, milles nõuti Eesti Asutava Kogu kokkukutsumist. Selle resolutsiooni vastu aga tõstsid 8. põhiroodu sõdurid oma üldkoosolekul 20. veebruaril valjut protesti ja võtsid vastu järgmise alatu resolutsiooni:

„1) Protesteerime valjult pataljoni komitee resolutsiooni vastu, mis 19. veebruaril 1918. aastal pataljoni komitee koosolekul vastu võeti Asutava Kogu kokkukutsumise kohta.

2) Tunnistame ainukeseks maksvaks võimuks nõukogude valitsust, mille kõrval ühtki teist võimu olla ei voi.

Veebruari keskel avaldati pataljoni komitee esimehe ja komissari allkirjadega teadaanne, kus kõiki sõjaväelasi, kes maale taludesse saadetud kaitseks rüüstajate ja röövlite vastu, kästi 24. veebruariks pataljoni tagasi ilmuda, vastasel korral ähvardati neid sõjarevolutsioonilise tribunaali alla anda.

Brest-Litovski rahuläbirääkimiste katkemisega lõppes ka vaherahu Saksa ja Vene sõjavägede vahel 18. veebruari keskpäeval. Ja järgmisel päeval algas saksa VIII armee pealetungi põhja poole — Eestimaale.

Kui Tartu teated saabusid, et saksa väeosad Riia poolt lähenevad, otsustasid Tartu enamlased siit lahkuda. Kohalikkudel enamlastel oli selge, et nad siin kaua püsida ei või. 19. veebruaril kuulutas Tartu tööliste, sõdurite ja maatameeste saadikute täidesaatev komitee kell 12 (20. veebruarist peale) linnas piiramisseisukorra välja. Nagu pärast selgus, oli sõjaseaduse väljakuulutamine sellepärast ette võetud, et mõni päev enne seda vangistatud mõisnikuseisuse liikmeid ja linna kodanikke ilma vahejuhtumiseta ära saata. Esimesel piiramisseisukorra ööl, kus tänavail punakaardiväe ja enamlaste patrullid liikusid, saadetigi vangistatud isikud linnast ära, nagu pärast selgus, Petrogradi.

Samal ööl peeti rea vanemate sõjaväelaste ja tuntumate seltskonnategelaste poolt pr. Hünersoni korteris Lossi tän. salajast koosolekut, millest osa võtsid Tartu Eesti Maleva büroo esimees alam-leitnant K. Ein-

bund, Eesti tagavara-pataljoni ülem polkovnik J. Rosenbaum, tema abi leitnant J. Kuperjanov, linnapea J. Kriisa ja teised.

Ajavaim oli niivõrt ikkagi mõjunud, et näiteks polkovnik Rosenbaum linna ülevõtmise juures eesti sõdurite poolt vaga kahtles ja soovitas seda kavatsust edasi lükata. Seal aga ütles järsku leitnant Kuperjanov:

„Homme võtame linna oma kätte.*'*)

Ja tema uskumapanev kindel toon, mis kõlas samuti kui C. J. Caesari „Liisk on heidetud!", suutis sellele mõttele poolehoidjaid võita. Ning Kuperjanov pidas oma lubadust, nagu allpool näeme.

Järgmisel päeval hakkasid ka enamlised läti ja vene väeosad endid suure rutuga evakueerima ja kokkuröövitud varandust ja sõjaväe toitlusladusid kaasa vedama. Et linna kodanikke eelseisvast toitluskriisist päästa, oli tarvis luua rühmitusi, kes väevõimuga enamlaste laod üle võtaks ja väljavedu takistaks. Eesti tagavara-pataljoni ülema abi leitnant Julius Kuperjanov kutsus kohalolevad pataljoni ohvitserid kokku, moodustas nendest ajutise sõjanÕukogu, kelle juhiks ja esimeheks ta ise jäi, ja siis hakati kiirelt tegutsema.

Pataljoni juhtiva ülemuse kihutustöö tagajärjel (alles nüüd, kus enamlased põgenemisel, leidsid juhid võimaliku olevat vastukihutustööle asuda) oli juba öösi pataljoni sõdurite seas kasarmuis liikumine sündinud ja kui hommikul teada saadi, et enamlised sõdurid toiduaineid raudteejaama veavad ning neid suurte hindade eest eraisikuile müüvad, hakkasid sõjariistus eesti sõdurid tänavale valguma, kes igasuguse müümise seisma panid. Peagi võeti raudteejaam eesti sõdurite poolt ära ja väljavedu takistad. Jaamas peeti rongid kinni, laod võeti üle ja anti ustavate sõdurite ja ohvitseride valve alla, kuna laos olev toidumoon hiljem linna toitlusosakonna ladudesse veeti. Lahkuvaile sõdureile anti ainult niipalju toiduaineid kaasa, kui seda just Venemaale reisiks vaja läks.

***) K. Einbundi mälestused J. Kuperjanovist.**

Üksi suhkrut said eestlased jaamas umbes 2 vagunit.

III linnajaos oli võim täiesti ajutise sõjanõukogu käes, kuna üle jõe enamlased veel peremehed olid. Pataljoniülem polkovnik Rosenbaum ei tahtnud enamlastega aktiivsesse võitlusse astuda ja peale sõjanõukogu moodustamist arvas paremaks ära Venemaale sõita. Nii lasus pearaskus leitnant Kuperjanovi õlul. Iseenesest mõista, et selle ettevõtte äpardumisel oleksid paljud Tartu kodanikud pantvangidena saanud tunda vintsutusi Venemaal, kuna suured hulgad oma vara ja elu oleksid kaotanud. Kuid tänu ltn. Kuperjanovile, et tema energiline tegevus suutis kõike seda ära hoida ja päästa rüüstamisest Tartu linna taganevate vene väeriismete poolt.

Täidesaatva komitee vastane meeleolu, mis toiduainete väljaveo takistusega alguse sai, kasvas palavliku kiirusega. Komitee vaatas algul pealt ja oli nõutu liikumise vastu, kuigi ta enese diktaatorlikuks võimuks oli kuulutanud, õhtupoolikul, kui peale raudteejaama ka post ja muud asutised eesti sõdurite kätte läksid, ähvardas liikumine ka komiteed ennast. Eesti sõdurid olid kusagilt autod saanud ja kihutasid suure hooga üle kivisilla „Bürgermusse" poole, et kogu seda „lagunevat pesa'* seal vangistada. Autodelt hüüti: „Läheme täidesaatvat komiteed vangistama!" Teine sõjariistus eesti sõdurite salk läks maakonna vanglasse ja vabastas seal kinni peetava maakonnavalitsuse esimehe J. Jansi.

Täidesaatvat komiteed ähvardas vangistamine. Kahjuks sai komitee veel viimasel silmapilgul punakaardiväe mobiliseerida. Neile tõttasid appi läti kütid, kes „Bürgermusse" oma kaitse alla võtsid, sinna kuulipildujad üles seadsid ja eesti sõdureilt, kes siia komiteed vangistama tulid, sõjariistad käest võtsid.

Et neil saatuslikkudel tundidel eesti sõdureid mitte ohvitserid igal pool ei juhtinud, on arusaadav, sest kartsid nad ju jälle saada „üllatuste" osaliseks, nagu seda sündis eelmise aasta novembris. Kuid oli ka väga energilisi juhte, eesotsas leitnant J. Kuperjanoviga. Et eesti sõdurid ilma juhtideta olles täiesti peata olid, näitab järgmine lugu: nende ridade kirjutaja oli pealt-

nägijaks, kuidas punakaardiväe juht, tuntud röövelmadrus J, Kippasto üksinda tänaval umbes kümnemehelisel eesti sõdurite salgal sõjariistad käest ära võttis, mida ka eesti sõdurid eneste häbiks täiesti vastupanekuta sündida lasksid (!).

Täidesaatva komitee „kaitsevage" voolas „Bürgermusse" juure ikka rohkem ja rohkem. Postkontor võeti tagasi ja peagi läks eesti ja täidesaatva komitee sõdurite vaheline ..väerind" Emajõge mööda: Emajõe idakallas oli sõjariistus eesti sõdurite käes, kuna teisel pool jõge olid läti kütid ahelikus. Nii püsisid kaks vastast poolt äraootavas seisukorras kuni keskööni.

Õhtul saadeti eesti patrull „Postimehe" trükikoja juure, et selgusele jõuda, kelle kätte trükikoda jääb. Sinna ilmus ka ärijuhatuse esimees dr. O. Kallas, kes läbirääkimisi hakkas pidama töölistega, kes „Postimehe" rahasid üle võtsid. Sinna saabus samal ajal ka enamlaste patrull, kes dr. Kalda vangistas ja täidesaatvasse komiteesse viis. Siin nägid juba varem vangistatud eesti sõjaväelased, kuidas punakaardiväe juht rööve 1-madrus J. Kippasto dr. Kallast mitu korda toorelt lõi. Dr. Kaldale seati mingisuguseid süüdistusi valgekaardi organiseerimisest (!) jne. ette, ning lõppeks teatati, ct ta järgmisel hommikul kell 4 maha lastakse. Siinsamas viibivad punakaartlased pidasid nõu vangide elu siinsamas tääkidega lõpetada. *)

Teada saanud, et eesti tuntum tegelane dr. Kallas vangistatud, otsustasid eesti sõdurid kohe mõnd kohalikku enamlaste juhti pantvangiks võtta, et dr. Kallast sel teel enamlaste vägivalla vastu kaitsta. Saadi teada, et täides, komitee juhatusliige grusiinlane Gignadse, kel Tartus omapärane kuulsus ei puudunud, polikliinikus viibib. Salkkond eesti sõdureid piiras polikliiniku sisse ja vangistas Gignadse, teda siis Eesti tagavara-pataljoni staapi viies. Vangistatud Gignadse juurest leiti neli laetud brauningut.

Samal Õhtul lepiti täidesaatva komiteega nii kokku, et ta dr. Kalda vabastab; selle vastu lubasid eesti sõdurid Gignadse vabastada. Mõlemad pantvangid toodi

***) Dr. O. Kalda kirjalikud mälestused.**

kell *1/2* 10 Õ. Holmi tän. kohale Emajõele, — eesti sõdurid said dr. Kalda, enamlased Gignadse,

Umbes kella 10 ajal Õhtul tungis salkkond enamusi sõdureid kohalikku vangla ja nõudis koigi kinnipeetavate vangide vabastamist, Kui vangla ülemus seda tegemast keeldus, algas vanglas täielik rüüstamine. Enamlased vabastasid kõik vangid, keda arvu järele oli 158, neist ligi pooled läti sõdurid, keda raskete kaelakohtuliste kuritegude pärast vahiall peeti. Peale põhjalikku rüüstamist panid enamlased kõik dokumendid ja paberid põlema, millest vanglas tulekahju tõusis.

Kesköö l ilmusid parlamentÖörid täidesaatva komitee vägede poolt eesti pataljoni staapi ja seletasid, et enamlased mingisuguseid vägivallategusid ei taha ette võtta. Parlamentööride meeleolust oli näha, et täidesaatev komitee tahab põgeneda.

Nii sündiski. Komitee oli kiirelt oma kraami kokku pannud ja 4 kuulipilduja kaitsel täies koosseisus raudteejaama sõitnud. Dokumendid ja paberid, mida kaasa ei saadud võtta, põletati ära. Muu seas viisid komitee liikmed kaasa ka kogu selle kulla-, hõbeda- ja rahatagavara, mis eelmisel nädalal linna kodanikkudelt ära rööviti. Suure-Gildi pangakontorist röövisid enamlased ära kogu kassa 70 tuh. rublaga. *)

Jaamast tahtis täidesaatev komitee enesele erarongi saada, sest kõigil pogenevail ..võimumeestel*' oli palju kokkuriisutud kraami ja pakke kaasas. Erarongi aga jaama korrapidaja ei annud, sest jaamas polnud tarvilisel arvul vaguneid. Kui öine reisijaterong Valgast jaama sisse sõitis, tühjendasid komissarid oma „ihukaitseväelaste" abil mõned vagunid ara, sealt reisijaid välja ajades ja ise asemele asudes. Komitee võttis ka hulga sõjariistu kaasa, muu seas ka neli kuulipildujat.

Nii lahkus Tartust „võim", mis üle kahe kuu siin oli püsinud, mis enese ,,kõige demokraatlikumaks" pidas ja viimse silmapilguni „rahva" juure jääda lubas.

Nii sündis enamlise võimu kokkuvarisemine esimesena Tartus ja see oli ka ta lõpu algus Eestis.

***) „Deutsches Extrablatfi" nr. 5. — 1918. a. andmeil.**

Järgmisel, s. o. **21.** veebruari hommikul võttis Tartu: linnavalitsus kõik võimu kohapeal täielikult oma kätte. Eesti tagavara-patal j on kuulutati linnavalitsuse võimkonda käivaks. Linnapea J. Kriisa avaldas oma ajaloolise päevakäsu:

„Päevakäsk.

Tartu Eesti Tagavara Bataljoni ülemale ja komiteele, rootude ülematele ja komiteedele, teistele Tartus asuvatele sõjaväeosadele ja kõigile Tartu elanikkudele.

Saksa okkupeerijad väed on Valga ligikonda jõudnud. Senine kohalik Täidesaatev komitee, kes hirmuvalitsuse abil võimu oma käes pidas, on öösel ära põgenema pidanud, enne aga vangid ja röövlid vangimajast lahti lasknud. Tartu linnavalitsus võtab kõik võimu kohal oma kätte, asub korra ja julgeoleku kaitsele ja käseb Tartu Eesti Tagavara-Bataljoni ja rootude komiteede ülematel viibimata kõik jõud koondada seks, et igasugusi võimalikke korrarikkumisi, rüüstamisi, pÕletamisi ja muid vägivalla tegusid ära hoida. Täieliku vastutuse vägivalla eest isikute ja varanduste kallal paneb Tartu linnavalitsus Tagavara-Batal joni ja rootude ülemate ja komiteede peale. Kõiki käskusid, mis bataljoni ülemuse poolt tulevad, peab vastutÕrkumata täidetama. Iga vastuhakkamisest, käsu täitmata jätmisest ja ettetulnud kuritegudest tuleb viibimata Linnavalitsusele teada anda. Süüdlased antakse kohtu kätte ja karistatakse kõige valjusega, mida sõjaline seisukord nõuab.

Ühtlasi käseb Tartu Linnavalitsus teistel Tartus asuvatel väeosadel eneste seas täielist korda hoida ja valmis olla Linnavalitsuse sellekohase käsu peale korrahoidmiseks väljaastuma.

Igasugused korraldused ja väljaastumised, ilma linnavalitsuse loata on valjusti keelatud.

Linnavalitsus käseb rahvarniilitsal kõiki jõude kokkuvõtta, täita käskusid, mis temale linnavalitsuse poolt antakse ja toetada rahu, korra ja julgeoleku kaitseks täielises kokkukõlas sõjaliste jõududega.

Kõiki Tartu kodanikke kutsub Linnavalitsus üles rahulikult kohale jääda, ,oma julgeolekut Linnavalitsuse ja tema käsutada oleva jÕu hoolde usaldades, kõik kodanikud on kohustatud vankumata paenutama endid sõjalise korra määruste alla. Neist üleastujad saavad kõige valjusega karistatud.

Kaaskodanikud! Teie kõikide otsekohene kohus on toetada Linnavalitsust tema raskes ülesandes, mida ta Teie julgeoleku ja üleüldise korra kaitseks oma peale võtnud. f

Tartus, *21.* **(8.) veebruaril 1918. a.**

Linnapea: J. Kriisa."

Rahvamiilitsa (omakaitse) korraldus sündis silmapilkselt; sõjariistade ladudest jagati sõjariistu miilitsionääridele välja. Esimesed rahvamiilitsasse astujad olid illi- ja kooliõpilased, siis linna ustavamad kodanikud, sõjaväelased ja teised. Miilitsionäärid ^kandsid ümber vasaku varuka valge-punast linti. Nüüd, 10 aasta pärast vaadates näib, et omakaitse sai oma raske ülesandega hiilgavalt toime. Oli karta, et üksikud tumedad jõud vahesilmapilku kasutavad ja linnas rüüstama hakkavad. Seda aga ei juhtunud, tänu agarale omakaitsele.

Kohe kõrvaldati raekoja tornis lehviv punane lipp pealkirjaga „Kõik võim Nõukogudele!" Selle asemele pandi lehvima eesti sini-must-valge Ja selle .kõrvale lihtne punane revolutsiooniline lipp. Linnas liikusid alaliselt rahvamiilitsa patrullid, kes öösel täie valjusega igaüht kinni pidasid. , Ärevust sünnitas vaid asjatu paugutamine, mis aga ööseks vastu 24. veebruari täielikult kadus.

Eesti tagavara-pataljon, milles ajavaim tunduvalt mõjunud, saadeti 23. veebruaril laiali. Seega polnud tema eluiga kuigi pikk — vaevalt kuus kuud! Kes kohapeale tahtis jääda, neile pandi ette astuda rahvamiilitsasse. Pataljoni ohvitserkond as-

tus pea täielikult miilitsateenistusse, peale selle veel hulk ustavaid ja kohusetruid sõdureid.

22. veebruaril ilmus hulga aja tagant jälle ..Postimees", kus üles kutsuti seisukorra tõsidust arvesse võttes Eestit käesoleval saatuslikul silmapilgul otsekohe iseseisvaks vabariigiks välja kuulutama ja seda kogu haritud maailmale teada andma. Samuti kutsuti kodanikke ka enesekaitse korraldusele. See oli esmakordselt eesti ajakirjanduses, kus avalikult üles kutsuti Eestit iseseisvaks ja rippumatuks vabariigiks kuulutama.

Kui enamlaste võim Tartus langemas oli, tundsid kohalikud sakslased endid kohe seisukorra peremeestena, kuigi valitsus faktiliselt veel nende' kätte polnud läinud. Politilised rinnatoonid võeti järsku sügavad ja kõneldi kohe voimuhärradena. Seda meeleolu iseloomustas selgelt 21. veebruaril Tartus välja antud A. v, Tiedebohli „Deutsches Extrablatt*is" väike märkus:

„Nad (s. O. sakslased) tulevad! Jumalale tänu, nüüd on lõpp rumalal loril „enesemääramise" Õigustest. Rahva tulevikku hakkab nüüd määrama mitte rumal omatahe, vaid võitjate[1] sund. Vae victis! (Häda voidetuile.)[1]"

„Deutsches Extrablatt" 23. veebruari number (nr, 5.—15.) arvustab väga käredas toonis Eesti tagavarapataljoni tegevust enamlaste põgenemisel ja ähvardab saksa okupatsioonivõimudega Eesti tagavara-pataljoni ning selle ülemust. Ühtlasi tungib kallale' ka „Postimehele", et see oma 22. veebruari numbris nõudis Eesti vabariigi väljakuulutamist.

Samal ajal saadi Tartus teada, et taganevad vene väed peaasjalikult Tartust läbiminevate teede kaudu Venemaa poole hakkavad valguma. Oodati peaaegu kogu vene XII armee osasid Tartust läbi minevat. Osa vägesid ei taganenud aga neid teesid mööda, vaid pööras otsekohe Valgast Pihkva peale. 6. Siberi korpuse osad jäid Tartu ümbrusse peatuma, kuna voorid Tartust läbi sõitsid. Leitnant Kuperjanov tegi korralduse, et taganevaid vene XII armee riismeid mitte linnast läbi

ei lastaks, sest oli karta, et vene sõdurid linnas rüüstama hakkavad. Seks pandi linna ümbrusse sõjariistus patrullid. 23. veebruaril teatas 6. Siberi korpuse ülem, et korpus, — Õigemini selle riismed — olevat lõplikult desorganiseeritud: mehed joosnud laiali! Need, kes paigale jäid, juhiti, ilma et nad linna oleksid saanud, otsekohe Emajõe teed pidi Oudova poole. Nii ei läinud peale vooride peaaegu ühtki korralikku vene väeosa linnast Jäbi. Väeosad olid enne linna tulekut laiali läinud ja ümbruskonnas kõrvalisi teid mööda Venemaa poole läinud.

Saksa okupatsiooniväed, mis Eestisse lõunast tungisid, vallutasid 22. veebruaril kella 2 paiku p. 1, Valga linna (rittmeister krahv von Eulenburg-Gallingen'i 1. husaarieskadron). õhtuks saabus sinna ka kapten von Winterfeld oma löökrühmaga. Viimase poole saatsid Xartu sakslased oma saadikud palvega, et Tartu võimalikult kiirelt vallutataks, sest nemad, s. o. kohalikud sakslased, pidavat kannatama eesti „enamlise" tagavara-pataljoni „surve" all jne. Sellepärast otsustas kapten von Winterfeld juba 23. veebruaril lõuna paiku edasiliikumist Tartu sihis jätkata.

Oli tähtis, et Tartus oleks leidunud mingisugune valitsuse esitus, kes sakslaste tulekul valmis oleks olnud meie rahVa saatuse nimel kindlasti kõnelema, — see oleks pidanud olema eesti rahvuslik sõjavägi, sest ainult eesti sõjaväelased peavad ja on Õigustatud meie maa saatuse üle valitsema. Sõjaväelased oleks pidanud oma esindajate kujul looma selle kesktsentrumi, mille kasud oleks olnud maksvad kõigi elanikkude kohta. Need käsud oleks pidanud olema sihitud peaasjalikult korra ja julgeoleku kindlustuse kaitsele. Ühtlasi oli ka tähtis, et kohalikud elanikud oleksid olnud omakaitseks tugevalt organiseeritud. Seks oli elanikkude omakaitse korralik organisatsioon väga tähtis. Kuid siin pidi ka silmas pidama seda nõudmist, et miilitsa juhatus ja linnavalitsus kõige lähemas ühenduses oleks seisnud eesti sõjaväelaste esindajate valitsusega. Ühtki sammu ei oleks tohtinud linnaelanikud ette võtta ilma eesti sõjaväe ja omakaitse juhatuse keskvõimuta.

Ööl 23. vastu 24. veebruari oli kord linnas täiesti rahulik. Laskmist polnud sugugi kuulda. Tundus, nagu hõljuks midagi salapärast, rasket ja rõhuvat linna kohal. 24. veebruari hommikul oli linn äärmiselt rahulik. Umbes kella 10 paiku tuli linna teade, et saksa sõjaväed linna lähikonda on saabunud; neile sõitis linna poolt saatkond vastu.

Ja kell *1/2 11* e. 1. sammusid 300 raudkiivrimeest *) Riia maanteed mööda linna, oma 10-kuulist luupainajalikult rõhuvat okupatsiooni maksma pannes.

Saksa linnakomandandi teadaande järele pidid kõik endised eesti sõjaväelased, ka need, kes juba koju lastud, end 26. veebruaril Suurturul nr. 13 (restoran Automaadis") üles andma. Sama nädala lõpul saadeti kõik endised eesti ohvitserid Tartust Valka, kust siis igaüks jälle oma kodukohta lasti. 8. märtsil olid kõik endised eesti ohvitserid saksa sõjaväevõimude poolt jälle kokku käsutatud, kus neilt siis allkiri voeti, et nad mingisugu vaenulikke tegusid ette ei võta, mundrit, aumärke ja sõjariistu ei kanna, Tartust ilma komandandi loata välja ei sõida ja komandandi esimesel nõudmisel kokku tulevad. 13. märtsil tulid eesti ohvitserid uuesti kokku, "kus neile siis elamisõiguse load (Aufenthalt-Schein) kätte anti, kus peale harilikkude ülestähenduste ka juure oli trükitud, et selle tähe omanik on kohustatud iga kuu esimesel päeval ennast komandantuuris registreerimas käima. Kontrollist kõrvalehoidjaid ähvardati karistada 100-margalise rahatrahviga ehk 3-nädalase arestiga. Tunnistust pidi tema omanik alati enesega kaasas kandma ja selle numbrit kui ka väljaandmise kuupäeva meeles pidama. Ülem-Ida sõjaväe ülemjuhataja määruse järele oli ära keelatud endise vene sõjaväe mundri ja igasugu märkide kandmine. Kel erariiete muretsemine võimatu oli, sel tulid vormiriided üle värvida ja ümber teha, nii et nad sõjaväe mundri moodi enam välja ei

***) Kapten von Winterfeldi 18. löögikompanii ja rittmeister krahv VÕIL Eulenburgi 1. es-tadron (16. husaari rügemendi st).**

näeks. Kel aga siiski polnud võimalik mundri asemel teisi riideid kanda, pidi alati oma isiku kohta käivaid dokumente kaasas kandma. Igasugu sõjariistade kandmine, olgu see avalik või salaja, ähvardati karistada surmanuhtlusega.

Sõjaväelaste registreerimise puhul liikusid kuulujutud, mida isegi mõned saksa ohvitserid kindlasti võisid tõendada, et sakslased kavatsevad endiseid eesti sõjaväelasi mobiliseerida ja lääne-väerinnale liitlaste vastu sõdima saata. Ehk küll okupeerijal võimul sarnast Õigust Haagi konventsiooni järele pole, kuid nii nagu Saksamaa kogu ilmasõja kestel rahvusvahelisest Õigusest ei hoolinud, nii võis siis ka mobilisatsiooni oodata. Hiljemini vangistasid sakslased Tartus, Tallinnas ja mujal hulk endiseid eesti sõjaväelasi ja saatsid vangilaagritesse. Sarnane teguviis sünnitas endiste eesti sõjaväelaste seas suurt ärevust.

Seepärast otsustasin registreerima mitte minna, vaid võtsin kohe nõuks kiires korras maale sugulaste juure elama asuda, kui ,,isik, kes kunagi sõjaväes pole teeninud[1]*. Oma sõjariistu, mis mulle saksa vägede tulekul kätte jäid, mina sakslastele ära ei viinud, vaid peitsin nad hoolsasti ära, sest minul ning paljudel teistel kaasvõitlejail, kes samuti minu eeskuju järele tegid, oli aimdus, et neid peagi jälle vaja läheb. Ja läkski vaja...

i

Järelsõna.

Kuna meie rahvusväeosade „isa" — 1. Eesti polk — kogu oma kestuse ajal (12. apr. 1917. a. — 13. apr. 1918, a.) ustavalt rahvusliku aate teenistuses on seisnud ja tema nimega pole ühenduses ühtki otsust ega sammu, mis selle vastu oleks käinud, — ei näe meie seda tema vanemalt pojalt — Eesti tagavara-pataljonilt — kogu selle kestuse ajal (18. sept. 1917. a. — 23. veebr. 1918. a.) küll mitte. Nii näiteks 1. Eesti polgus jäid polgu ohvitserid kõik oma kohtadele, — nad end ümber valida ei lasknud, nagu seda teistes enamlise meelsusega väeosades sündis. Samuti suudeti 1, Eesti polgus vähese

ajaga korda saata hiiglatöö: loodi kõigepealt ümbritsevas kaoses korralik väeosa, millele sarnast ei leidunud tol ajal, ja tehti kõik Eesti iseseisvuse kättesaamiseks. Seda meie aga Eesti tagavara-pataljonis ei näe.

1. Eesti polgus viis sihile väsimatu energia, armastus rahvusliku ettevõtte vastu ja vastastikune arusaamine omast suurest ja kõrgest ülesandest. Eesti 'tagavara-pataljonis meie seda ei näe. Selle asemel lasevad sõdurid end paaril ideelisel enamlasel kõige mustemate kihutustöödega üles kihutada, aitavad eesti vanima häälekandja „Postimehe" kallal vägivalda tarvitada, ajavad ohvitseride kogu laiali, võtavad ohvitseridel sõjariistad käest, riisuvad nad paljaks, vangistavad nad ühes seltskonnategelastega, mõistavad nende üle kohut, võtavad vastu äärmiselt alatuid ja häbematuid resolutsioone, ning teevad muid alatuid tempe, mis omased vahest mõnele Meksiko röövsõdurite-bandele, aga "mitte eesti rahvusväeosale...

Eesti tagavara-pataljon andis siiski meie kaitseväele vabadussõjas rea vanemaid väejuhte vastutusrikastele kohtadele. Nimetan vaid üht: partisanide pataljoni eesotsas olid leitnandid Julius Kuperjanov ja Jaan Unt, ning meie kaitseväe paremad lÖÖkosad — Kuperjanovi partisanid ja soomusrongid — võitlesid endiste Eesti tagavara-pataljoni ohvitseride juhatuse all.

Vabadussõjas ülesnäidatud teenete ja vahvuse eest on alljärgnevaile end. Eesti tagavara-pataljoni ohvitseridele ja sõdureile annetatud Vabaduse Ristid:

Leitnant Julius Kuperjanov (f), nooremleitnant Nikolai Piip (f), leitnandid Georg Roosman (f) ja Martin Libene (f), alam-kapten Hugo Jürgenson (f), kolonel-leitnandid Jaan Unt, Aleksander Jaakson ja Arnold Hinnom, kaptenid August Virro ja August Ku1berg, leitnandid Rudolf Riives, Jaan Jürgenson, Leonhard Oesso, Karl Kerberg, Adalbert Luiga ja Hugo Tu1no1a, ohvitseri-asetäitja Peeter Kass, vanem-allohvitserid Gustav Karlson, Johannes Zupson ja hulk teisi.

KRONOLOOGILISI ANDMEID EESTI TAGAVARA-PATALJONIST JA TEMAGA ÜHENDUSES OLEVAIST SÜNDMUSIST.

(Vana kalender 1917. a.).

Mai 7. — Vene sõja- ja mereminister A. F. Kerenski kinnitab 1. Eesti polgu. Hiljem ka selle polgu tagavara-pataljoni, mis saab aluspõhjaks Eesti tagavara-pataljonile.

August 20. — 1. Eesti polgust saadetakse Tartu, 174. jal. tag.-polku, sealviibivate eesti sõdurite väljaõpetamiseks 20 ohvitseri, 2 arsti ja 1243 sõdurit. See on aluspõhi Eesti tagavara-pataljonile.

September 8. — PÖhja-väerinna tagavaravägede ülem kindral Vahrušev teeb Vägede Ülemjuhataja korraldusvalitsusele ettepaneku Eesti tagavara-pataljoni vormeerimiseks.

„ 11. — Vägede Ülemjuhataja staabiülem teatab, et Ülemjuhataja on nõus Eesti tagavara-pataljoni vormeerimisega,

„ 18. — Ilmub esimene päevakäsk pataljonile ajutise pataljoniülema k.-t. st.-kapten Grossi allkirjaga. Kohal 40 ohvitseri.

„ 19. — Pataljoni majandusülemaks nimetatakse staabi-kapten Ernst Vilmansen.

23. — Pataljoni vanem-arstiks nimetatakse dr. G. Krõll.

Oktoober 12. — Pataljoniülema aj. k.-t. st.-kapten Gross otsustab 6. roodu laiali saata, sest et selles roodus enamlaste mõju kõige tugevam.

„ 13. — Pataljoni üldkoosolek nõuab eelkirjeldatud korralduse pärast st.-kapten Grossi ametist tagandamist.

„ 15. — Tartu täidesaatev komitee ühes eesti ja läti sõduritega korraldab meeleavalduse, nõudes kõike võimu nõukogudele. — Pataljoniülema kohale asub polkovnik J. Rosenbaum. St.-kapten Gross nimetatakse 1. roodu ülemaks.

„ 16. — Pataljoni üldkoosolek nõuab ühel häälel 1. Eesti polgu ülema polkovnik A. Tõnissoni vastutusele võtmist „vasturevolutsiooni" pärast.

Oktoober 31. — Pataljoni üldkoosolek tunnustab maksvaks nõukogude valitsuse.

November 11. — Pataljoni koosolek Asutava Kogu valimiste selgitamiseks,

» 16 - — Pataljoni koosolek avaldab protesti ohvitseride „vasturevolutsiooniliste" kalduvuste pärast ja lubab kõige jõuga toetada nõukogude valitsust. Samal päeval pataljoni üldkoosolekul arutusel ka ülemate valimise küsimus.

„ 16.—19. — Viibisid pataljonis XII armee eesti sõjaväelaste täidesaatva komitee esindajad ja tutvunesid pataljoni elu-oluga.

„ 17. — Konflikt polkovnik Rosenbaumi ja komissaride nõukogu vahel.

,, 18. — Konflikt pataljoni staabikirjutajate ja komissaride vahel pataljoni staabis. — Enamlased tarvitavad vägivalda ajalehe ,.Postimehe" kallal, vangistavad tema toimetaja J. Tõnissoni ja toimetuse liikmed, kuid eesti sõdurid sunnivad neid vabastama,

„ 19. — Pataljoni komissaride nõukogu otsustas pataljoni asjaajamist oma kätte võtta, ohvitseride kogu ametist tagandada, „Postimeest" sulgeda, linnavalitsust ja Maleva bürood laiali saata jne., samuti rahva julgeoleku kaitseks maale sõja väesalku saata. — Kommertskoolis suur rahvakoosolek, kus suure rahvakogu meeleolu on kõikumatult selle poolt, et kõrgemaks võimukandjaks Eestis peab olema Maapäev.

9$ 20. — Pataljoni ja Tartu Eesti liidu poolt tehakse otsuseks järgmisel päeval meeleavaldust Eesti politilise enesemääramise mõtte teostamiseks toime panna. — Pataljoni kaks roodu võtavad „Bürgermusse" oma alla, kuid on sunnitud sealt enamlaste survel jälle lahkuma. — õhtul võtavad enamlased Emajõe sillad, elektrivabriku, postkontori j. m. asutised oma alla. Tegevusse asub punakaardivägi. — Öösel toimetatakse läbiotsimisi ja vangistamisi.

N o v e m b e r 21. — Kell 8 homm. vangistavad eesti ja läti enamused sõdurid ..Postimehe" toimetaja J. T õ - n i s s o n i ja võtavad „Postimehe** oma alla. — Kell 12 p. eesti seltskondlikkude organisatsioonide ja pataljoni rahvuslik meeleavaldus Eesti politilise enesemääramise mõtte teostamiseks raekoja ja ^Vanemuise" ees, ning rongikäik läbi linna. -— Suur rahvakoosolek p. 1. Krasnojarski kasarmu platsil. — Kell 7 oht. vangistab pataljoni 6. enam-Une rood pataljoni ohvitserid nende kasiinos. Kasarmuis võtavad enamlased eesti rootudelt sõjariistad käest. — Vangistatakse ka Tartu puhkusele sõitnud 1. Eesti polgu ülem polkovnik A. T õ n i s s o n. — Linnas kuulutatakse sõjarevol.-komitee poolt sõjaseadus välja. Toimetatakse läbiotsimisi ja vangistamisi. Linn on langenud enamlaste hirmuvalitsuse alla.

„ 22. — Tartu saabuvad komissarid V. K i n g i s - s e p p ja E. M e i s t e r 300 punakaartlasega. — Enamlased katsuvad pataljoni staabis ohvitseride asemele panna oma komissare, kuid staabi kirjutajad kuulutavad protestistreigi välja. — Õhtul tribunaalkohus 38 eesti ohvitseri üle „Bürgermusses". Mõistetakse Õigeks kõik peale kolme. — Öösel viivad punakaartlased J, T õ n i s s o n i ja polkovnik A. T õ n i s s o n i Tallinna.

„ 23. — Tartus kaotatakse sõjaseadus.

„ 24. — Kella 2—5 p. 1. pataljoni üldkoosolek „Vanemuises"; nõutakse polkovnik R o s e n b a u m i j. t. ohvitseride vahialt vabastamist, — Õhtul sealsamas tribunaalkohus polk. R o s e n b a u m i ja lipnik A l v e r II üle, mis lõpeb enamuse 6. roodu vahelesegamisega.

„ 25. — Kokkulepe pataljoni komissaride ja staabi kirjutajate vahel; viimased lõpetavad streigi ja asuvad uuesti H:ööle.

„ 25. — Polk. R o s e n b a u m ja lipnik A l v e r II vabastatakse vahialt. Jaan T õ n i s s o n vabastatakse Tallinnas vahialt.

N o v e m b e r 29. — Ilmub „Homm. Postimehe" esimene number.

D e t s e m b e r 9. — Õlakute mahakiskumine enamlaste poolt Tartus.

», 15, — Verine kokkupõrge Tartu raudteejaamas sõdurite ja punakaartlaste vahel, — Eelsõjaaegne 95, Krasnojarski polk tahab Tartu tagasi tulla. — Täidesaatev komitee tahab Tartusse vahiteenistuseks vene polkusid tuua.

„ 16. — Pataljoni sõdurite, allüksuste komiteede ja komissaride ühine koosolek teeb otsuseks hakata võitlema korralageduse ja distsipliini languse vastu pataljonis.

„ 21. — Öösel verine kokkupõrge röövlite ja pataljoni sõdurite vahel õppekomando ruumes; surma saavad 3 röövlit, vangi langeb üks.

Vana kalender 1918. a.

J a a n u a r 12. — Kohus leitnant J. K u p e r j a n o v i üle õlakute kandmise pärast.

„ 21, — Pataljoniülema valimine; valitakse tagasi polk.. R o s e n b a u m.

Uus kalender 1918. a.

V e e b r u a r 19. — Täidesaatev komitee kuulutab Tartus piiramisseisukorra välja. — Öösel saadetakse vangistatud balti-saksa mõisnikuseisuse liikmed Tartust ära Petrogradi. — Salajane koosolek eesti vanemate sõjaväelaste ja seltskonnategelaste vahel Lossi tän.

„ 20. — Leitnant K u p e r j a n o v moodustab Tartus ajutise sÕjanÕukogu ja võtab Emajõe idakalda oma alla. Eesti sõdurid võtavad raudteejaama ja postkontori oma alla ja takistavad toiduainete väljavedu. Tahetakse vangistada ka täidesaatvat komiteed, mis aga ebaõnnestub. — Eesti sõdurid vabastavad vanglast maakonnavalitsuse esimehe J. J a n s i. — Enamlased võtavad pantvangiks dr. O.

Kalda, eestlased — komissar Gignadse. Õhtul vahetatakse nad üksteise vastu Emajõel. — Linn sõjaseisukorras. — Kell 10 oht. tungivad enamlased vanglasse, vabastavad 158 vangi ja panevad dokumendid põlema. — Öösel põgeneb täidesaatev komitee raudteel Tartust.

bruar 21. — Tartu linnawalitsus võtab kõik võimu kohapeal oma kätte. Linnapea avaldab oma ajalooolise päevakäsu eesti tagavara-pataljonile ja linnaelanikkudele. — Asutatakse rahvamiilits (omakaitse).

22. — Ilmub ^Postimehe" esimene number.

23. — Eesti tagavara-pataljon saadetakse laiali, — Osa ohvitsere ja sõdureid astub rahvamiilitsasse.

24. — Kell %11 e. 1. vallutab 300-meheline saksa väeosa Tartu linna. Algab saksa okupatsioon.